RASISMUS

- STRUČNÁ HISTORIE

GEORGE M. FREDRICKSON

Přeložila Veronika Matysová

ART

OBSAH

	PODĚKOVÁNÍ	11
	ÚVOD	15
1. KAPITOLA	*Náboženství a vznik rasismu*	25
2. KAPITOLA	*Nástup moderního rasismu: Bělošská nadřazenost a antisemitismus v osmnáctém a devatenáctém století*	47
3. KAPITOLA	*Vrchol a ústup: Rasismus ve dvacátém století*	79
	EPILOG *Rasismus na úsvitu jednadvacátého století*	109
	DODATEK *Pojetí rasismu v historických interpretacích*	119
	POZNÁMKY	133
	REJSTŘÍK	151

ÚVOD

Termín „rasismus" se často volně a bez hlubšího promyšlení používá k označení nepřátelských či negativních pocitů jedné etnické skupiny či „národa" vůči jiné(mu) a výsledných činů z takového přístupu pramenících. Někdy se však antipatie jedné skupiny vůči jiné projevuje tak cílevědomě, že ústí v brutalitu dalece překračující povýšenost a předsudky, které tato vůči odlišné skupině pociťuje, a které zřejmě patří k obecným lidským slabostem. Hitler se dovolával rasistických teorií, aby ospravedlnil genocidní zacházení s evropskými Židy, a podobně jednali stoupenci bělošské nadřazenosti na americkém Jihu, kteří takto vysvětlovali nutnost zachování rasových segregačních zákonů, jež měly černé a bílé obyvatelstvo udržet v odděleném a nerovném postavení.

Vrchol historie rasismu nastoupil ve dvacátém století s vzestupem a pádem režimů, které nazývám „otevřeně rasistické". Řada segregačních zákonů a omezení volebního práva černošského obyvatelstva amerického Jihu učinily z Afroameričanů občany nižšího řádu bez ohledu na ústavní dodatky, které jim přiznávaly stejná občanská práva. Extrémní rasistická propaganda, líčící černošské muže jako zuřivé bestie chlípně prahnoucí po bělošských ženách, sloužila k ospravedlnění praxe lynčování. Popravy mimo rámec zákona se stále častěji používaly pro černochy obviněné z trestných činů narušujících oddělení ras, a postupně byly stále brutálnější a sadističtější; začátkem dvacátého století byly oběti spíše pomalu umučeny k smrti, než rychle usmrceny. Hlavním rysem rasistického režimu udržovaného státními zákony na americkém Jihu byl strach ze sexuálního poskvrnění znásilněním či smíšeným manželstvím. Proto se tam znemožňovaly svazky mezi bílými a těmi, kteří měli zcela zřejmé či zjistitelné africké předky.

Snaha zajistit „čistotu rasy" na americkém Jihu předjímala v některých ohledech oficiální nacistické pronásledování Židů ve třicátých letech dvacátého století. Norimberské zákony z roku 1935 zakazovaly manželství či sexuální styk mezi Židy a křesťany, a propaganda provázející tuto legislativu zdůrazňovala, že draví židovští muži představují pro německé ženy a čistotu německé krve sexuální hrozbu. Rasistická ideologie v nacistickém Německu však byla, samozřejmě, nakonec dovedena do mnohem extrémnější podoby než na americkém Jihu v době rasové segregace. Lynčující davy oběsily či upálily několik černochů jako odstrašující příklad, aby si tak vynutily respekt Afroameričanů k oddělení ras. Teprve Hitler a nacisté se však pokusili o vyhlazení celé etnické skupiny na základě rasistické ideologie.

Hitler, jak jsem již řekl, rasismus nechvalně proslavil. Morální odpor lidí na celém světě vůči nacistickému dědictví, posílený vědeckými studiemi zpochybňujícími rasovou genetiku (či eugeniku), zdiskreditovaly teorii vědeckého rasismu, která se těšila respektu a vlivu ve Spojených státech a Evropě před druhou světovou válkou. Otevřený rasismus se stal rovněž terčem zničujícího útoku ze strany nových států vzniklých po dekolonizaci Afriky a Asie a jejich zástupců v OSN. Občanským hnutím ve Spojených státech, díky nimž byla v šedesátých letech rasová segregace a diskriminace – do té doby legalizovaná – postavena mimo zákon, napomohlo všeobecné odmítnutí holocaustu jako logického rasistického extrému. Zároveň jim dodal klíčovou podporu rostoucí pocit přesvědčení, že dokud se s černochy ve Spojených státech špatně zachází, ohrožuje to americké národní zájmy. V době soupeření se Sovětským svazem o „srdce a mysl" nezávislých Afričanů a Asiatů představovala rasová segregace a ideologie, která ji uchovávala, národní problém s možnými strategickými následky.

Jediný rasistický režim, jenž přežil jak druhou světovou, tak studenou válku, byl režim jihoafrický, který se ujal moci až s nástupem apartheidu v roce 1948. Zákony zakazující veškeré sňatky a sexuální styk mezi rozdílnými „skupinami obyvatelstva" a požadující segregované obytné čtvrti pro osoby smíšeného původu („barevné") i pro Afričany, se vyznačovaly stejnou posedlostí „rasovou čistotou", která charakterizovala ostatní rasistické režimy. Klima celosvětového odporu bezprostředně po holocaustu však přimělo některé zastánce apartheidu, aby se vyhýbali projevům otevřeného biologickému rasismu a vysvětlovali „oddělený vývoj" především kulturními, a nikoli fyzickými rozdíly. Únik k tomuto pseudovědeckému výkladu umožnila také skutečnost, že se afrikánský nacionalismus inspiroval evropským kulturním nacionalismem devatenáctého století. Jde o učebnicový příklad toho, jak „kulturní esencialismus" založený na národnosti může vykonat práci rasismu otevřeně založeného na barvě pleti či jiných fyzických znacích. Jihoafrická vláda se také pokusila přizpůsobit věku dekolonizace. Nabídla přelidněným „domovinám" – z nichž afričtí dělníci dojížděli pracovat na omezenou dobu do dolů a továren na území o rozloze devíti desetin země vyhrazených pro bílou menšinu, tvořící necelou šestinu celkové populace – pochybnou nezávislost.

Porážka nacistického Německa, desegregace amerického Jihu v šedesátých letech a zřízení většinové vlády v Jižní Africe naznačují, že režimy založené na biologickém rasismu či jeho kulturně-esencialistickém ekvivalentu patří minulosti. Rasismus však nepotřebuje plnou a otevřenou podporu státu a zákona. Nevyžaduje ani ideologii vycházející z konceptu biologické nerovnosti. Jak ukázala nedávná studie rasových vztahů v Brazílii,[1] diskriminace ze strany institucí i jedinců vůči těm, kteří jsou považováni za rasově podřadné, může dlouho přetrvávat a dokonce vzkvétat pod iluzí nerasismu. Poukazování na údajně hluboce zakořeněné kulturní rozdíly, ve snaze ospravedlnit diskriminaci a nepřátelství vůči přistěhovalcům z třetího světa, dalo v několika evropských zemích vzniknout obvinění z nového „kulturního rasismu". Podobně ti, kteří soucítí s těžkým postavením chudých Afroameričanů a přistěhovalců z Latinské Ameriky, označují za „rasistický" názor některých bělochů, že mnozí obyvatelé ghett a latinskoamerických čtvrtí (*barrios*) jsou odepsaní a nevyléčitelně postižení kulturní patologií. Z perspektivy historika nejsou tyto nedávné příklady kulturního determinismu bezprecedentní. Představují spíše návrat ke způsobu, jakým bylo možné v době před zformulováním vědeckého či naturalistického pojetí rasy v osmnáctém století tyto rozdíly mezi etnicko-rasovými skupinami interpretovat jako zdánlivě nesmazatelné a nepřekonatelné.

Cílem této knihy je ve zhuštěné podobě popsat příběh vzestupu a ústupu (i když, bohužel, zatím nikoli pádu) rasismu od středověku po současnost. Abych tohoto záměru docílil, pokusil jsem se rasismus definovat mnohem přesněji než jako pouhou etnocentrickou nelibost či nedůvěru vůči „odlišnému". Termín „rasismus" poprvé přešel do obecného užívání ve třicátých letech dvacátého století, kdy bylo třeba nalézt nové slovo pro

označení teorií, jimiž nacisté ospravedlňovali pronásledování Židů. Tak jako v případě mnoha dalších termínů, které historikové používají, existoval tento jev dříve, než bylo poprvé použito slovo, kterým jej dnes označujeme. Neexistuje však ustálené vnímání, jaká přesvědčení a modely chování je třeba považovat za „rasistické". Pracovní definici, která zahrnuje o něco více než vědecký a biologický rasismus, ale méně než skupinové předsudky založené na kultuře, vyznání, či jednoduše na pocitu rodiny či příbuznosti, je třeba hledat někde mezi názorem, že rasismus je typicky moderní myšlenkou bez významnějšího historického precedentu, a teorií, že jde pouze o nový projev pradávného fenoménu kmenového systému či xenofobie.[2] O rasistickém přístupu či ideologii lze hovořit tehdy, jsou-li rozdíly, které lze považovat za etnicko-kulturní, vnímány jako vrozené, neodstranitelné a nezměnitelné. V nejčistší podobě se projevuje tehdy, jsou-li etnické rozdíly, které jsou pevně zakořeněny v jazyku, zvycích a příbuzenských vztazích, potlačeny ve jménu imaginárního celku spojeného pigmentací, jako v případě v bělošské nadřazenosti, či na slovně tradovaném mýtu o dávném nadřazeném původu, jako v případě árijství. Rasismus však v mém pojetí není pouze názor nebo soubor domněnek; projevuje se také praktikami, institucemi a strukturami, které pocit hlubokých rozdílů ospravedlňují či legalizují. Rasismus je tedy více než teoretizování o rozdílech mezi lidmi nebo špatné smýšlení o jiné skupině, nad níž ta první nemá kontrolu. Buď přímo udržuje, nebo rovnou navrhuje zřídit *rasový řád*, stálou skupinovou hierarchii, která pomyslně odráží zákony přírody nebo rozhodnutí Boha. Rasismus v tomto smyslu ani přirozeně nevyplývá ze společenské lidské existence, všeobecného „vědomí svého druhu", ani není prostou moderní teorií, že biologie předurčuje historii a kulturu. Stejně jako moderní vědecký rasismus, který je jednou z jeho variant, má svůj historický vývoj a je převážně, pokud ne výlučně, produktem Západu. Vznikl však – přinejmenším v prototypické podobě – ve čtrnáctém a patnáctém století a nikoli v osmnáctém a devatenáctém (jak někteří tvrdí) a původně se vyjadřoval náboženskými, nikoli biologickými termíny.

Rasismus tudíž není pouhou „xenofobií" – což je termín, s kterým přišli již antičtí Řekové, aby mohli popsat bezděčný pocit nepřátelství k cizinci či člověku „odlišnému". Xenofobie může být výchozím bodem, z něhož rasismus může vzejít, není s ním však totožná. Abychom porozuměli vzniku západního rasismu v pozdním středověku a raném novověku, je nezbytné jasně rozlišovat mezi rasismem a náboženskou netolerancí. Náboženský fanatismus odsuzuje a pronásleduje jiné za to, čemu věří, ne kvůli tomu, čím jsou. Nepovažoval bych tudíž přesvědčeného misionáře, který pohrdá náboženstvím a zvyky těch, které obrací na pravou víru, za rasistu. Pokud lze pohana spasit křtem, nebo pokud se etnicky odlišná osoba může asimilovat do kmene či kultury natolik, že na jeho či jejím původu přestane víceméně záležet, jde o přístup, který může vyvolávat konflikty a strádání, nelze jej však nazývat rasistickým. Neschopnost či neochotu tolerovat kulturní rozdíly, kdyby se zároveň upřímně nabízela možnost asimilace, by bylo lepší označovat jiným termínem, například „kulturalismus", a tak bychom se mohli vyhnout termínu rasismus. I když má nějaká skupina – například muslimové v Osmanské říši či křesťané v raně středověké Evropě – v očích sekulární i církevní moci privilegované postavení, nejedná se o rasismus, pokud mají členové „stigmatizované" skupiny možnost dobrovolně změnit svou identitu a povýšit na prominentní a prestižní místo v rámci dominantní skupiny. Jako příklad lze uvést středověké biskupy, kteří konvertovali z judaismu, a osmanské generály, kteří se narodili jako křesťané. (Těmto přesunům mohou samozřejmě stát v cestě překážky v podobě „kast" či „stavů", dělící lidi na jiném základě, než je příslušnost ke společenství, které samo sebe považuje, nebo ho považují jiní, za zvláštní „národ" či „etnikum".)

Je však nutné připustit, že mezi rasismem a „kulturalismem" existuje také rozsáhlá „šedá" oblast, kdy musíme rozlišovat mezi rozdílnými pojetími kultury. Pokud považujeme kulturu za historicky vytvářenou, nestálou a proměnlivou v čase a prostoru, přizpůsobivou měnícím se okolnostem, je to pojetí protikladné vůči rasovému. Kulturu však lze natolik konkretizovat a vymezit, až se z ní stane funkční ekvivalent rasy. Národy či etnické skupiny mohou disponovat národním duchem (*Volksgeist*), který se nedědí zjistitelným biologickým či genetickým procesem, ale předává se z generace na generaci nějakým tajemným, či dokonce nadpřirozeným způsobem, jako jakýsi stále se obnovující dar od Boha. Dlouho přetrvávající evropské přesvědčení, že děti mají stejnou „krev" jako jejich rodiče, bylo spíše metaforou a mýtem než empirickým vědeckým faktem, potvrzovalo však určitý druh genealogického determinismu, který se mohl stát rasistickým, pokud by se aplikoval na celé etnické skupiny.[3]

Deterministický kulturní partikularismus může poměrně úspěšně přinést stejné výsledky jako biologický rasismus, jak podrobněji uvidíme v po-

zdějším pojednání o *„völkisch"* nacionalismu v Německu a Jižní Africe. Současní britští sociologové identifikovali a analyzovali jev, který nazvali „novým kulturním rasismem". John Solomos a Les Back například tvrdí, že rasa je dnes „zakódovaná jako kultura", že „ústředním rysem tohoto procesu je fakt, že vlastnosti společenských skupin jsou zafixované a vnímané jako přirozené v rámci pseudobiologicky definovaného kulturalismu". Rasismus je tudíž „mrchožroutská ideologie, která čerpá sílu ze své schopnosti sbírat a využívat myšlenky a názory z jiných myšlenkových souborů a přesvědčení ve specifickém socio-historickém kontextu". Existuje však také „silná kontinuita v tom, jak je ‚odlišný' popisován, stejně jako ve výjevech patrných v tom, jak rasistická hnutí hranice ‚rasy' a ‚národa' definují."[4] Z této kontinuity podle mne vyplývá, že rasismus má svou obecnou historii, tak jako ji mají jeho jednotlivé typy; je však nezbytné znát specifický kontext, abychom mohli porozumět rozličným podobám a funkcím tohoto generického fenoménu, jímž se zabýváme.

Podle mé teorie či pojetí rasismu zde musí být přítomny dva prvky: *odlišnost* a *moc*. Pramení z myšlenkového postoje, podle něhož se „ti druzí" liší od „nás" trvale a nenapravitelně. Toto vědomí odlišnosti nám poskytuje motiv či odůvodnění pro to, abychom využívali svou mocenskou převahu a zacházeli s etnicko-rasově „odlišnými" tak, jak bychom považovali za kruté či nespravedlivé, kdyby někdo zacházel s námi. Výsledkem spojení názoru s činem pak může být neoficiální, avšak všudypřítomná společenská diskriminace na jednom konci spektra, po genocidu na konci druhém, přes vládou posvěcenou segregaci, koloniální podrobení, odmítání přistěhovalců, nucené deportace (neboli „etnické čistky") a zotročení, i další možné varianty téhož. Všechny podoby rasismu, od nejmírnější po nejkrutější, popírají možnost, že by skupina diskriminující a diskriminovaná mohly koexistovat ve stejné společnosti, nebude-li jedna dominantní a druhá podřízená. Odmítají rovněž jakýkoli náznak, že by jedinci mohli smazat etnicko-rasový rozdíl tím, že by změnili svou totožnost.

Francouzský sociolog Pierre-André Taguieff popisuje dvě odlišné varianty či „logiky" rasismu – „rasismus využívající" (*le racisme d'exploitation*) a „rasismus vyhlazující" (*le racisme d'extermination*).[5] Tyto dvě možnosti lze rovněž nazývat rasismem zahrnujícím a rasismem vylučujícím. V obou případech jde o rasismus, jelikož varianta zahrnující povoluje začlenění do společnosti pouze na základě přísné hierarchie, ospravedlněné vírou v trvalé, nepřekonatelné rozdíly mezi oběma skupinami, zatímco vylučující typ zachází ještě dál a zastává názor, že obě skupiny žít ve stejné společnosti vůbec nemohou. První varianta se nejvíce hodí na bělošskou nadřazenost a druhá na antisemitismus. Historická realita je však příliš složitá a neumožňuje nám uplatňovat toto dělení důsledně ve spojení s konkrétními skupinami. Židé byli dlouhá léta v Evropě tolerováni, pokud se drželi „na svém místě" (v ghettu), a Afroameričané přicházející do severních států Ameriky v éře otroctví i po ní byli často vystaveni rasismu, který psycholog Joel Kovel nazývá „averzní", čímž jej odlišuje od „dominující" varianty, která podle něj převládá na Jihu.[6] Předválečné „zákony pro černé", zakazující imigraci svobodných Afroameričanů do některých států Středozápadu, byly jasným případem averzního rasismu, stejně jako různé formy kolonizace barevných národů mimo Spojené státy. Rasismus se může změnit ze zahrnujícího ve vylučující a naopak v závislosti na postavení dominantní skupiny a toho, zda má vzniklá situace (vůbec) nějaký užitek pro podrobené.

Mé pojetí se na první pohled může zdát příliš široké, aby mohlo mít slibovanou historickou specifičnost. Vztahy mezi národy v pozdním středověku možná někdy charakterizoval podobný druh nepřátelství a výlučnosti, které by mohly být označeny za rasismus. Mnohem častěji, pokud ne zcela běžně, se však cizinci asimilovali do kmene či národa, pokud projevili vůli se začlenit. Existovaly i jiné než západní formy předsudků a etnocentrismu, na které by se mohla vztahovat má definice. Jako příklad může sloužit tradiční přesvědčení Japonců, že pouze lidé jejich původu mohou skutečně porozumět jejich kultuře a ocenit ji, což ústí v diskriminaci zde narozených Korejců.[7] Dalším příkladem může být hegemonie feudálního typu, jakou uplatňovali etnicky odlišní pastevečtí Tutsiové nad zemědělskými Hutuy ve Rwandě a Burundi před jejich kolonizací.[8] Z několika důvodů se však hodlám soustředit na rasismus v Evropě a v jejích koloniálních državách od patnáctého století dále. Za prvé, i když virus rasismu existoval v zárodečné podobě na různých místech, Evropu samotnou nenakazil až do období mezi pozdním středověkem a raným novověkem. Můžeme tudíž sledovat jeho nástup v době a v místě, o němž máme bohaté historické záznamy. Za druhé, varianty rasismu, které se vyvinuly na Západě, měly větší dopad na světovou historii než jakýkoli jiný existující ekvivalent, který bychom mohli vystopovat v jiné době nebo jiné

části světa. Za třetí, právě na Západě byla logika rasismu plně propracována, důkladně naplněna a dovedena do svého konečného extrému, přičemž ji identifikovala, odsoudila a kladla jí odpor zevnitř jedna a tatáž kulturní tradice.

Západní rasismus je ve světové historii tak autonomní a pozoruhodný proto, že se rozvinul na pozadí zásady lidské rovnosti. Nejprve vznikla doktrína, že Kristovo ukřižování nabídlo odpuštění všem, kdo o ně stojí, a všichni stoupenci křesťanství se stali rovnými před Bohem. Poté přišel ještě revolučnější názor, že všichni lidé se rodí svobodní a rovní a mají ve společnosti i ve vládě nárok na stejná práva. Je-li daná kultura založená na předpokladu duchovní a světské *nerovnosti*, pokud zde existuje hierarchie, kterou nezpochybňují ani její nejpodřízenější členové, jako v případě indického kastovního systému fungujícího před nástupem moderní doby, neexistuje důvod popírat lidský status podřízených jedinců, aby se s nimi mohlo zacházet jako s nečistými či bezcennými. Je-li v duchovní či světské oblasti (či v obou zároveň) normou rovnost, ale v dané společnosti zároveň existují skupiny, jimiž ostatní natolik pohrdají či je znevažují, až zastánci těchto norem považují za nutné jejím příslušníkům slíbenou rovnost upřít, mohou tak učinit pouze v případě, že u stigmatizované skupiny objeví jakýsi mimořádný nedostatek, který její členy činí méně lidskými. Tento protiklad souběžné existence zásady rovnosti a silných předsudků vůči jistým skupinám, z nichž se posléze může plně rozvinout rasismus jako ideologie či světonázor, nacházíme výlučně v západním světě.

Sepsání přehledu historie západního rasismu umožnily práce mnoha historiků, kteří zpracovali jednotlivé aspekty této otázky. Já se tedy pokusím o syntézu, přestože část děl, která budu zpracovávat, vychází z mého vlastního původního výzkumu. Čtenáři, kteří by rádi toto dílo umístili do podrobnějšího vědeckého (a autobiografického) kontextu, mohou v tomto bodě nalistovat Dodatek, který sleduje dráhu pojetí rasismu v historických interpretacích od dvacátých let, kdy byl tento termín (nebo jeho blízký ekvivalent) použit poprvé. Důkladně se zabývám zejména faktem, že se studium antisemitismu a bělošské nadřazenosti převážně ubíralo svou vlastní cestou. V hlavní části knihy se snažím o podrobné srovnání historického vývoje těchto dvou nejvýraznějších projevů západního rasismu v posledních šesti stoletích. (Pokud vím, nikdo se o takovou studii dosud nepokusil.) Kapitola první pojednává o téměř plynulém přechodu od středověké náboženské netolerance k rodícímu se rasismu v epoše objevů a renesance. Soustředím se zde především na Španělsko, první velký kolonizující národ a kolébku západního přístupu vůči rasám. Druhá kapitola se zabývá vzestupem moderních rasistických ideologií v osmnáctém a devatenáctém století, zejména bělošské nadřazenosti a antisemitismu. Uzavírá ji porovnání vzestupu antičernošského rasismu ve Spojených státech a rasového antisemitismu v Německu v reakci na „emancipaci" jako příslib či realitu. Poslední kapitola zkoumá především vzestup a pád „otevřeně rasistických režimů" dvacátého století – amerického Jihu v době rasové segregace, nacistického Německa a Jižní Afriky za apartheidu – v kontextu světových dějin. V epilogu pak spekuluji o možném osudu rasismu v novém století, které právě začíná.

KAPITOLA PRVNÍ

Náboženství a vznik rasismu

V myšlenkách Řeků, Římanů ani prvních křesťanů neexistoval pojem, jenž by byl skutečným ekvivalentem pojmu „rasa". Shoduje se na tom většina vědců, kteří různá pojetí odlišnosti v antickém světě studovali. Řekové rozlišovali mezi civilizovanými národy a barbary, nic však nedokazuje, že by tyto kategorie považovali za dědičné. Člověk byl vnímán jako civilizovaný, pokud měl dostatečné štěstí, aby žil v městském státě a účastnil se politického života. Barbarem byl ten, kdo žil na venkově pod určitou formou despotické nadvlády.[1] Římané měli otroky všech barev a národností, kteří žili na hranicích jejich říše. Stejná rozmanitost charakterizovala svobodné občany, kteří projevovali loajalitu republice či císaři.[2] Expert na antiku Frank Snowden ani po rozsáhlém výzkumu neobjevil žádný důkaz, že by kdekoli v antickém světě sloužila tmavá barva pleti jako předpoklad pro nepřátelské rozlišování lidí. První křesťané například oslavovali konverzi Afričanů jako potvrzení obecné platnosti své víry v duchovní rovnost všech lidských bytostí.[3]

Bylo by samozřejmě přehnané tvrdit, že v antice etnické předsudky vůbec neexistovaly. Když například rozptýlení Židé odmítali přijmout náboženství a kulturní hegemonii křesťanských národů či říší, v nichž se usadili, budilo to často vůči nim nepřátelství. Měli však stále otevřenou možnost vzdát se své etnicko-náboženské výjimečnosti a začít uctívat místní božstvo (nebo přijmout křesťanství, jakmile se stalo státním vyznáním), což by z větší části zahladilo jejich „odlišnost", která v ostatních budila nelibost. Židé představovali pro křesťany zvláštní problém – křesťané věřili, že Nový zákon zcela nahradil Starý, a odmítání Židů uznat Krista jako Spasitele triumf evangelia znemožňovalo. Odpor k judaismu byl v křesťanství přítomen od samého počátku, avšak vzhledem k tomu,

že sami zakladatelé této víry byli Židé, mohli první křesťané jen těžko tvrdit, že v židovské krvi či rodu je něco vrozeně defektního. Nelze však popřít, že podle nich měli Židé, kteří odmítli konvertovat, když mezi ně přišel Kristus, přímou zodpovědnost za jeho ukřižování. „Pro budování křesťanství byla kriminalizace Židů nezbytná," tvrdí francouzský historik Léon Poliakov.[4] Židé, kteří si vyžádali Kristovu smrt, podle Matouše (Mt 27:25) volali: „Krev jeho na nás a na naše děti."

Teorie, že všichni Židé jsou kolektivně a dědičně zodpovědní za nejhorší možný lidský zločin – bohovraždu, dala silný podnět k jejich pronásledování. Kdyby křesťané věřili, že se Židé nikdy svého prokletí nebudou moci zprostit, bylo by správné označit předsudky proti nim za rasismus. Jejich velký dědičný hřích však nebyl nesmazatelným a nepřekonatelným zdrojem odlišnosti, jak dokazuje doktrína, kterou vyložil svatý Augustin a další, podle níž byla konverze Židů křesťanskou povinností a podmínkou pro spasení světa. Antijudaismus se stával antisemitismem, kdykoli se změnil v jedovatou nenávist, podle níž se odstranění Židů upřednostňovalo před jejich konverzí, a z antisemitismu se stával rasismus, když převládlo přesvědčení, že Židé jsou vnitřně a od přírody špatní, a nikoli že mají pouze nesprávnou víru a špatné dispozice.[5]

Ve dvanáctém a třináctém století začali být evropští křesťané k Židům nepřátelštější a položili tak základy pozdějšího rasismu. Židy, kdysi vítané jako mezinárodní obchodníky a kupce, stále více tlačila komerční konkurence křesťanských kupeckých spolků k nepopulárnímu a údajně hříšnému půjčování peněz na úrok. V tomto období náruživé religiozity však většinu násilí páchaného proti nim inspirovala právě hrozba, kterou údajně představovali v duchovní oblasti. Masakry Židů začaly v době první křížové výpravy v roce 1096. Několikrát se stalo, že dav, rozvášněný rétorikou doprovázející kampaň za osvobození Svaté země od muslimů, napadl místní Židy. Pozdější křížové výpravy podnítily další podobné pogromy. Církevní i světská moc viděla v muslimech politickou a vojenskou hrozbu křesťanství, zatímco Židé jim připadali relativně neškodní a dokonce i poměrně užiteční. Církev považovala rozptýlené a trpící Židy za svědky božího zjevení a vládci je někdy zaměstnávali jako vymahače daní. Z toho důvodu se vládnoucí moc snažila, s různou mírou přesvědčení a úspěchu, chránit Židy před vraždícími davy a potulnými bandami, které na nich v jedenáctém a dvanáctém století páchaly násilí. Avšak ani tito nepovažovali Židy za národ, který není možné spasit. Většina historiků se shoduje, že Židé si skutečně mohli vybrat mezi smrtí a pokřtěním. Skutečnost, že tolik Židů raději volilo smrt, svědčila o síle víry jejich vlastní i víry jejich katů, a nešlo tedy o předehru k holocaustu.[6]

Při překotném zabíjení Židů a decimování jejich společenství se někteří lidé přesto pozastavovali nad tím, že Židé přece mají duši, kterou lze spasit, a že si svůj úděl zvolili sami, a tudíž nejsou od přirozenosti a nenapravitelně zvrácení. Ve třináctém a čtrnáctém století zapustila kořeny lidová mytologie, která Židy doslova démonizovala a odsouvala je za hranice lidskosti. První obvinění, že Židé ukřižovali křesťanské dítě pro rituální účely, se objevilo v Anglii kolem roku 1150. Další podobná obvinění následovala v Anglii i jinde, často doprovázená tvrzením, že Židé využívají křesťanské krve pro své nejposvátnější obřady. Poté, co se *doktrína o přepodstatnění* stala v roce 1215 článkem víry, přišlo nejbizarnější obvinění ze všech. Bez ohledu na tradiční názor, že hlavní problém s Židy tkvěl v jejich odmítání uvěřit v božství Krista, byli někteří z nich obviněni, že kradou posvěcené hostie z křesťanských kostelů, aby je znesvětili, a opakují tak svůj prvotní zločin umučení a zavraždění Ježíše. (Na základě tohoto mýtu se předpokládalo, že u Židů není problémem jejich nedostatek víry, ale jejich zločinné dispozice; stejně jako samotný satan zřejmě velmi dobře věděli, že Kristus je Syn boží, což jim nebránilo se proti němu postavit.)[7]

Stále častěji se v lidové mytologii, folklóru a ikonografii objevovalo spojení Židů s ďáblem, nebo Židů s čarodějnictvím. Běžnému člověku v pozdním středověku na Židech ani tak nevadila jejich „nevíra", jako jejich zlovolné úmysly vůči křesťanům a jejich ochota spojit se proti nim třeba i s temnými silami.[8] Nejvyšší církevní představitelé však většinou takové dohady odmítali a obecně se drželi zásady, že Židy je nutné tolerovat, protože jejich konečné obrácení na pravou víru je pro Boží plán spasení světa nutné. Obecné přesvědčení, že všichni Židé jsou ve spojení s ďáblem, však jen stěží posilovalo názor, že jsou také lidskými bytostmi. Jak uvádí Cecil Roth, průkopnický historik středověkého antisemitismu, Židé byli považováni za „méně lidské" a „schopné jakéhokoli zločinu, představitelného i nepředstavitelného", právě proto, že „úmyslně" odmítali pravou víru.[9] Podobný názor vyjádřil i Joshua Trachtenberg, autor klasické studie středověkého spojování Židů s ďáblem: „Nikoli jako na lidské bytosti, ale jako na démonické, ďábelské bestie bojující satanovými zbraněmi proti silám pravdy a spásy, pohlížela středověká Evropa na Židy."[10]

Mnoho současných historiků středověkého antisemitismu považuje tento obrázek za přehnaný, pokud by byl brán doslovně. Není však pochyb o tom, že někteří středověcí křesťané – a šlo o velmi podstatné množství, možná dokonce o většinu – takto Židy nepochybně vnímali.[11] Terminologie i škála obvinění byly stále náboženské, pojetí Židů jako ochotných kompliců satana však znamenalo, přinejmenším v očích nevzdělanců, že je není možné spasit, a bylo by lepší je zabít, nebo alespoň vyhnat z křesťanského světa.[12]

Když v polovině čtrnáctého století řádil v Evropě mor, byly tisíce Židů v zemích, odkud dosud nebyli vyhnáni, zmasakrovány, jelikož panovalo všeobecné přesvědčení, že křesťané neumírají kvůli nemoci, ale protože Židé otrávili studny. Očerňování Židů v průběhu staletí, ať už jako pomocníků satana, mezinárodních finančníků či podněcovatelů světové revoluce, mělo vždy podobu masové paranoie. Silný iracionální strach se podstatně méně zaměřoval na jiné skupiny, byť mohly s větší pravděpodobností vyvolávat směsici pohrdání a povýšenosti.[13] Židé znovu a znovu sloužili jako obětní beránci pro jakýkoli strach a úzkosti, které zrovna posedly mysl antisemitů. Středověcí křesťané se obávali růstu tržních ekonomik, vzestupu státní moci a byrokracie a ohrožení náboženské pravověrnosti z mnoha stran. Je také možné, že někteří začínali zpochybňovat svou vlastní víru, jak naznačuje Gavin Langmuir, a potřebovali se ujistit tím druhem militantnosti, který představovala nenávist a pronásledování Židů (či heretiků).[14] Rasismus, stále jako okrajová ideologie, vystrčil v tomto případě své ohavné růžky pod rouškou křesťanství a nepřímo odmítl nabídnout spásu celému lidstvu, včetně Židů. Středověký antisemitismus se někdy odlišuje od jeho moderních projevů tím, že se vyskytoval v hierarchicky uspořádané společnosti a diskriminace Židů tak zapadala do všeobecného modelu skupinové nerovnosti. Židé však byli natolik degradováni na status páriů a izolováni od širší společnosti, že se ocitli mimo oficiální hierarchii stavů či společenských skupin a působili jako skutečně „jiní" a postradatelní. Pro křesťany platila zásada rovnosti, podle níž jsou si všichni rovni před Bohem, bez ohledu na svůj pozemský status. Středověcí křesťané, kteří považovali Židy za satanovy potomky, jim však ve skutečnosti odepřeli příslušnost k lidské rase, pro kterou Kristus zemřel na kříži. (Vylučovali takto i nežidovské čarodějnice a heretiky, nikoli však kvůli jejich etnickému původu.) O spojení Židů s ďáblem údajně hovoří i Bible v pasáži, která se v této souvislosti zmiňuje nejčastěji, v níž

Kristus odsuzuje Židy, kteří jej odmítli, slovy: „Váš otec je ďábel a vy chcete dělat, co on žádá." (J 8: 44).

Historik Robert Bartlett uvádí, že rasismus či protorasismus pozdního středověku se netýkal pouze Židů. Jak se jádro katolické Evropy rozšiřovalo dobýváním a kolonizací okrajových částí kontinentu, pocit nadřazenosti nad domorodým obyvatelstvem předjímal pocity převahy a dominance, které budou charakteristické pro pozdější expanzi Evropanů do Asie, Afriky a obou Amerik. Zatímco démonizace Židů poskytla jisté základy pro rasistický antisemitismus moderní doby, předsudky a diskriminace zaměřené na Iry na jedné straně Evropy a slovanské národy na straně druhé nastínila dichotomii mezi civilizací a divošstvím, která později charakterizovala imperiální expanzi za hranice evropského kontinentu. „Ve všech těchto nově osazených, dobytých a konvertovaných periferiích," píše Bartlett, „se setkáváme s podrobením domorodého obyvatelstva zákonným omezením, pokusy o vynucení segregace obytných čtvrtí, domorodci vyháněnými do „irských čtvrtí" v koloniálním Irsku a pokusy zakázat domorodé společnosti určité kulturní projevy. Pozdější století středověku pak poznamenala ‚ghettoizace' a rasová diskriminace."[15] Na podporu svého tvrzení, že nešlo o výlučně kulturní či „etnocentrickou" netoleranci, uvádí Bartlett v některých částech východní Evropy ve čtrnáctém století legislativu, kde podmínkou pro držení funkcí či vstup do cechů byl německý původ a platil zákaz smíšených manželství mezi Němci a Slovany. V anglicko-irských městech bylo v přibližně stejné době členství v cechu odmítáno těm, kteří měli „irskou krev či původ". Platil zde zákaz „veškerých sňatků mezi osobami přistěhovaleckého a domorodého původu".[16]

Co však chybělo – a proč si myslím, že tehdejší etnická diskriminace by neměla být označována za rasismus – byla ideologie či světonázor, který by tyto praktiky přesvědčivě odůvodňoval. Bartlettův výčet naznačuje, že omezování domorodého etnika obvykle vycházelo z osobních zájmů dobyvatelských rodin a rodů a církevní moc je většinou odsuzovala jako porušování práv a privilegií platných pro křesťanské společenství. Tam, kde podrobené obyvatelstvo nekonvertovalo ke křesťanství, jako v případě kastilských muslimů v patnáctém století, bylo možné diskriminaci na náboženském základě ospravedlnit. Kde však domorodci přijali katolictví, lze nerovné zacházení považovat za svévolnou formu skupinového nepotismu, postrádající plnou legitimitu, kterou by rasis-

tický řád zřejmě vyžadoval. Teorie, že zejména Židé jsou zlovolné bytosti ve spojení s ďáblem, takovou ideologii poskytovala a antisemitismus díky ní získal takovou intenzitu a trvalost, jakou si předsudky vůči periferním Evropanům nikdy nemohly udržet. Podezření, že nově konvertovaní Slované a Skandinávci nepřijali plně pravou víru a dokonce možná potají zůstali pohany, se v některých případech mohlo zakládat na pravdě. Avšak pokud – nebo dokud – neexistoval předpoklad, že jejich nevěrectví je vrozené a pokrevně dědičné, nehodí se označovat tento přístup za rasistický.

Je však pravdou, že středověká Evropa byla „perzekvující společností", velmi netolerantní nejen vůči Židům, ale i vůči malomocným a každému, jehož víra či chování zaváněly v této době, kdy se náboženská a morální konformita vyžadovaly mnohem více než kdy předtím, herezí či odchylkou.[17] Je logické, že toto úsilí o uniformitu a homogenitu s sebou neslo odpor vůči kulturnímu pluralismu a vytvářelo úrodnou půdu pro etnickou netoleranci. Tuto „heterofobii" dále povzbuzovalo a podněcovalo napětí a obavy pramenící z tehdejších společenských, ekonomických a politických změn. Postupná konsolidace zemí jako Anglie, Francie a Španělsko do poměrně rozlehlých dynastických států s pevně stanovenými hranicemi a jedním převažujícím jazykem začínala ohrožovat lokální autonomii a rychlá urbanizace a komercializace přiváděla lidi rozličných kultur i vzhledu do napjatých kontaktů a vytvářela konflikt mezi feudálními pány a nastupující buržoazií. Avšak zejména obrovská katastrofa způsobená morem vyvolala ve čtrnáctém století naléhavou potřebu obětních beránků. Jak jsme již viděli, démonizace Židů v mysli prostých křesťanů se odrazila v široce rozšířeném přesvědčení, že otrávili studny v rámci svého ďábelského komplotu s cílem vyhladit Kristovy následovníky.

Pokud lidová tendence považovat Židy za vyslance satanovy a tudíž, z praktických důvodů, mimo možnost spásy a mimo kruh potenciálního křesťanského společenství, byla středověkým předchůdcem rasistického antisemitismu, druhá hlavní forma moderního rasismu – na barvě pleti založená varianta bělošské nadřazenosti – nemá významnější středověké kořeny a je převážně produktem moderní doby. Nutno poznamenat, že v pozdním středověku existovala v částech severní a západní Evropy nesporná tendence k negrofilii a častý předpoklad, že tmavá pigmentace vyvolávala u Evropanů světlé pleti odjakživa okamžitý odpor, je přinejmenším velmi zavádějící, pokud ne zcela chybný.

Až do poloviny patnáctého století neměli Evropané než velmi omezený či vůbec žádný přímý kontakt se subsaharskými Afričany. Ve výtvarném umění a slovesnosti byly tyto vzdálené a exotické národy vyobrazovány různě – od monstrózních a budících hrůzu, po posvátné a hrdinské. Na druhé straně se někdy ďáblové zobrazovali s tmavou kůží a rysy, které lze považovat za africké, a kati mučedníků se často znázorňovali jako černoši. Toto symbolické spojení černé barvy se zlem a smrtí a barvy bílé s dobrotou a čistotou mělo nepochybně jistý vliv na upřednostňování osob se světlou pletí před lidmi s tmavou pigmentací.[18] Význam tohoto spojování se však možná přehání. Pokud měla černá barva *vždy* negativní konotace, proč mnohé řády kněží a jeptišek nosí černou a nikoli bílou či jinou barvu?

V rozporu s touto tendencí vůči strachu či pohrdání černochy byla středověká ikonografie znázorňující to, co francouzský kulturní historik Henri Baudet nazval *„le bon Nègre"* („dobrý černoch").[19] Vycházejíce z biblického důkazu, že první nežidovský konvertita ke křesťanství byl etiopský eunuch, ctili zastánci šíření evangelia černé konvertity jako živoucí důkaz univerzality své víry. V této tradici se nepochybně odráželo vědomí „odlišnosti"; jako by říkali, že *i ti*, kteří jsou od nás tak vzdálení a odlišní jako černí Afričané, mohou být bratry a sestrami v Kristu.[20] V pozdním středověku, v období mezi pozdějšími křížovými výpravami a setkáním Portugalců se západní Afrikou v polovině patnáctého století, převládal v myslích Západoevropanů příznivý, někdy až oslavný obraz černých. Přibližně v téže době, kdy byli Židé démonizováni, byli černoši – nebo přinejmenším někteří černoši – velebeni.

Ústředním bodem pozdně středověké negrofilie byl mýtus o knězi Janovi, neevropském křesťanském monarchovi, který byl zprvu spojován s Indií, posléze s Tatary, a nakonec s tehdejším křesťanským královstvím v Etiopii. Kněz Jan se měl připojit k západním křesťanům v boji proti islámu, což v době, kdy bylo spojení s černou Afrikou v polovině čtrnáctého a začátkem patnáctého století zajištěno, znamenalo především tureckou expanzi do Středomoří a jihovýchodní Evropy. Naděje na alianci s Etiopií a knězem Janem utrpěla ránu v roce 1442, kdy se zástupci etiopské koptské církve odmítli na ekumenickém koncilu ve Florencii sklonit před autoritou papeže.[21] Když Portugalci nakonec na začátku šestnác-

tého století dorazili do Etiopie po moři z Indického oceánu, nebyli nadšeni tím, co zde našli, a Etiopané byli postupně degradováni na okraj evropského zájmu.

Dokud však kult kněze Jana a Etiopie trval, byl pouze jednou z několika známek toho, že černoši mohli být v pozdním středověku vnímáni pozitivně a se ctí. Další známkou byla praxe zobrazovat jednoho ze tří králů při zrození Ježíše jako černocha či Afričana. (Kašpar, jak se mu říkalo, byl podle některých názorů předchůdcem kněze Jana.) Stejně pozoruhodný byl kult původně bílého svatého Mořice, který se náhle proměnil v černého – přinejmenším v germánských zemích, kde se spojení Afriky s křesťanskými ctnostmi velmi silně rozvinulo. Mezi další černochy, často představované ve svatých či hrdinských pozicích, patřili svatý Jiří Maur a Parsifalův nevlastní bratr – mulat Feirefiz.[22]

Líčení Afričanů jako křesťanských svatých či hrdinů bylo samozřejmě relativně povrchním kulturním jevem. Nebyla žádná záruka, že tím Evropané budou nějak podstatně ovlivněni, když přijdou do trvalejšího kontaktu s Afričany za podmínek, které budou budit jiný přístup. Oslabuje to však tvrzení, že Evropané měli silné předsudky proti černým ještě před začátkem obchodu s otroky a že otroctví předcházel rasismus na základě barvy pleti. Jediné místo, kde snad je možné nalézt náznaky antičerného rasismu v polovině středověku, je Iberie konce čtrnáctého a začátku patnáctého století. Zde již patrně vznikalo spojování černé pleti s otroctvím. Podle historika Jamese H. Sweeta se křesťané právě během tohoto období, kdy žili v Iberii vedle muslimů, naučili právě od nich spojovat černou barvu se zotročením.[23]

Historikové Bernard Lewis a William McKee Evans předložili mnoho důkazů na podporu názoru, že islámský svět předešel křesťany ve vnímání subsaharských Afričanů jako potomků biblického Cháma, kteří byli prokleti a odsouzeni k věčnému porobení v odplatě za to, jak jejich předek zacházel se svým otcem Noem, jak je popsáno v nejasné pasáži knihy Genesis.[24] Arabové a Maurové měli ve středověku bílé i černé otroky a nepraktikovali tudíž výlučně rasistické otroctví, jaké Evropané zavedli v Novém světě v šestnáctém a sedmnáctém století. Obvykle však zadávali černým mnohem podřadnější a degradující úkoly. Mezi nejnápadnější otroky snědých či světlých maurských pánů v jižní Iberii patřili černí Afričané, a tak bylo přirozené, že si křesťané, stejně jako muslimové, začali spojovat subsaharské Afričany s doživotním otroctvím. Když portugalští

mořeplavci získali na svých plavbách podél pobřeží Guiney ve druhé polovině patnáctého století své vlastní otroky a nabídli je k prodeji v přístavech křesťanské Iberie, spojení černé pleti s postavením otroka se dovršilo. Ještě před objevením Ameriky tak někteří iberští křesťané zřejmě vnímali černochy spíše jako předurčené Bohem k „sekání dříví a čerpání vody", než jako ztělesnění křesťanských ctností.[25]

Skutečnost, že Evropané přestali v době, kdy začali být afričtí otroci k okamžité dispozici, zotročovat jiné Evropany, stála u kořene principu a politiky bělošské nadřazenosti; i když z důvodů, které ještě nebyly dostatečně prozkoumány, trvalo delší dobu, než antičernošský rasismus vykrystalizoval do plně promyšlené ideologie. Jakmile začaly fungovat námořní kontakty se západní Afrikou, získávání otroků probíhalo poměrně snadno. Otroctví a obchod s otroky fungovaly v západní Africe ještě před příjezdem Portugalců. Jak tvrdí John Thornton, výrobní a lukrativní obchodní aktivity v předkoloniální Africe silně závisely na otroctví. Tradice ani právo neuznávaly vlastnictví pozemků, vlastnictví lidské práce však ano. Otroctví se v Africe možná velice lišilo od praxe, jaká se vyvinula na plantážích v Novém světě, avšak princip, že lidské bytosti je možné vlastnit jako výrobní nástroje, již existoval. Evropané tudíž většinou nemuseli sami chytat otroky; afričtí vládci a obchodníci s otroky to s radostí udělali za ně.[26]

Praxe držení bílých otroků v Evropě od začátku středověku pomalu ustupovala a zotročování začalo nahrazovat žádání výkupného či výměna válečných zajatců. Kromě toho se zotročování jiných křesťanů začalo jevit ve špatném světle, i když u nevěrců to zatím nevadilo. Afričany bylo možné nejen nakupovat, ale protože zároveň nebyli křesťany, bylo pokušení získávat je a zacházet s nimi jako s nevolníky velmi silné. Vše bylo dokonce možné vykládat jako misionářský projekt: jejich duše mohly dosáhnout spásy díky kontaktům s věřícími. Barva pleti s tím zpočátku zřejmě neměla mnoho společného; sloužila snad jen jako prostředek identifikace či jako známka radikální „odlišnosti", která psychologicky usnadňovala brutální zacházení, jaké obchod s otroky často vyžadoval.[27] Poté, co poslední pohanští Slované z východní Evropy a Ruska přijali křesťanství, prakticky již neexistovala evropská populace, kterou bylo možno zotročit na základě náboženského ospravedlnění. A i kdyby, lopotili by se po boku Afričanů na plantážích Nového světa? Je to možné, samozřejmě nemůžeme dokázat opak. Nicméně se zdá zřejmé, že nákup

a přepravu afrických otroků Evropany šlo snadno vysvětlit jejich náboženským a legálním statusem, a že tudíž nešlo o otevřený rasismus.

Blíže k modernímu rasismu mělo zacházení se Židy obrácenými na křesťanství ve Španělsku patnáctého a šestnáctého století, které pozdější rasismus skutečně předjímalo. Tito *conversos* byli vyčleňováni a diskriminováni, protože část křesťanů byla přesvědčena, že nečistota krve Židům znemožnila skutečnou konverzi. Ve dvanáctém a třináctém století bylo Španělsko podle středověkých standardů tolerantní pluralitní společností, v níž křesťané, muslimové a Židé žili vedle sebe v relativní harmonii pod křesťanskými monarchy, poskytujícími všem náboženským společenstvím podstatnou míru autonomie.[28] Zesilující konflikt s Maury koncem čtrnáctého a začátkem patnáctého století však posílil náboženské zanícení a vyvolal vzestup diskriminace muslimů a Židů. Klesající tolerance vůči Židům přešla v roce 1391 v násilí, kdy se Královstvím kastilským a aragonským přehnala vlna pogromů. Stejně jako v předchozích pogromech na severu Evropy dostali Židé na výběr konverzi či smrt, na rozdíl od Židů v Porýní v době řádění moru v polovině čtrnáctého století se však velký počet pronásledovaných španělských Židů rozhodl konvertovat, raději než se stát mučedníky své víry.[29]

V roce 1412 vyvolaly diskriminační zákony další vlnu konverzí. Když nakonec v roce 1492 padlo rozhodnutí všechny Židy ze Španělska vyhostit, zvolili si mnozí křest jako alternativu expatriace. Následkem toho existovala ve španělské populaci v patnáctém a šestnáctém století skupina, která neměla v Evropě obdoby – tvořily ji stovky tisíc, a možná dokonce na půl milionu původně židovských „nových křesťanů" neboli *conversos*. Tento velký počet konvertitů podstatně ztížil tradiční formu asimilace. Místo absorbování malého počtu jedinců či rodin do křesťanského společenství šlo nyní o začlenění rozsáhlé etnické skupiny, která si bez ohledu na změnu náboženského vyznání uchovala prvky kulturní odlišnosti.[30]

Historici židovstva a judaismu se neshodují v tom, kolik bylo mezi těmito konvertity skutečně věřících křesťanů a kolik jich zůstalo skrytě Židy. Inkvizice ovšem bezpochyby vycházela z předpokladu, že samotný židovský původ opravňuje k podezření ze skrytého „požidovštění". Doktrinální hereze i nepřátelství vůči křesťanům se považovaly za pravděpodobný, dokonce nevyhnutelný následek přítomnosti židovské „krve".[31] Mezi současnými historiky převažuje názor, že většina osob se židovskými předky, zůstavšími ve Španělsku, se přinejmenším od druhé

generace stala přesvědčenými katolíky. V mnoha případech oslabilo nečistotu židovského původu smíšené manželství s křesťany. V rámci doktríny *limpieza de sangre* (čistoty krve) se nicméně stále stávali oběťmi diskriminace, která měla spíše charakter rasistický než náboženský. V roce 1449 vyústilo povstání v Toledu v násilí proti *conversos* působícím v královských službách a jejich vyloučení z veřejného života ve městě. V následujícím století schválilo mnoho institucí a místních vládců zákony o čistotě krve a v roce 1547 arcibiskup z Toleda uplatňoval tento vylučující princip na veškeré církevní orgány ve své jurisdikci. Brzy začaly být pro přijetí do mnohých církevních i světských organizací a řádů vyžadovány certifikáty o čistotě krve. Je rovněž velmi významné, že od začátku osídlování obou Amerik měli povolení vstoupit do řad *conquistadores* (dobyvatelů) a misionářů pouze potomci výlučně křesťanských předků.[32]

Vzhledem ke způsobu prosazování byla španělská doktrína čistoty krve nepochybně rasistická. Představovala stigmatizaci celé etnické skupiny s poukazem na její údajné nedostatky, které nebylo možné odstranit přijetím křesťanství či asimilací. Dědičné společenské postavení nebylo ničím novým; koncepce „šlechtické krve" dlouho znamenala, že potomci jistých rodin přicházeli na svět s nárokem na vysoké postavení. Pokud však byl snižován status velkého počtu lidí výlučně a pouze na základě jejich příslušnosti k „pošpiněnému etniku", posunula se tak hranice, která dala „rase" nový a mnohem komplexnější význam. Jak uvádí Léon Poliakov, francouzský historik antisemitismu, španělský přístup ke konvertitům, který se rozvinul v patnáctém a šestnáctém století, vycházel z předpokladu, že „Židé jsou špatní od přírody a nejen kvůli své víře". „Církevní nenávist" se tudíž, jak Poliakov podotýká, změnila v „rasovou nenávist".[33]

Tvrzení B. Netanyahua, že *limpieza de sangre* předjímala nacistický přístup k Židům, je však přehnané. Doktrína se v první řadě uplatňovala nerovnoměrně a neprosazovala se všude stejnou měrou. Mnohé veřejné posty a příležitosti zůstaly židovským potomkům otevřené. Ani z řad šlechty nikdy noví křesťané nevymizeli. Tam, kde se vyžadovaly certifikáty o čistotě krve, bylo často možné je koupit. Stejně tak si mohli jedinci, kteří pocházeli ze španělské kultury, ale měli částečně indiánské předky, zakoupit ve španělských koloniích v Americe, kde vládl systém kast založených na barvě pleti, certifikát o bělošském původu – pokud si ovšem mohli dovolit zaplatit. Až do devatenáctého století bylo nicméně ve Španělsku zřejmou nevýhodou a možným důvodem k diskriminaci mít židovské před-

ky. Bylo to přísně střežené tajemství, které mohl proti vám kdykoli vytáhnout protivník či nepřítel.[34]

Osud *Moriscos* (Maurů) – muslimů, kteří byli přinuceni přijmout křesťanství po dovršení *reconquisty* v roce 1492 – byl v některých ohledech horší než osud židovských *conversos*. Po zákazu muslimského vyznání následoval útok na všechny aspekty maurské kultury a v roce 1568 vyvolal maurské povstání, které bylo brutálně potlačeno. Mezi lety 1609–1614 bylo veškeré maurské obyvatelstvo, čítající možná až třetinu milionu, vyhnáno ze země, do níž se již nikdy nevrátilo. Zde lze však mnohem obtížněji, než v případě *conversos*, rozlišovat mezi rasismem a etnocetrismem či „kulturalismem". Původně muslimští noví křesťané žili mnohem častěji než židovští konvertité a jejich potomci v oddělených společenstvích a uchovávali si v co největší míře svou tradiční kulturu, včetně svého vyznání. Bývalí Židé se soustředili převážně ve městech a mnozí patřili ke střední či kvalifikované třídě. Podstatná část z nich si uchovala hrdost na svůj židovský původ a nadále dodržovala některé židovské zvyky, jako například zákaz konzumace vepřového masa. Blíže neurčený počet jich po návratu ze mše tajně vykonával bohoslužbu starozákonnímu Jahvemu. Bylo však pro ně výhodné přizpůsobit se alespoň zvnějšku tomu, co se od nich očekávalo jako od křesťanských konvertitů. *Moriscos* byli naproti tomu převážně zemědělci a řemeslníci, kteří žili ve svých vesnicích či čtvrtích. Vzhledem k tomu, že většina z nich odmítala třeba jen náznak asimilace, daly by se negativní pocity, které vyvolávali, charakterizovat spíše na kulturním než rasovém základě. Je však pravdou, že *limpieza de sangre* vylučovala ze společnosti osoby s maurskými, stejně jako židovskými předky, a kdo se chtěl v šestnáctém a sedmnáctém století prohlásit za skutečného Španěla, musel doložit, že má čistě křesťanský původ.[35]

V době, kdy ve španělské společnosti probíhaly čistky židovského a maurského obyvatelstva a jejich skutečně či jen nominálně konvertovaných potomků, kolonizovalo Španělsko Nový svět a setkávalo se zde s jiným druhem odlišnosti. Na rozdíl od Židů a Maurů, stoupenců velkých náboženství, která ohrožovala křesťanství ve Starém světě, domorodí obyvatelé amerického kontinentu byli považováni buď za nevinné přírodní národy, nebo jen jakési „pololidi". Následovala velká debata ohledně toho, která z těchto dvou možností je správná, v níž evropský – a zejména španělský – názor na Indiány v Novém světě ovlivnily dvě myšlenkové tradice. Jednou bylo středověké přesvědčení, že na okrajích tehdy známého

světa žijí „nestvůrné rasy" či pololidští „divoši". Historky, s nimiž se vrátili někteří první cestovatelé, naznačovaly, že Indiáni mezi takovéto bytosti patří.[36] Další relevantní tradici či precedent, přinejmenším pro Španěly, představovalo podrobení a kolonizace Kanárských ostrovů. Jejich původní obyvatelé, o nichž se nyní soudí, že byli severoafrického předislámského či berberského původu, byli zpočátku považováni za „divochy" a zotročováni. Církev však protestovala s tím, že nucení „nevinných" pohanů k otroctví brání jejich konverzi. Přeživší domorodci nakonec získali svobodu, přijali křesťanství a úspěšně se asimilovali pomocí smíšených manželství mezi španělské usedlé obyvatelstvo.[37]

Je příznačné, že když Kolumbus zaznamenal své první setkání s domorodými Američany, popsal je jako osoby podobné barvy pleti, jakou mají obyvatelé Kanárských ostrovů. Také u něj se projevoval dvojaký přístup, který charakterizoval evropské vnímání Indiánů i v nadcházejících stoletích. Indiány, kteří ho uvítali zjevně přátelsky, považoval za prostomyslné děti přírody, které budou vnímavé vůči civilizačnímu poručnictví a křesťanství. Nepřátelské Indiány z jiných ostrovů než těch, kde Kolumbus původně přistál, však popsal jako „kanibaly", které je nutné podrobit silou, nebo vyhladit. Tak se zrodila dichotomie vnímání Indiánů na straně jedné jako šlechetných domorodců, které je možné civilizovat, a na straně druhé jako divokých zvířat, jež lze v nejlepším případě násilím zkrotit a v nejhorším je nutné je vyhladit.[38]

Velkou debatu mezi Juanem Ginésem de Sepúlvedou a Bartoloméem de Las Casas, která se odehrávala ve Valladolidu v roce 1550, lze považovat za diskusi o tom, který z Kolumbových původních dojmů byl přesnější a lze jej lépe generalizovat. Klíčová otázka zněla: Mají Indiáni rozum? To se považovalo za základní ukazatel při rozhodování, zda jim má být přiznán plný lidský status. Sepúlveda, uplatňující na všechny domorodé Američany Aristotelovo pojetí „přirozeného otroctví", tvrdil, že Indiáni jsou nerozumné bytosti a mohou být pro Španěly užiteční a přístupni křesťanství pouze z násilného donucení – jinými slovy jejich zotročením. Označil je za „barbarské a nelidské národy štítící se veškerého civilizovaného života, zvyků a ctností", což se stalo klasickým výrokem rasismu šestnáctého století.[39] Las Casas, který byl svědkem utrpení a vysoké úmrtnosti Indiánů přinucených k práci na Antilách, soudil, že Indiáni rozum mají a jsou schopni civilizovaného života. Je tedy možné obrátit je na křesťanství a učinit z nich užitečné poddané španělské koru-

ny mírovým přesvědčováním. Las Casas vycházel ze všeobecné zásady, že „všechny rasy na světě jsou lidské a všechny lidi definuje jedno jediné, a tím je rozum".[40] Nic ovšem nenamítal proti dovozu zotročených Afričanů určených pro práce na plantážích a v dolech, která byla pro Indiány tak smrtící.[41]

Postoj Las Casase vyjadřoval oficiální španělskou politiku – jeho názory byly v souladu s názory katolické církve a španělské monarchie. Sepúlveda ignoroval klíčový rozdíl mezi pohany, kteří nikdy neslyšeli slovo Kristovo, a bezvěrci, jako byli Židé a muslimové, kteří se s evangeliem setkali, avšak odmítli ho. První skupina, kam patřili obyvatelé Kanárských ostrovů a američtí Indiáni, mohla být obrácena ke Kristu apelem na jejich vrozené rozumové schopnosti. Američtí Indiáni možná byli, jak se v šestnáctém a sedmnáctém století běžně věřilo, potomci ztracených kmenů z Izraele, nebyli nicméně zatíženi dědičným hříchem Židů ze Starého světa, protože se „ztratili" ještě před příchodem Krista, kterého tudíž neodmítli, ani se nepodíleli na jeho ukřižování. Pouze bezvěrci – Židé a muslimové – museli být podrobováni násilím kvůli zlu v jejich srdcích. Jak se ale tedy vysvětlovalo zotročování Afričanů, kteří byli rovněž pohané a nikoli bezvěrci? Španělsko povolovalo černé otroctví v první řadě na základě odlišného právního postavení podrobených národů a osob zakoupených jako zboží v oblastech mimo španělskou jurisdikci.[42]

Španělsko i další evropské koloniální mocnosti, které měly větší odpor k chytání otroků než jejich získávání za peníze, buď od zotročování domorodých národů ustupovaly, tak jako Nizozemci a Francouzi (kteří to považovali za překážku obchodu i za nepatřičné podnikání), nebo jej v relativně krátké době postupně zastavily, jako Angličané v Severní Americe. Často však zůstaly dovolené různé formy nucených prací, které nebyly otroctvím v pravém smyslu slova, velmi se mu však blížily, jako například španělský systém *encomienda* – udělování práva Španělům odvádět Indiány na nucené práce – či zneužívání právního statusu „učňovství" Nizozemci, kteří odváděli Khoikhoie neboli „Hotentoty" z Mysu Dobré naděje v osmnáctém století do pastorálního otroctví.

Pokud se ale zotročování Afričanů vysvětlovalo nábožensky a nikoli rasově, jak lze potom vysvětlit zjevnou nechuť Evropanů zotročovat pohanské obyvatelstvo v oblastech, které kolonizovali? V první řadě, což názorně ukazuje španělský příklad, zotročování alespoň teoreticky souviselo s misionářskou činností. Tvrdilo se, že duše západních Afričanů lze spasit

jedině jejich zotročením, což nicméně neplatilo o domorodcích podmaněných kolonií. Vědomí neobvykle tmavé pigmentace západních Afričanů (i ve srovnání s pletí jihoafrických Khoikhoiů, kteří byli obvykle popisováni jako žlutí či snědí) nicméně brzy začalo hrát významnou roli. Před objevením Ameriky předpokládali Evropané, že barvu pleti Afričanů, která byla podle nich neobvyklá, způsobilo tropické či rovníkové podnebí. Když však vyšlo najevo, že domorodí obyvatelé Brazílie, kteří žijí v podobných klimatických podmínkách jako západní Afričané, mají kůži spíše snědou a nikoli černou, začaly vyvstávat otázky, co způsobilo pigmentaci Afričanů. Objevovaly se spekulace, že Afričané byli vždy černí, ať už z nějakého fyziologického důvodu, nebo jako následek biblického Chámova či Kanánova prokletí. Evropané, kteří se nenechali unést misionářským racionalizováním a hledali vysvětlení, proč černoši jako jediní z „nevinných" pohanů, s nimiž se v době evropské expanze setkali, mohou být drženi v otroctví bez skrupulí, měli sklon považovat černou kůži za biblické prokletí, naznačující, že sám Bůh určil Afričany jako rasu otroků.[43]

Je paradoxem, že ačkoli Španělsko a Portugalsko stály v čele evropského rasismu či protorasismu se svou diskriminací konvertovaných Židů a muslimů, v iberských koloniích byla povolena smíšená manželství a existovala zde větší pohyblivost rasových kategorií a příslušnosti než v koloniích jiných evropských národů. Skutečnost, že do Nového světa nepřijíždělo dost španělských a portugalských žen, byla samozřejmě hlavní podmínkou pro smíšené vztahy, které se zde vytvářely. Držitelé *encomiendy* a majitelé stříbrných dolů a plantáží brutálně využívali Indiány, doktrína čistoty krve se však na jedince s částečným indiánským či dokonce africkým původem nikdy systematicky neuplatňovala. Pokus uspořádat společnost na základě kast definovaných podle barvy pleti a etnické příslušnosti nakonec neuspěl, jelikož množství a rozmanitost *mestizaje* (potomků smíšených manželství či nesezdaných párů) vytvořilo takovou přemíru typů, že se systém rozpadl do tří základních kategorií: bílý, *mestizo* (mestic) a Indián. Tyto kategorie nebyly tak přísné jako skutečné rasové rozdíly, protože jedinci, kteří se ucházeli o vyšší postavení a měli určité kulturní a ekonomické dispozice, je mohli často překonat.[44]

Španělsko šestnáctého a sedmnáctého století je pro historii západního rasismu klíčové, protože jeho postoje a praktiky sloužily jako určitý přechod mezi náboženskou netolerancí středověku a naturalistickým rasismem moderní doby. Výrazivo zůstalo náboženské a „krví" se údajně dě-

dil sklon k herezi či nevěrectví, a nikoli intelektuální či emocionální podřadnost. Nevinní „divoši", kteří přijali španělskou civilizaci a katolicismus, neměli nečistou krev. Indiáni byli diskriminováni i poté, co přijali křest, diskriminace se však zakládala na kultuře, a ne na původu. *Mestizos*, kteří přijali španělské způsoby, mohli být přijímáni do náboženských řádů, které odmítaly židovské *conversos*. Židé a Mauři byli pro Španěly problematičtí především proto, že jejich konverze (zejména pokud byla vynucená, což bylo běžné) je nemohla přinutit, aby se vzdali své etnické identity, či hrdosti na své předky. Etnická odlišnost, i když doprovázená přesvědčivým praktikováním křesťanské víry, se v době, kdy se na španělském poloostrově a částečně i v koloniích vytvářela silná národní identita, netolerovala. V patnáctém a šestnáctém století, kdy se formovala *Hispanidad*, byla doktrína *limpieza de sangre* způsobem, jak vyloučit ty, kteří nesplňovali kritéria nového a mnohem přesnějšího pojetí toho, co znamenalo být Španělem. Vše se odehrávalo v podmínkách *reconquisty*, zvýšeného důrazu na Španělsko jako nositele pravé víry, a posilování říše, která měla sloužit jako aréna, v níž se potvrzoval španělský heroismus a zbožnost.[45]

Nabízí se pokušení utvořit paralelu se vztahem německé národní identity k rasovému antisemitismu v devatenáctém a dvacátém století, taková analogie by se však neměla příliš přehánět. Iberský případ se liší tím, jakou roli v něm sehrálo náboženství. Národní příslušnost a univerzalistická náboženská oddanost byla synonyma a ti, kteří kritériím národa nevyhovovali, byli charakterizováni jako dědičně neschopní věřit v jedinou pravou víru, jak ji definovala inkvizice. Šlo tudíž o kvazi-racialistický náboženský nacionalismus a nikoli plně racialistický sekulární nacionalismus, jaký existoval v Německu. (Ten umožnilo až osvícenství a odmítavé reakce vůči němu.) Oficiálně shovívavější přístup, který Španělé praktikovali vůči Indiánům, byl v souladu s přesvědčením, že židovské a muslimské nevěrectví krev amerických domorodců neposkvrnilo.[46]

Indiáni a *mestizos* nicméně nebyli čistí Španělé a postoj Bartoloméa de Las Casas a církve nezabránil dobyvatelům a kolonistům, aby s nimi v mnoha případech nezacházeli, jako by ani nešlo o lidské bytosti. Přestože šlo převážně o propagandu, „černá legenda" o krutosti Španělů vůči Indiánům, kterou šířili Angličané, obsahovala více než zrnko pravdy. Rozdíl mezi náboženskou doktrínou a společenskou praxí lze pochopit po prozkoumání efektu, jaký měla *limpieza de sangre* na obyčejné Španěly, kteří mohli prokázat čistý křesťanský původ. Cestovatelé, kteří Španělsko

navštívili, byli ohromeni, když jim prostí rolníci a řemeslníci tvrdili, že jsou šlechtického původu, protože nemají žádné židovské či maurské předky. Sancho Panza v *Donu Quijotovi* o sobě prohlašuje, že je „z dobrého rodu a alespoň starý křesťan". Právě ve Španělsku se široce sdílená hrdost na původ poprvé stala základem pro určitý druh rovnostářství panského národa (*Herrenvolk*).[47] Tento „*caballero* complex" (šlechtický komplex) byl v mírně upravené podobě přenesen do Ameriky, kde přetrval do začátku devatenáctého století. „Ve Španělsku se považuje za jistý druh urozenosti nemít židovský či maurský původ," napsal Alexander von Humboldt. „V Americe je to zase více či méně bílá barva kůže, co určuje postavení jedince ve společnosti. Běloch, i když jede na koni bosý, se považuje za příslušníka zemské šlechty."[48]

Nárůst náboženského rasismu či religiozity s rasovým podtextem nacházíme rovněž u Afričanů v šestnáctém a sedmnáctém století. Jak jsem již dříve naznačil, čistě náboženská odlišnost mohla ospravedlnit otroctví. Nemohla však tak snadno legitimizovat držení černých v otroctví poté, co byli pokřtěni. Zejména protestanti si cenili zásady „křesťanské svobody", protože členství v protestantské církvi s sebou neslo pocit vyššího a náročnějšího náboženského statutu než povolení účastnit se mše v církvi katolické.[49] V roce 1618 nizozemský kalvinistický dortský synod zakázal obchod s křesťanskými otroky a ustanovil, že by „měli mít stejné právo na svobodu jako ostatní křesťané". Bez ohledu na tato slova se však synod otevřeně pro jejich osvobození nevyslovil.[50] V otrokářských koloniích zřízených Nizozemci a Angličany v sedmnáctém století byla misionářská činnost mezi otroky prováděna jen zřídka, protože jejich majitelé předpokládali, že by křest poskytl Afričanům nárok na požadování svobody.

Pro držení Afričanů v otroctví bez ohledu na jejich náboženské vyznání se však nabízelo jedno možné ospravedlnění – mýtus o Chámově či Kanánově prokletí, vycházející z tajemné pasáže v knize Genesis. Chám přivolal Boží hněv, protože viděl svého otce Noa nahého a patrně opilého a dělal si z něj legraci. Za toto provinění byl jeho syn Kanán a všichni Kanánovi potomci odsouzeni k tomu, aby byli „nejbídnějšími otroky". Antičtí Hebrejci touto legendou ospravedlňovali dobytí a podmanění Kananejců. Arabové dovážející otroky z východní Afriky na Blízký východ však ve středověku posunuli důraz z Kanána k Chámovi, obecně považovanému za prapředka všech Afričanů, přičemž fyzickým výsledkem prokletí se stalo zčernání kůže.[51] Mezi středověkými Evropany panoval velký

zmatek ohledně toho, na koho se prokletí vlastně vztahuje. Geografické povědomí před patnáctým stoletím bylo velmi nejasné a chyběl smysl vzdálených kontinentů, k nimž by se daly přiřadit rasové typy. Prokletí bylo připisováno různým národům, které byly později považovány za asijské, jako Tataři či obyvatelé Indie. Ve středověku se jím rovněž vysvětlovalo, proč jsou někteří Evropané dědičnými otroky či nevolníky jiných Evropanů.[62] Až v polovině patnáctého století, kdy Portugalci prozkoumávali západní Afriku, upoutala zásadnější pozornost možnost, že zotročování černochů vysvětluje prokletí. O této možnosti se hovoří i v jednom z prvních popisů portugalského objevení Guiney, dochází zde však k záměně Chámа s Kainem.[63]

Poprvé se zmínka o tomto prokletí objevuje v anglické literatuře ve vyprávění George Besta z roku 1578 o putování Martina Frobishera, který hledal cestu na severozápad. Jak uvádí Benjamin Braude, jakožto přívrženec imperialistických dobrodružství v dalekých krajích cítil Best potřebu vyvracet teorie, podle nichž fyzické odlišnosti mezi lidmi způsobují klimatické podmínky. Obával se totiž, že by mohly odradit od anglické či evropské expanze do žhavých či ledových částí Země. Hrozí Evropanům umrznutí, zčerná jim kůže, nebo se z nich mohou stát zvrácené nestvůry, pokud se příliš vzdálí od domova? Nikoli, tvrdil Best, jsou-li rasové typy imunní vůči vlivům fyzického prostředí, jinými slovy, je-li rasová příslušnost natrvalo zafixována Božím rozhodnutím, jak vyplývalo z Chámova prokletí, odsuzujícího černochy k věčnému zotročení.[64]

Obchodníci s otroky a ti, kteří jejich zboží kupovali, se mezi šestnáctým a devatenáctým stoletím na mýtus o prokletí často odvolávali, i když nahodile a nedůsledně, aby vysvětlili, proč jsou všichni jejich otroci černoši či Afričané. Mnohým toto prokletí pomohlo objasnit, proč drží v otroctví černé křesťany. Nepochybně tento mýtus napomohl vyvracet tvrzení, že černé otroctví se neslučuje s Písmem svatým. Jak je ale možné, že křest tuto kletbu nezrušil? Židé byli také prokleti za svůj údajný podíl na Kristově ukřižování. Katolická církev však vždy oficiálně tvrdila, že konverze je od hříchu jejich předků očistila, i když, jak jsme již viděli, byli mnozí prostí evropští katolíci přesvědčeni, že jim toto prokletí přešlo do krve. (Španělští biskupové tolerovali diskriminaci *conversos*, avšak pouze za předpokladu, že mnozí noví křesťané jsou skutečně stále tajně Židy a nejsou tedy pravými konvertity. Nikdy však nepopírali, že opravdová konverze Židů je možná, jakkoli byla nepravděpodobná.) Legenda o nezvratitelném Chámově prokletí, stejně jako slovesná démonizace Židů, se šířily zejména mezi prostým lidem. Nešlo tedy o formální ideologii. Vzdělanci tyto teorie odmítali, a pouze podotýkali, že prokletí padlo na Kanána a ne na jeho bratra Kúše, který je podle standardního výkladu Bible z šestnáctého a sedmnáctého století skutečným praotcem africké rasy. Odborná pojednání či pamflety o otroctví, které se objevily před devatenáctým stoletím, jen velmi zřídka uváděly, že černé otroctví je Bohem stanovený trest pro potomky Chámа či Kanána. První, kdo se na legendu o Chámovi soustavně a systematicky odvolával, byli teoretici schvalující otroctví v předválečných Spojených státech (ti, kteří z náboženského přesvědčení odmítali vědecký rasismus), aby prokázali, že rasistické otroctví je posvěcené Bohem.[55]

Vzhledem k tomu, že otroctví nebylo do poloviny osmnáctého století vystaveno vážnějšímu útoku, nebylo nutné rozvíjet jeho ideologickou obranu. Nic však nebránilo posilování názoru a přesvědčení prostých lidí, že černoši jsou podřadní a předurčeni k otroctví. Virginie vydala koncem sedmnáctého století řadu zákonů, které jasně stanovily, že přijetí křesťanství automaticky nezaručuje svobodu. Otroctví se tak již neodůvodňovalo pohanstvím, ale pohanským původem, a nová legislativa tak nepřímo sloužila k rasistickým účelům, podobně jako doktrína *limpieza de sangre*. Vzhledem k tomu, že ve druhé polovině sedmnáctého století bylo mnoho protestantů přesvědčeno, že věřící člověk by neměl být otrokem nikoho jiného než samotného Boha, zotročení skutečných věřících se mohlo zdát problematické. Tvrzení, že stav duše nemá nutně vliv na pozemský status, bylo odvěkou křesťanskou doktrínou, ta však začínala ztrácet na síle s puritánskou revolucí a nástupem radikálních protestantských sekt, jako byli kvakeři a novokřtěnci. V ovzduší tohoto rovnostářštějšího pojetí víry se pohanský původ uváděl jako právní podklad pro otroctví, aby se zdůraznily vrozené rozdíly a odolávalo se tak homogenizačnímu efektu křtu. Stejně jako v případě antisemitismu připravilo spojování náboženství a rasy v myslích prostých lidí půdu pro otevřenější a autonomnější rasismus, který nastoupil v osmnáctém a devatenáctém století.[56]

Kořeny dvou hlavních variant moderního rasismu – bělošské nadřazenosti založené na barvě pleti a esencialistické verze antisemitismu – tak můžeme vystopovat do pozdního středověku a raného období novověku. Vzhledem k tomu, že se v tomto období stále používala náboženská terminologie a nikoli naturalistická či vědecká, mohl být některým národům

přiřčen status vyděděnců či otroků pouze nějakým určitým činem Boha. Dovolávání se toho, co můžeme označit za supranaturalistický rasismus, bylo nicméně v konfliktu s hlavní zásadou křesťanství – spásou celého lidského pokolení, které bylo podle Nového zákona „jedné krve". Právě proto, že argumentoval z tohoto hlediska, byl Las Casas přesvědčivější než Sepúlveda. Mezi prostým lidem sloužily legendy o velkém prokletí k tomu, aby křesťanům usnadnily zacházet s jinými lidskými bytostmi, jako by ani nebyly lidmi. Evropané se snažili potvrzovat své postavení a cenu tvrzením, že krev v jejich žilách je nadřazená krvi osob židovského původu, nebo že jejich barva kůže z nich dělá přirozené vládce Afričanů. Dokázali nalézt pasáže v Bibli, které jejich předsudky zdánlivě potvrzovaly. Aby však dosáhl plného potenciálu jako ideologie, musel se rasismus odpoutat od křesťanského universalismu. Aby se mohl stát ideologickou základnou nějakého společenského řádu, musel být také jasně oddělen od tradicionalistického pojetí společenské hierarchie. Ve společnosti, v níž byla nerovnost daná narozením normou platnou pro všechny od krále po rolníka, byly sice etnické otroctví a ghettoizace poněkud zvláštními případy – v některých případech velmi zvláštními – stále však nešlo o radikální výjimky v hierarchickém uspořádání. Jakkoli to zní paradoxně, nejprve musela být odmítnuta hierarchie jako základní princip společenského a politického uspořádání a nahrazena aspiracemi na rovnost *ve světě vezdejším*, stejně jako v očích Boha, aby mohl rasismus plně propuknout.

KAPITOLA DRUHÁ

Nástup moderního rasismu: Bělošská nadřazenost a antisemitismus v osmnáctém a devatenáctém století

Když se Evropané v období pozdního středověku a raného novověku dovolávali Boží vůle na podporu názoru, že rozdíly mezi křesťany a Židy či mezi Evropany a Afričany jsou nesmazatelné, uchylovali se k rasistické doktríně. Ti, kteří chtěli odepřít vybrané skupině lidský status, se odvolávali na prokletí Židů za smrt Krista, či černochů za Chámovy hříchy jako na nadpřirozený ekvivalent biologického determinismu. Nejvyšší náboženská a světská moc se však většinou vyhýbala schvalování této podoby etnického předurčení. Vzhledem k tomu, že se odchylovaly od křesťanského universalismu, postrádaly tyto názory systematický výklad a hloubku, které by jim dodaly zásadnější ideologickou autoritu. Jako soubor přesvědčení prostých lidí či lidových mýtů mohly otupit citlivost obchodníků s otroky či roznítit vášně davů náchylných k vraždění Židů. Církev však většinou trvala na tom, že Židé i černoši mají duši, kterou lze spasit, a tak jsou legitimními cíli pro evangelizaci. Kromě toho nebylo jisté, zda se prokletí skutečně vztahuje na černochy, protože božská kletba podle knihy Genesis padla na Kanána a nikoli na jeho bratra Kúše, který byl obecně pokládán za prapředka Afričanů.

Ortodoxní křesťanská víra v jednotu lidstva, založená na biblickém příběhu o Adamovi a Evě jako předchůdcích všech lidí, byla silnou překážkou rozvoje logické a přesvědčivé ideologie rasismu. V šestnáctém a sedmnáctém století někteří odvážní svobodomyslní vzdělanci jako Giordano Bruno a Christopher Marlowe razili v rámci svých heretických spekulací teorii, že lidstvo má tři předky a že Adam je pouze praotcem Židů. Francouz Isaac de la Peyrère, protestant židovského původu, v roce 1655 plně rozvinul teorii, že Adam nebyl první člověk, ale pouze první Žid. Teorie polygenetismu, neboli několikanásobného původu člověka, zpo-

chybnila ortodoxní doktrínu jediného stvoření a „jedné krve" všech lidských bytostí a bylo možné ji aplikovat extrémně rasistickým způsobem. Pokud měli být Adam a Eva považováni pouze za bílé a ne konkrétně za Židy, a pokud předchůdci Adama byli považováni za černé a podřadné (někde mezi Adamovými potomky a divokými šelmami stvořenými předtím), mohli být Afričané „odlidštěni" ještě účinněji, než odkazem na Chámovo prokletí. Tyto teorie mohly nalézt určitou nepřímou podporu v Písmu (odkud například přišli lidé ze země Nód, mezi nimiž našel Kain manželku?), bylo však obtížné smířit je s ortodoxním výkladem knihy Genesis. Teorie polygenetismu mohla uspět pouze tehdy, když vliv doslovného výkladu Bible zeslábl.[1]

Moderní pojetí ras jako základních lidských typů klasifikovaných podle fyzických znaků (zejména barvy kůže) vzniklo až v osmnáctém století. Termín „rasa" se v západoevropských jazycích dříve vztahoval k chovu dobytka či k aristokratickým rodům. Rozlišování ušlechtilejších plemen koní a psů bylo zjevnou předzvěstí biologické klasifikace lidských bytostí lišících se fyzickými znaky. Předpokládalo se, že dědičnost souvisí s krví. Převládal názor, že královská či aristokratická krev se u šlechtických rodů projevuje opakujícími se tělesnými znaky. Mezi definicemi slova *raza* ve španělském slovníku z roku 1611 nacházíme jak pozitivní výklad – „druh nebo kvalita pravých koní" – tak i výklad pejorativní, označující rody mající židovské či maurské předky. Názor, že Židé zneužívají křesťanskou krev, který se začal objevovat v polovině středověku, pramenil z přesvědčení, že krev může mít posvátné či magické vlastnosti. Teorie, z níž tato obvinění implicitně vycházela – že krev křesťanů je odlišná od židovské – v šestnáctém století otevřeně potvrdila španělskou doktrínu *limpieza de sangre*. Skutečnost, že různé typy zvířat stejného druhu se mohou navzájem křížit, tak jako se mohou navzájem křížit lidé, však znamenala, že tato původní teorie dědičnosti neohrožovala ortodoxní přesvědčení v základní jednotu lidstva. Od sedmnáctého století se termín „rasa" nebo jeho ekvivalent rovněž často užíval k označení národů – jako „anglická rasa" či „francouzská rasa". Ať už se však tento termín užíval jakkoli a kdekoli, naznačoval, že „rasy" mají stabilní a zřejmě neměnné znaky.[2]

Teorie, že existuje jediná celoevropská či „bílá" rasa, se rozvíjela pomalu a vykrystalizovala až v osmnáctém století. Přímé setkání s Afričany samozřejmě přispělo k tomu, že si Evropané uvědomili svou vlastní světlou pigmentaci, bělošství nicméně na rozdíl od příslušnosti k národu či

náboženství nebylo vědomou identitou, ani se nepovažovalo za zdroj specifických dědičných znaků. V dobách, kdy všeobecným pravidlem i v Evropě byla společenská nerovnost daná narozením, se mohl rasismus založený na barvě pleti jen ztěžka autonomně rozvíjet. V Novém světě, kde bylo možné evropskou pigmentaci okamžitě porovnat s černou barvou kůže otroků či bronzovou barvou Indiánů, se barva pleti brzy stala jedním – ale pouze jedním – z několika rozlišovacích znaků. Jak uvádí Winthrop Jordan, v severoamerických koloniích byly „termíny *křesťan*, *svobodný*, *Angličan* a *bílý* po mnoho let používány bez rozdílu jako metonyma".[3]

Na počátku sedmnáctého století mohli být v amerických koloniích otroky pouze černoši. Nicméně o tom, kdo bude zotročen a kdo ne, rozhodoval právní a náboženský status a ne fyzické znaky. Všechny otrokářské společnosti Nového světa přiznávaly části obyvatel afrického původu úplnou či alespoň částečnou svobodu. Například ve Virginii mohli být v první polovině sedmnáctého století černoši otroky, nájemními sluhy či freemany (svobodnými muži). Záviselo to na okolnostech jejich příjezdu do kolonie a v některých případech na tom, zda byli křesťanského vyznání. Černoši se často soudně domáhali své svobody na základě tvrzení, že byli nespravedlivě zotročeni.[4] Majitelé mohli se svými otroky na plantážích zacházet jako s naprosto podřadnými bytostmi; s bílými nájemními sluhy se však nezacházelo o mnoho lépe, alespoň ne v každodenní praxi. Evropané, kteří dojednávali své obchody na pobřeží africké Guiney, museli s domorodými vládci či podnikateli jednat jako se sobě rovnými. Černí sluhové, kteří byli dovezeni do Anglie a Francie v sedmnáctém a osmnáctém století, se automaticky ocitli na dně společnosti, nebyli však oddělenou kastou pod bílou spodní třídou. V obou zemích docházelo ke smíšeným manželstvím mezi bílými a černými sluhy. V Británii se to víceméně považovalo za samozřejmé, ve Francii to však vyvolávalo oficiální znepokojení a dovážení černých otroků z kolonií jako sluhů pro francouzské domácnosti bylo omezeno. (V roce 1778 uzákonila francouzská vláda formální zákaz smíšených manželství, zákon však nebyl vynucován.)[5]

V sedmnáctém a na začátku osmnáctého století se postavení Židů v Evropě poněkud zlepšilo (nejzřejmější známkou této relativní tolerance bylo zřejmě jejich znovupřijetí do Anglie a Francie), i když nábožensky založený antisemitismus zůstal místy velmi silný. Židovští podnikatelé ve střední Evropě dostali šanci rozšířit své ekonomické možnosti a přejít od

pouhého půjčování peněz k všeobecnému obchodování. Hrstka šťastných se domohla velkého bohatství a vlivu jako „dvorní Židé" – finanční poradci a výběrčí daní pro habsburského císaře a pro menší vládce a biskupy v německy hovořících knížectvích. „Nejvýraznějším znakem ekonomického života Židů v tomto období," píše David Sorkin, „byla ... na jedné straně obrovská bída a na straně druhé nahromadění velkého bohatství".[6] Chudí přitom výrazně početně převyšovali bohaté. Jak uvádí Peter Pulzer, „koncem osmnáctého století byla převážná většina Židů v německých státech pro ekonomiku i společnost zcela okrajová – žili z podomního prodeje či žebroty na samé hranici bídy. Nad nimi pak byla menší střední vrstva drobných kupců, obchodníků s dobytkem, hospodských, rabínů, učitelů a lékařů..."[7] Vzhledem k okrajovému a relativně stálému postavení západo- a středoevropských Židů se „židovská otázka" ještě neobjevila. K výbuchům prudkého a agresivního antisemitismu, jako byly pogromy či obvinění z rituálních vražd, docházelo jen velice zřídka. Jasné pojetí židovské rasy s vrozenými znaky, kvůli nimž jimi evropští křesťané pohrdali a považovali je na věky za „odlišné", ještě neexistovalo.

Vědecké myšlení osvícenství bylo hlavní podmínkou pro nástup moderního rasismu založeného na fyzické typologii. V roce 1735 zahrnul slavný švédský přírodovědec Carl Linné lidské bytosti jako druh do rodu primátů a pak se pokusil tento druh rozdělit na typy. Tento první pokus o vědeckou kategorizaci lidských druhů zahrnoval i některé mýtické a „monstrózní" bytosti; trvale však přežilo jádro tohoto schématu, jímž bylo rozlišení, které Linné učinil mezi Evropany, americkými Indiány, Asiaty a Afričany. Přestože je nějak jednoznačně neklasifikoval, Linného popis ras jasně naznačuje jeho preference. Evropany popsal jako „bystré, tvořivé ... podléhající zákonům". Černoši byli naproti tomu „záludní, líní, nedbalí ... podléhající vrtochům".[8]

Nejvlivnější klasifikace ras vzniklá v osvícenství vzešla z pera Johanna Friedricha Blumenbacha v díle nazvaném *De generis humani varietate nativa* (anglicky pod názvem On the Natural Varieties of Mankind), zveřejněném v roce 1776. Blumenbach, právem přezdívaný otec fyzické antropologie, byl přesvědčen, že všichni lidé patří k jednomu druhu a mají společné dávné předky. Rovněž uznával, že jeho kategorie je nutné považovat za abstrakce či ideální typy, nikoli za nespojité celky. „Nespočet lidských typů se navzájem slévá v nepostřehnutelných stupních," napsal. Jeho rozdělení do pěti skupin na kavkazský (bělošský), mongolský, etiopský, americký a malajský typ bylo rozumným závěrem učiněným na základě tehdy známých informací o fyzických typech převažujících na jednotlivých kontinentech či v oblastech tehdy známého světa, přičemž u každé rasy popisoval výlučně tělesné znaky a nikoli intelektuální či morální schopnosti. Odmítl tehdy rozšířené tvrzení, že Afričané mají „blíže k opicím než ostatní lidé". Jako bílý Evropan se však nedokázal vyhnout etnocentrické předpojatosti. Jako první vystopoval bělošskou rasu na Kavkaze, a učinil tak kvůli domnělé kráse jeho obyvatel. Posléze vystoupil s hypotézou, že ti, kterým říkal „Kavkazané" jsou původní lidská rasa, od níž se všechny ostatní oddělily či degenerovaly*. Jsou, jak tvrdil, „nejpohlednější a nejelegantnější" a mají „nejkrásnější tvar lebky".[9]

Ať už měli jakékoli úmysly, Linné, Blumenbach a další etnologové osmnáctého století otevřeli cestu lidovému i vědeckému rasismu tím, že považovali lidské bytosti za součást zvířecí říše a nepohlíželi na ně v biblickém pojetí jako na Boží děti obdařené duchovními schopnostmi, které jsou jiným bytostem odepřeny. Původní verze „velkého řetězce bytí", sahající od Boha k nejnižším z jeho stvoření, vycházely z nepřekonatelného rozdílu mezi lidmi a ostatními bytostmi, který nyní zmizel.[10] Snahy degradovat Afričany z lidí na status opic či poloopic, které se Blumenbach snažil zdiskreditovat, ukázaly, jak se čistě přírodovědecký řetězec bytí může zneužít k odepření plné lidskosti nebělochům. Jak však vyplývá z Blumenbachovy teorie degenerace, etnologové v osmnáctém století většinou nezpochybňovali tvrzení o společném původu lidstva a přijímali názor, že vznik různých typů tedy musel být způsoben odlišným životním prostředím. Georges de Buffon, nejvýznamnější z osvícenských přírodovědců, přišel s názorem platným dodnes, že různé barvy pleti vznikly vlivem podnebí v různých oblastech světa, obydlených jednotlivými rasami. Považoval za samozřejmé, že rozdíl mezi černou a bílou pigmentací lze připsat v první řadě odlišným vlivům slunce a teploty v Africe a Evropě.[11]

Environmentální vysvětlení původu různých typů nezabránilo přírodovědcům jako byli Linné či Buffon v hodnocení ras. Buffon například soudil, že Evropané jsou intelektuálně nadřazeni Afričanům. Jejich větší chytrost připisoval obtížím spojeným s pěstováním potravin na neúrodné půdě. Vzhledem k jednoduchosti, s níž si Afričané mohou opatřovat potravu, byli podle něj „tlustí, vykrmení a dobře stavění, avšak ... prostí

* odtud anglický termín pro bělošskou rasu – „Caucasian", *pozn. překl.*

a hloupí".[12] Rysy dané podnebím a zvyky se pravděpodobně nedaly změnit bez radikální změny klimatu a nikdo nedokázal odhadnout, za jak dlouhou dobu by nové prostředí mohlo mít nějaký efekt a zvrátit „degeneraci" způsobenou podnebím nebo jinými fyzikálními podmínkami. Někteří racialističtí environmentalisté v rané americké republice skutečně očekávali, že dovezení Afričané vlivem mnohem mírnějšího podnebí, jemuž byli nyní vystaveni, časem zbělají; tento proces však zjevně trval velice dlouho.[13] Běloši na obou stranách Atlantiku byli přesvědčeni o tom, že Afričané jsou „méně krásní" než oni, mají barbarštější zvyky a jsou zřejmě méně inteligentní. Proto byli z praktických důvodů považováni za členy podřadnější rasy. Možnost jejich pozvednutí se nevylučovala, současně však nebyl žádný důvod je považovat za kulturně či intelektuálně rovnocenné, či za potenciální krajany.

Čistě estetický aspekt rasových postojů v osmnáctém století si zaslouží více pozornosti, než se mu zatím dostává. V díle *Grundriss der Geschichte der Menschheit* (anglicky pod názvem Outline of the History of Humanity) z roku 1798 dal německý filosof Christoph Meiners při svém hodnocení lidských plemen do souvislosti fyzickou krásu s inteligencí. „Světlí" lidé byli v obou ohledech nadřazení, zatímco „tmavší, barevné lidi" označil za „ošklivé" a v nejlepším za „polocivilizované".[14] Thomas Jefferson předložil ve svých Poznámkách o státu Virginie (Notes on Virginia) teorii, která byla v porovnání s tehdejšími evropskými etnologickými teoriemi nejpokročilejší – tvrdil, že černí mají stejný vrozený smysl pro morálku jako bílí, přičemž k běžně rozšířenému přesvědčení o jejich intelektuální podřadnosti přistupoval pouze váhavě. Byl nicméně přesvědčen o tom, že jde o ošklivější rasu.[15] Jeffersona i Charlese Whitea, britského chirurga, který se v roce 1799 zabýval rozdíly mezi lidmi a zvířaty, zaujal zejména fakt, že pouze bělošské ženy se mohou červenat. A kromě toho, tázal se White, „kde jinde, s výjimkou hrudi evropské ženy, (můžeme nalézt) dvě takové plné a sněhově bílé polokoule s prvotřídní rumělkou?"[16]

Neoklasické pojetí krásy, převažující v Evropě i Americe osmnáctého století, se zakládalo především na řeckém a římském sochařství. Mléčná, mramorová běloba, rysy a tělesné tvary Apollóna a Venuše, které vyvstávaly během sedmnáctého a osmnáctého století, vytvořily standard, od něhož se Afričané nutně odchylovali. Jak tvrdí nizozemský sociolog Harry Hoetink, národy či etnické skupiny měly své „představy o tělesných normách" či stereotypy krásy, které ovlivňovaly jejich postoje k těm, které

vnímali jako fyzicky odlišné od sebe samých."[17] Tyto představy jsou však samy o sobě ovlivněné kulturou a časem se mění. V důsledku oživení antiky si Evropané sedmnáctého, osmnáctého a devatenáctého století cenili extrémní bledosti, rysů a tvarů, které podle nich charakterizovaly antické Řeky a Římany.

S kritickým přístupem vůči těmto estetickým soudům o lidských typech je nutné poznamenat, že barva pleti nebyla tím prvním ani posledním. Častý obdiv ke vzhledu severoamerických Indiánů se zakládal na oceňování postavy mladých bojovníků. Než se z nich koncem osmnáctého století stali „rudokožci", jejich zlatavou pleť buď všichni ignorovali, nebo ji považovali za známku dovednosti a nikoli vlivu přírody.[18] Na druhé straně, nejpohrdanější ze všech ras, s nimiž se Evropané před devatenáctým století setkali – Khoikhoiové neboli „Hotentoti" z jižní Afriky – nebyli černí, dokonce ani tmavě hnědí, ale měli nažloutlou snědou pigmentaci. Evropané je vnímali jako nejnižší z nízkých hlavně proto, že jejich kočovný, nezemědělský způsob života považovali za zcela necivilizovaný. Rovněž převládal názor, že se svými tělesnými znaky a fyziognomií více liší od evropské tělesné normy než jiní Afričané (třebaže s mnohem tmavší pletí).[19] Tyto reakce ukazují, že převažující přesvědčení o jednotě lidstva a o environmentálním původu fyzických odlišností jednotlivých skupin lidských bytostí nezabránilo pocitům estetického odporu a vnímání některých neevropanů jako ošklivých, ne-li přímo obludných. Silný důraz na tělesné znaky, a nikoli na vnitřní či skryté zdroje lidského charakteru, je rovněž patrný v tom, proč byli typičtí Židé považováni za „ošklivé".[20] Klíčové pro negativní vnímání Neevropanů a Židů v osmnáctém století byly především estetické předsudky, a ne první a nejednoznačné vědecké závěry o jejich intelektuálních schopnostech.

Přestože rasová typologie v osmnáctém století utvořila rámec pro nástup otevřeného biologického rasismu ve století devatenáctém, většina etnologických poznatků osvícenství nenašla okamžité praktické uplatnění. Do poloviny devatenáctého století, jak tvrdí Michael Adas, nepovažovali Evropané své pronikání a nadvládu nad jinými částmi země za následek své vrozené biologické nadřazenosti, ale viděli v tom spíše plody své kulturní a technologické převahy. Jak ukazuje na příkladu britské Indie, britští úředníci byli přesvědčeni, že jejich koloniální poddaní jsou schopni být plně civilizováni, i dlouho poté, co se koncem osmnáctého století rozvinula společenská diskriminace Indů a indo-evropských míšenců.

Na základě těchto důkazů Adas usoudil, že „lidový rasismus může fungovat prakticky bez ohledu na tvrzení sociálních teoretiků a jiných intelektuálů".[21]

Také opak této myšlenky je pravdou, jak dokazuje případ Voltaira. Intelektuál může být v teorii rasista, aniž by zásadně posílil růst lidových předsudků či praktickou diskriminaci. Roztroušené poznámky o Židech a černoších v rozsáhlém Voltairově díle jasně ukazují, že jej můžeme považovat za prvního důsledného moderního rasistu. S černými se dostal do kontaktu jen omezeně, pokud vůbec, antisemitismus v něm však mohly vyvolat nepříjemné zkušenosti s židovskými bankéři. Hlavní zášť nicméně choval vůči křesťanství a judaismus kritizoval zejména pro jeho spojení s Novým zákonem a náboženstvím, které z něj vzešlo. Odmítl ortodoxní biblický výklad o původu člověka a dospěl k názoru, že lidské rasy jsou vzdálené druhy, které se vyvinuly odděleně a s trvale nerovnými schopnostmi. Jeho názor na „druh" černošský či africký byl extrémně pohrdavý a snižující. Poté, co přečetl Starý zákon a pozoroval současné potomky starodávných Hebrejců, získal otevřenou nechuť nejen k judaismu, ale i k Židům. Předešel dokonce sekularizovaný rasový antisemitismus konce devatenáctého století, když Židům nepřímo připisoval řadu neměnných nežádoucích vlastností. Shledal však u nich jiné nedostatky, než ty, které jim později připisovali antisemité v devatenáctém století. Voltaire viděl v Židech zosobnění náboženského fanatismu a netolerance odporující rozumu. (Romantičtí nacionalisté je později kritizovali pro jejich extrémní racionalismus.) Jelikož nevěřil ve sliby Nového zákona, odmítal sílu konverze a v dramatu lidského vykoupení či pokroku nepřipisoval Židům žádnou roli.[22]

Jeho všeobecná obhajoba náboženské tolerance a občanských svobod nicméně slibovala Židům více než tradiční křesťanská teorie, podle níž byli svědky Božího zjevení a jsou předurčení ke konverzi. Přestože pohrdal černochy, Voltaire kritizoval otroctví a odsuzoval křesťanství za to, že ho toleruje. Za hlavního nepřítele považoval tradiční náboženskou a světskou moc a jeho etnologické hereze tvořily součást útočné kampaně na obecnou ortodoxii všude tam, kde byla podle něj v rozporu s lidským rozumem a zkušenostmi. Přestože sám choval silné předsudky, přispěl k odmítání otroctví z rozumových a nikoli náboženských důvodů a k všeobecnému uplatňování etnické a náboženské tolerance. Jeho přístup nejlépe dokresluje dvojí povahu osvícenského racionalismu – jeho paralelní

odmítání hierarchie postavené na náboženství, pověrách a předsudcích, a zároveň pokušení vytvořit hierarchii novou, která měla být založena na rozumu, vědě a historii.[23]

Vliv etnologie na debatu o zrušení britského obchodu s otroky ukazuje, že teorie popírající jednotu lidstva byly pro politické otázky související s otroctvím a rasou, které vyvstávaly na konci osmnáctého a na začátku devatenáctého století, zcela irelevantní. Edward Long, plantážník a militantní zastánce otroctví z Jamajky, se snažil obhajovat obchod s otroky vysvětlením, že černoši jsou oddělený a podřadný druh, od přírody vybavený zvířecími a otrockými vlastnostmi. Většina stoupenců obchodu s otroky se však podobným argumentům vyhýbala. Sloužily totiž spíš jako munice pro odpůrce tohoto obchodu, než pro jeho obhájce. Abolicionisté jako William Wilberforce Longovy výroky o černých citovali v parlamentních projevech pro dokreslení bezcitnosti, nemorálnosti a rozporu s náboženstvím, které vztah mezi otrokem a jeho pánem zosobňoval.[24]

Až do americké, francouzské a haitské revoluce žila většina Židů v ghettech a většina černochů pracovala na otrockých plantážích – „rasová otázka" tudíž dosud nevyvstala s dostatečnou naléhavostí. Neexistoval zatím silný popud vytvořit systematickou rasistickou ideologii s cílem udržet dominanci nebo podněcovat perzekuci. Tendenci popírat lidství neevropanů a Židů odporovalo v anglicky hovořícím světě evangelické obrození, které kladlo obnovený důraz na duševno lidských bytostí a jejich rovnost před Bohem.[25] Sekulární osvícenství však bylo dvojsečnou zbraní. Jeho naturalismus zdánlivě poskytl vědecké vysvětlení rasismu založeného na barvě pleti a položil tak základy pro biologický determinismus devatenáctého století. Zároveň však přišel s myšlenkou rovnosti již v tomto světě a nikoli pouze v království nebeském či před Bohem, díky čemuž bylo možné zpochybňovat spravedlnost a racionalitu černého otroctví a židovské ghettoizace. Osvícenství tak dalo pojetí rasy nový význam a sílu, zároveň však umožnilo vznik pochybností, zda je spravedlivé a rozumné zakládat na ní společenské uspořádání a privilegia.

Věk demokratických revolucí, který nadešel v poslední čtvrtině osmnáctého století, instituci černého otroctví a legalizovaného podřadného postavení evropských Židů vážně zpochybnil. Doktrína, že „všichni lidé byli stvořeni jako sobě rovni" a obdařeni jistými nezcizitelnými právy odvozenými od přírody a rozumu, sotva ospravedlňovala doživotní otroctví a nucenou ghettoizaci, mimo případ, že by černoši a Židé nebyli pova-

žováni za lidské bytosti. Po ukončení boje za nezávislost na Anglii severní státy nově vzniklých Spojených států amerických otroctví postupně zrušily. Kombinace ekonomických zájmů spojených s bavlnou jako hlavní exportní plodinou a rasovými předsudky bílých v oblastech s vysokou koncentrací černochů v tom nicméně Jižanům zabránila a připravila tak půdu pro americkou občanskou válku v polovině devatenáctého století. Oddělení církve a státu obsažené v ústavě Spojených států a posléze i v ústavách jednotlivých států však bylo ujištěním, že Židé nebudou v rané americké republice tolik trpět jako jejich souvěrci v Británii a dalších evropských státech, kde stále platila právní a politická omezení.

Zpočátku se zdálo, že francouzská revoluce zajde ještě dál než americká a poskytne demokratická práva dříve utlačovaným rasám a etnickým skupinám. Na začátku 90. let osmnáctého století bylo zrušeno otroctví ve všech francouzských koloniích. Odpor plantážníků v haitském Saint Domingue vůči dekretům francouzského Národního shromáždění vyvolal vzpouru otroků, z níž se zrodila první nezávislá černošská republika na světě. V téže době byli Židé ve Francii osvobozeni od zvláštních daní, zbaveni omezení pohybu a politické a společenské segregace a dostali občanství Francouzské republiky. Po Napoleonově nástupu k moci a následném vytvoření říše však bylo v ostatních francouzských koloniích otroctví obnoveno a byly schváleny nové zákony diskriminující Židy. Velká Británie, v níž nedošlo k demokratické revoluci, ale existovalo zde silné filantropické hnutí, v roce 1807 ostře zasáhla proti obchodu s otroky a v roce 1833 se stala první evropskou zemí, která trvale otroctví zrušila. Postupně a za obecného konsensu, tedy sobě vlastním způsobem, poskytli navíc Britové v první polovině devatenáctého století Židům právní a politickou rovnost. Británie se tak vyhnula plnému úderu „židovské otázky", která později roznítila kontinentální Evropu, zejména německé státy.[26]

Etnologická debata v první polovině devatenáctého století se více než kdy předtím zabývala otázkou, zda jsou všechny lidské rasy „stejné krve", jak tvrdí Nový zákon (monogenetická teorie), nebo jde o tři až pět odděleně vzniklých druhů se zcela odlišnými vlastnostmi a schopnostmi (teorie polygenetická). Vědecký rasismus otevřeně či nepřímo polygenetického typu se v Anglii ujal až ve druhé polovině devatenáctého století, zejména s ohledem na sílící evangelické křesťanství a pevné přesvědčení, že všichni lidé pocházejí z Adama. James Cowles Prichard, přední britský etnolog začátku devatenáctého století, byl zarytým stoupencem monogenetismu, přesto však odmítal klimatickou teorii vzniku rasových odlišností, která byla tak populární pro osvícenství. Namísto toho tvrdil, že rozdílné tělesné a duševní znaky jednotlivých ras se vyvinuly jako vedlejší produkt civilizačního procesu, kterým prošli Evropané, zatímco většina lidí s tmavou pletí nikoli.[27] Přestože taková teorie nemohla ospravedlnit otroctví, poskytovala odůvodnění pro imperiální expanzi vycházející z přesvědčení, že Evropané se angažují na „civilizační misi". Polygenetismu byli přístupnější francouzští etnologové, a teorie, že jednotlivé rasy jsou odlišnými a nerovnými druhy rodu Homo, byla mezi lety 1800 a 1850 velmi populární.[28] „Americká škola etnologie", která vyvstala hlavně ve čtyřicátých a padesátých letech devatenáctého století, vyvolala na druhé straně Atlantiku protesty ze strany pravověrných věřících svými „vědeckými" důkazy na podporu teorie, že tři hlavní rasy v zemi – běloši, černoši a američtí Indiáni – jsou odlišné a navzájem nerovné druhy s odlišným původem.[29]

Ve Francii etnologickou debatu neomezovalo protestantské evangelictví a proto mohla nabrat mnohem radikálnější kurs než v Británii nebo dokonce ve Spojených státech. Polygenetismus, nebo obecněji názor, že rozdíly mezi jednotlivými rasami jsou obrovské a nezměnitelné, se těšil podpoře předních francouzských vědců a intelektuálů, počínaje Henrim de Saint-Simonem, který omlouval Napoleonovu politiku znovuzavedení otroctví. Revolucionáři udělali chybu, napsal Saint-Simon rok po anulování emancipace, když „vztáhli zásadu rovnosti i na černochy". Kdyby se zeptali vědců, „dozvěděli by se, že černoch není s ohledem na svou přirozenost schopen dosáhnout za stejných vzdělávacích podmínek stejné úrovně inteligence jako Evropan".[30] Předním francouzským stoupencem polygenetismu, který později ovlivnil pro-otrocké spisovatele ve Spojených státech, byl Jean-Joseph Virey, mezi jehož „vědecké" závěry o černoších patřilo tvrzení, že se v Africe páří s opicemi a že jejich mozek a krev mají stejnou barvu jako jejich kůže.[31] Teorie polygenetismu hrála ve francouzské antropologii prim až do druhého osvobození otroků ve čtyřicátých letech devatenáctého století. V záznamech Pařížské etnologické společnosti z let 1841–1847 můžeme nalézt extrémní rasistická prohlášení, která ve své době vzbudila jen pramalý odpor. Přestože se věnovala zvýšená pozornost intelektuální nedostatečnosti černochů, na estetický aspekt černošské podřadnosti se také nezapomínalo. Victor Courtet de l'Isle přišel s tvrzením, že rasy lze poměřovat tím, nakolik se tváře jejích

příslušníků podobají řeckým sochám Apollóna. Francouzská diskuse o černošské ošklivosti a hlouposti nicméně obsahovala naivní a spekulativní prvky. Bývaly doby, kdy členové etnologické společnosti se vší vážností doporučovali, aby se v koloniích křížili bílí s černými a tak je „vylepšovali". Mulati podle nich nebyli o tolik horší než běloši. Nic nemohlo být vzdálenější fobiím, které charakterizovaly severoamerický pohled na smíšené manželství s lidmi afrického původu.[32]

Skutečnost, že před-darwinovský vědecký rasismus vzkvétal ve Francii a ve Spojených státech více než v Anglii, lze do jisté míry vysvětlit, ať už to zní jakkoli paradoxně, revolučním dědictvím národních států postavených na zásadě rovných práv pro všechny občany. Rovnostářské normy vyžadovaly zvláštní odůvodnění, pokud měla být některá skupina vyloučena. Příslušnost k nižšímu stavu zkrátka nestačila. Právnímu a politickému uznání hierarchie tříd a stavů, která brzdila nástup masové demokracie ve Velké Británii, bránila ideologie občanského národního státu (platná ve Francii díky rovnostářskému Napoleonovu Zákoníku i během imperiálních či monarchistických epizod v devatenáctém století). Stoupenci občanského pojetí národa byli ochotni vyloučit určitou skupinu na základě biologické nezpůsobilosti pro plné občanství. Precedent, jaký utvořilo odmítnutí volebního práva ženám, dětem a duševně postiženým, a popření jejich rovnosti před zákonem, bylo možné použít na rasové skupiny, které byly vědecky shledány za nezpůsobilé disponovat právy a privilegii demokratického občanství. Ve Francii šlo spíše o teoretickou otázku, protože zde nežily žádné podstatnější rasové menšiny. Ve Spojených státech však v jacksoniánském období nastoupila skutečná „*Herrenvolk* demokracie", jelikož bylo právo volit rozšířeno na všechny bílé muže a odepřeno prakticky všem černým, včetně těch, kteří mohli dříve volit jakožto vlastníci majetku.[33]

Napoleonovy diskriminační zákony z roku 1808 byly pro francouzské Židy pouze dočasnou překážkou na cestě k rovnému občanství. Avšak v německých zemích, které Napoleon obsadil, se zvedl odpor vůči všemu, co prosazovala francouzská revoluce, a vyvolal velice nepřátelské postoje vůči Židům – židovská emancipace totiž patřila mezi reformy, které Napoleon vnutil poraženým či poddaným německým knížectvím. V průběhu devatenáctého století tak Němci více než všechny ostatní západoevropské národy odmítali občanský ideál národa inspirovaný osvícenstvím a revolucemi z osmnáctého století a dávali přednost pojetí

národní příslušnosti založené zejména na etnickém původu a nikoli na lidských právech. Vlastní vymezování na základě kultury a jazyka a nikoli územní příslušnosti zpočátku sloužilo jako kompenzace za to, že se německy hovořícím lidem nepodařilo sjednotit se politicky a stát se jednotným národním státem.[34] Občanské pojetí národa, podle něhož se občanství zakládá na univerzálních lidských právech a není definováno etnicky, přitom může být pro část obyvatelstva, která je považována za méně lidskou, extrémně utlačující či vylučující. Jakmile je biologický rasismus vyvrácen či odmítnut, občanský řád inspirovaný ideály osvícenství se může stát demokracií pro příslušníky všech ras. Kde je však národnost synonymem etnické příslušnosti, a pokud se etnicita odvozuje od krve nebo genů, bude takový národ jedince se špatnými předky vždy odmítat.

Předním představitelem německé reakce proti osvícenskému univerzalismu a praotcem romantického nacionalismu devatenáctého století byl filosof Johann Gottfried von Herder (1744–1803). Herder byl stoupencem kulturního pluralismu, respektoval všechny národy včetně Afričanů, otevřeně odmítal biologické teorie o odlišnosti lidských typů a osobně se stavěl proti otroctví a kolonialismu. Avšak jeho tvrzení, že každá etnická skupina nebo národ má specifický a nejspíš věčný *Volksgeist* (neboli ducha národa), položilo základní kámen rasismu postaveného na odlišnosti kultur. Přestože byl v mnoha ohledech osvícenským člověkem, Herder nahradil víru v univerzální lidskou přirozenost, která převládala v osmnáctém století, celou škálou neslučitelných kulturních prvků. Šlo především o jazyk, ale rovněž o folklór, poezii a umění. Aby si uchoval a pěstoval svůj *Volksgeist*, jak zdůrazňoval Herder, musel národ zůstávat na jednom místě a poeticky reagovat na stejné fyzikální prostředí, které ovlivňovalo jeho předky. Zahraniční či kosmopolitní kulturní vlivy Herder považoval za zdroje znečištění, a proto doporučoval, aby se jim bránilo. Vykořeněné či vystěhované národy označoval za velmi nešťastné, a především za problém pro národy usazené, mezi nimiž byli vyhnanci nuceni přebývat. Evropští Židé byli podle něj asiatským pouštním národem, který se ocitl zjevně mimo své přirozené prostředí. Aby dokázal, že není zastáncem teorie dědičnosti, vyjádřil naději, že existuje možnost jejich kulturní a politické asimilace, nicméně ve stavu, v němž se nacházeli na přelomu devatenáctého století, byli „parazitním nádorem na kmeni jiných národů".[35]

Romantičtí nacionalisté, kteří dominovali vlasteneckým debatám v Německu během a po Napoleonových invazích, Herderův tolerantní pluralismus – jeho odmítnutí spojovat kulturní rozdíly s podřadností – nepřevzali. V očích idealistických filosofů a spisovatelů jako Fichta, Schlegela a jejich následovníků, symbolizovalo Německo duchovní život, na rozdíl od suchého racionalismu francouzské revoluce. Také bylo zosobněním křesťanského vyznání, v kontrastu s bezvěrectvím francouzských filosofů. Hlavním cílem reakce romantiků byli původně samotní Francouzi; snahy napoleonských okupantů zrovnoprávnit Židy v německých státech, které Francouzi okupovali nebo v nich měli vliv, však vyvolaly přesvědčení, že jsou Židé zapleteni do spiknutí s cílem vnutit německému národu cizí, kosmopolitní hodnoty. V Německu tak „židovská otázka" vyvstala v době, kdy německý „národ" byl pouze kulturním a jazykovým společenstvím a nikoli sjednoceným státem. Otázku, jak se budou Židé moci zapojit, když se kulturní a jazyková identita stane základem pro občanství a *Volksgeist* splyne s *Volksstaat* (národním státem), bylo možné zodpovědět pouze jedním ze dvou způsobů. Židé se buď budou muset vzdát svého židovství a stát se dobrými Němci, nebo zde pro ně nebude místo. Na konci osmnáctého a na začátku devatenáctého století byli Němci většinou nakloněni myšlence liberální asimilace, v pozadí však přežívala netolerance vůči Židům, kteří zůstávali odlišní. Filosof Johann Gottlieb Fichte, který veřejně podporoval nárok Židů na „lidská práva", jim dal v roce 1793 velmi drsně na výběr: „Nevidím jinou možnost, jak by (Židé) mohli dostat občanská práva, než že by se jim usekla hlava a nasadila jiná, která nebude obsahovat jedinou židovskou myšlenku."[36] Jádro židovské otázky v Německu devatenáctého století výstižně popsal historik Peter Pulzer: „Ti, kteří vládli Německu a kteří měli velký vliv na veřejné mínění, se nemohli rozhodnout mezi vyžadováním hlubší židovské asimilace a přesvědčením, že toho Židé nejsou schopni."[37]

Růst pevného přesvědčení mezi částí Němců, že asimilace Židů je nemožná, byla hnacím motorem antisemitského rasismu, který se rozvinul po sjednocení Německa v roce 1870. Otevřený biologický rasismus se v Německu začal uplatňovat na Židy až dlouho poté, co se ho dovolávali bílí Američané, aby jím ospravedlnili svůj přístup k černochům. Dosud zde přežívala stará tradice antisemitismu, která poukazovala na kulturní odlišnosti a alespoň teoreticky považovala konverzi ke křesťanství za zázračný lék na židovství. Po nějaký čas posílilo předpoklad plného začlenění Židů do německého prostoru liberální pojetí státu jako garanta individuálních práv. To soutěžilo s pojetím mystičtějším a autoritativnějším, které nakonec zvítězilo. Přechodné období mezi starou náboženskou netolerancí a novým rasismem představoval slavný profesor a intelektuál Heinrich von Treitschke, který vyznával nátlakovou, kulturně netolerantní a stále pesimističtější politiku asimilace. Když v roce 1879 napsal, že „Židé jsou naším neštěstím", měl na mysli zejména příliv odlišné kultury přistěhovalců z Polska, nikoli Židy narozené v Německu, z nichž se podle jeho názoru mohli časem stát dobří poddaní Říše.[38]

Za nejbližší americkou analogii k této vysoce kvalifikované a stále řidší politice asimilace lze považovat typický přístup reformátorů, misionářů a vládních představitelů pozdního devatenáctého století vůči americkým Indiánům. Názor, že Indiány je na rozdíl od černochů možné civilizovat, avšak pouze za podmínek, které oni sami většinou odmítali, vedl na přelomu století k přesvědčení, že odpor Indiánů vůči bělošským způsobům je geneticky naprogramován a není možné jej překonat výchovou a vzděláním.[39]

Spojené státy měly v první polovině devatenáctého století svou vlastní variantu romantického nacionalismu. Židovská otázka zde neexistovala, částečně kvůli tomu, že v zemi žila jen hrstka příslušníků tohoto národa. Zejména ale proto, že náboženská tolerance a oddělení církve a státu oficiální diskriminaci na základě víry znemožňovalo. Postavení černých jako otroků a spodiny společnosti zvýrazňovalo výhody příslušnosti k bělošské rase, nevypovídalo však nic o americké kulturní a etnické identitě. Zatímco Němci si přisuzovali „rasovou" identitu a ostatní z ní vylučovali, Američané přisuzovali rasovou identitu ostatním a sebe považovali pouze za lidi – občany „univerzálního amerického národa", těžící z toho, co Deklarace nezávislosti přislíbila „všem lidem".

Během čtyřicátých let devatenáctého století však příchod velkého počtu přistěhovalců z Irska a válka s Mexikem pod vlajkou „Zjevného údělu" vyvolaly potřebu citlivějšího rozlišování. Přinejmenším z právního hlediska byli Irové bílí, stejně jako „španělští" obyvatelé těch částí Mexika, o které usilovaly a které nakonec získaly Spojené státy. Jak tvrdí Reginald Horseman, v tomto kontextu převládlo přesvědčení, že Američané vyznávají svobodu a dokáží si sami vládnout nikoli proto, že jsou tyto schopnosti univerzální, ale protože jejich anglosaští předkové z německých lesů vynalezli demokratické instituce a přinesli je do Anglie a posléze

ze do Spojených států. Otázka, zda se tyto anglosaské ctnosti dědí pokrevně, nebo se získávají výchovou a vzděláním, zůstala v předválečném období bez odpovědi. Stoupenci Demokratické strany, kteří apelovali na irské přistěhovalce a živili zbytky anglofobie, přetrvávající po dvou válkách s Anglií, dávali přednost úvahám o nastupující nové „americké rase", která by byla mocnou směsí všech evropských přistěhovaleckých národností. Titíž demokraté však byli většinou stoupenci bělošské nadřazenosti a děsily je vyhlídky na jakékoli smíšení této nastupující bílé americké rasy s jakoukoli rasou neevropskou či barevnou.[40]

Před koncem století, kdy stoupenci omezování přistěhovalectví z východní a jižní Evropy začínali hlásat myšlenku severoevropské rasové nadřazenosti, se Američané snažili přijmout demokratický univerzalismus osvícenství, přičemž se zároveň pyšnili specifickou etnicko-rasovou identitou, která byla někdy pojímána jako anglosaská, jindy jako severoevropská, ale nejčastěji prostě jako evropská či bělošská.[41] Partikularistické a univerzalistické podněty mohly být přinejmenším vnějškově uvedeny do souladu na základě přesvědčení, že některá etnika či národy mají přirozenější schopnost samosprávy a větší nárok na rovná politická a společenská práva, která s tím souvisela, než jiné. Německo se naopak přiklonilo k etnicko-rasovému partikularismu, který byl otevřeně proti osvícenství a proti modernismu a potvrzoval tradiční rozdělení na stavy či třídy v rámci dominantní skupiny, nenechával však žádný prostor pro Židy jako Židy. Výlučně naturalistický či biologický rasismus se nicméně začal uplatňovat na Židy v Německu až dlouho poté, co se ho dovolávali bílí Američané, aby ospravedlnili svůj přístup k černým. Od konce devatenáctého století přetrvávala stará tradice antisemitismu zdůrazňující kulturní rozdíly a přinejmenším teoreticky nabízející konverzi ke křesťanství (nebo alespoň odmítnutí židovské identity) jako zázračný lék proti životu na dně společnosti.

Rasismus je vždy národnostně specifický. Bez výjimky souvisí s hledáním národní identity a soudržnosti, která má různé podoby podle historické zkušenosti každé země. Měli bychom se proto zaměřit na Spojené státy a Německo v období mezi polovinou devatenáctého a začátkem dvacátého století a pokusit se o dvojstranné porovnání souvislosti mezi emancipací – v jednom případě Afroameričanů a v druhém Židů – a krystalizací rasistických myšlenek a činů. Aby dosáhl svého plného rozvoje neboli „formování společnosti", jak uvádějí Michael Omi a Howard

Winant, musí se rasismus stát „politickým projektem", který *„vytváří či reprodukuje struktury dominance striktně vymezené rasovými kategoriemi"*.[42] Ideologický rozkvět a nezávislou schopnost formovat společnost a politiku ve Spojených státech a v Německu na přelomu devatenáctého a dvacátého století získal rasismus díky organizovaným snahám zvrátit či omezit emancipaci černých, respektive Židů.

„Emancipace" je ústředním tématem jak černošské, tak židovské historie v devatenáctém století. Samozřejmě existovaly patrné rozdíly mezi náhlým osvobozením národa z otrocké služby a obvykle postupným, jen částečným rušením zvláštních daní, omezováním místa bydliště, veřejné stigmatizace a omezené společenské autonomie, která odlišovala Židy od křesťanů v Evropě před koncem osmnáctého století. Pokud ale definujeme emancipaci výlučně jako proces pozvednutí občanského a politického statusu celé etnické či rasové skupiny z právní podřadnosti k rovnému občanství, je srovnání možné. Jak jsem již dříve uvedl, pro obě emancipace byly silným hnacím motorem demokratické revoluce na konci osmnáctého století. Cílem bělošských, respektive křesťanských reformátorů, kteří se v obou kampaních angažovali – abolicionistů v Británii, Spojených státech a Francii, stejně jako liberálních nacionalistů, kteří prosazovali židovskou emancipaci v různých evropských zemích – bylo, alespoň teoreticky, smazání rozdílů zkulturněním a asimilací „odlišných". Většina z nich neměla valné mínění o kulturním a morálním stavu těch, jejichž svobodu obhajovali a jejichž „povznesení" prosazovali. Na rozdíl od skutečných rasistů však připisovali tyto rozdíly utlačujícímu prostředí a nikoli přirozenosti.

K povznesení Židů z postavení společenských a politických párií odkázaných do ghett docházelo v celé západní a střední Evropě od konce osmnáctého a začátku devatenáctého století.[43] V Anglii a Francii šlo o relativně bezbolestný proces, alespoň do doby, než vyvolala Dreyfusova aféra ve Francii na přelomu století dramatický záchvat antisemitismu. V německy mluvících zemích a později v čerstvě sjednoceném Bismarckově Německu panovala silná opozice vůči logickému vyústění židovské emancipace v právní stav plné rovnoprávnosti. Před koncem devatenáctého století vznikla v Německu i v Rakousku politická hnutí, která usilovala o zvrácení tohoto procesu.[44] Zejména v Německu trvale existovala „židovská otázka" mimo jiné proto, že zde žilo více Židů než u jeho západních sousedů; byli však stále nepatrnou částí obyvatelstva – v roce

1900 tvořili pouhé jedno procento. Přestože Židé získali ve dvacátých letech devatenáctého století v některých německých knížectvích a městech částečná práva, zásada jejich plné rovnosti byla vyhlášena až v roce 1848 v souvislosti s konáním všeněmeckého ústavodárného sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem. Frankfurtský sněm však byl neúspěšným revolučním pokusem sjednotit Německo na liberálním základě. V roce 1849 schválila dolní komora bavorského parlamentu zákon, který poskytoval Židům v království rovná občanská práva, silné lidové protesty proti židovskému zrovnoprávnění nicméně přiměly horní komoru tento zákon v roce 1850 odmítnout.[45] To nejlepší, v co mohli Židé ve většině států stále rozděleného Německa v padesátých a šedesátých letech devatenáctého století doufat, bylo druhořadé občanství, které dovolovalo určitou formu oficiální diskriminace. Když Bismarck Německo sjednotil, bylo Židům zaručeno plné občanství, nejprve v roce 1869 v Severoněmeckém spolku a posléze v roce 1871 i v celé německé říši. Určitá omezení daná vírou však v členských zemích spolku přetrvala: například v Prusku nemohli nekonvertovaní Židé vstupovat do státních služeb, ani působit jako vojenští důstojníci, diplomaté, úředníci a dokonce ani jako učitelé. Na mnoha místech německé říše byla Židům, kteří nepřijali křesťanství, často odpírána služba ve státní správě, univerzitní profesury i vojenské hodnosti.[46]

Bez ohledu na různé překážky na tom byli němečtí Židé v devatenáctém století stále lépe. Obchodní příležitosti, které se jim otevřely v první polovině století, se staly odpalovací rampou, umožňující příští generaci studium na univerzitě (přijímání nebylo omezeno) a dosažení úspěchu ve „svobodných profesích" právnických a lékařských. Židé se rovněž uplatnili v umění a žurnalistice, přičemž si stále udržovali přední místa ve světě obchodu, nejen v bankovnictví a finančnictví, ale i v maloobchodu a lehkém průmyslu. „Do roku 1871," jak uvádí David Sorkin, „spadalo plných 80 procent německých Židů do kategorie buržoazie."[47] Avšak skutečnost, že Židé byli až příliš zastoupeni v některých lukrativních a prestižních odvětvích podnikání a v jiných naopak zcela chyběli, poskytovala nový materiál pro antisemitskou agitaci. Právě v kontextu tohoto nestejnoměrného vyloučení a úspěchu se o „židovské otázce" koncem devatenáctého století diskutovalo. Vyloučení ze státní a vojenské služby odráželo všudypřítomné předsudky, vyvolané přinejmenším nominálně kvůli odlišnému vyznání. Jejich úspěch v jiných oblastech budil mezi těmi, kteří chovali

přesvědčení, že zrovnoprávnění zašlo příliš daleko, obavy z přílišné židovské moci a hrozící dominance. Strach z židovského úspěchu se v myslích prvních rasistů jako byl Wilhelm Marr, který je otcem termínu „antisemitismus" a zakladatelem Antisemitské ligy, změnil v pevné přesvědčení, že Židé se chystají zřídit hegemonii nad těmi, kteří mají čistě německý původ. Marrova kniha *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum* (anglicky pod názvem The Victory of the Jews over the Germans), publikovaná v roce 1879, byla prvním systematickým výkladem názoru ze sekulárního hlediska, že Židé jsou špatní od přírody, ne kvůli své víře.[48] Marr byl prvním z mnoha teoretiků, kteří tvrdili, že Židé jsou od narození zlí a není možné je spasit. V roce 1880 zveřejnil Karl Eugen Dühring dílo s názvem *Die Judenfrage als Frage des Rassen-charakters und seiner Schädlichkeiten für Existenz und Kultur der Völker* (anglicky pod názvem The Jewish Question as a Problem of Racial Character), což je ucelenější a hlubší výklad nového rasistického antisemitismu.[49] Přijde čas, varovali Marr, Dühring a další, kdy německé oběti židovské agrese vrátí úder a potrestají Židy za jejich ďábelskou konspiraci.

Ve Spojených státech se rasismus jako ideologie hlásající vrozenou černošskou podřadnost rozvinul ve třicátých letech devatenáctého století v reakci na vzestup severského abolicionismu – jako odpověď na radikální požadavky osvobození černochů v době, kdy federální vláda byla rozhodnuta otroctví udržet. Zastánci černošského otroctví potřebovali tuto instituci ospravedlnit v souladu se zmírněním společenských rozdílů a rozšířením volebního práva na všechny bílé muže; demokratizačním procesem, k němuž došlo na Jihu stejně jako na Severu. Našli ho v teoriích, podle nichž byla bělošská dominance a černošská podřízenost přirozená a nevyhnutelná. Někteří politici a publicisté podporující otroctví se odvolávali na americkou školu etnologie a její tvrzení, že „lidské typy" byly stvořeny oddělené a nerovné. Tato zjevná revize knihy Genesis se však příčila mnoha pravověrným evangelickým křesťanům, kteří měli stále větší vliv na náboženský život amerického Jihu. Stoupenci vědecké etnologie, kteří se chtěli vyhnout rozporům s příběhem v Genesis, jednoduše přijali teorii z osmnáctého století, že černoši degenerovali z původní rasy bílých potomků Adamových. Prohlašovali tuto odchylku za nezvratnou. Mohli tak zachovat koncept vrozené černošské podřadnosti a předurčenosti k otroctví, aniž by se ocitli v otevřeném rozporu s Písmem.[51] Méně rafinovaní obhájci otroctví na náboženském základě s oblibou oprašovali

dávnou legendu, že Bůh údajně proklel černé potomky Cháma a odsoudil je k „sekání dříví a čerpání vody" a k „nejbídnějšímu otroctví".[52]

Americkou bělošskou nadřazenost v její nejčistší podobě však nejlépe ilustrovalo nepřátelské a diskriminační zacházení se „svobodnými" černochy v severních a pohraničních státech, kteří byli osvobozeni po americké revoluci. Otroctví bylo právním statutem, který se mohl obhajovat a také se často obhajoval na jiném než rasovém základě. Jedním z náboženských vysvětlení bylo prosté tvrzení, že otroctví existovalo již v biblických dobách a Kristus ho nikdy neodsoudil, proto jej nelze považovat za hříšné (za které je většinou označovali abolicionisté). Konzervativci, kteří se odmítli přizpůsobit „věku obyčejného člověka", prohlašovali, že společenská hierarchie s nejnižší třídou otroků je důležitá pro jakoukoli společnost, i když to nevysvětlovalo, proč jsou černí (a pouze černí) na samém dně pyramidy.[53] Avšak segregace, diskriminace a násilí, s nimiž se bývalí otroci setkávali v oblastech, kde bylo otroctví zrušeno, nebo kde byli ve velké míře propouštěni, zřetelně ukazovaly, že nesprávná barva kůže je sama o sobě nepřekonatelnou překážkou příslušnosti k národu.[54] Když Nejvyšší soud v roce 1857 rozhodl v případu Dreda Scotta, že ani svobodní černoši nemají nárok na občanství Spojených států, protože tvůrci ústavy předpokládali, že nemají „žádná práva, která by byl bílý muž povinen respektovat", rasistické kořeny amerického polického zřízení byly obnaženy.

Rozhodnutí však zůstalo v platnosti pouze necelé desetiletí. V roce 1863 byla vyhlášena emancipace otroků jako vedlejší produkt války za záchranu Unie po odtržení Jihu. V období poválečné rekonstrukce vedl boj mezi Kongresem a prezidentem Andrewem Jacksonem ohledně podmínek, za nichž by měly být odštěpené státy znovu přijaty do Unie, k anulování rozsudku z případu Dreda Scotta. Čtrnáctý dodatek, ratifikovaný v roce 1868, ústavně zavedl rovné občanství pro všechny osoby narozené ve Spojených státech (s výjimkou „Indiánů, kteří neplatí daně"). Federální snahy prosadit občanskou a politickou rovnost pro černé nicméně během rekonstrukce neuspěly, protože vláda nebyla ochotná či schopná poskytnout dostatečné zdroje či použít náležitou sílu k překonání násilného odporu bílých vůči rovnosti černých, který vypukl na Jihu. Antičernošský rasismus kulminoval v období mezi koncem rekonstrukce a první světovou válkou; v éře, kterou historik Rayford W. Logan nazval „nejtemnějším bodem" historie Afroameričanů.[55]

Emancipaci nebylo možné dovést do konce, protože většina bílých Američanů – na Severu stejně jako na Jihu – nebyla schopná považovat černé za skutečně sobě rovné. Po rekonstrukci panoval poměrný souhlas se skutečností, že se stát zbavil otroctví – instituce zpomalující ekonomický rozvoj a prosperitu, kterou kapitalistický systém založený na námezdní práci nyní umožňoval. Snahy rozšířit význam emancipace tak, aby znamenala i občanskou a politickou rovnost černých, však probudily démony rasismu v mnohem větší míře, než polemická obrana otroctví kdykoli předtím. Rétoriku polemické obhajoby zmírňovala blahosklonná shovívavost, která zdůrazňovala vrozenou „dětinskou" povahu Afroameričanů. Poválečný rasismus, zejména v některých jeho lidových projevech, však převážně líčil černošské muže jako bestie lačnící po bílých ženách, z nichž někteří měli být pověšeni nebo upáleni zaživa lynčujícími davy, aby se tak ostatní udrželi náležitě na uzdě a uchovali si respekt vůči bělošské moci.[56]

Souvislosti i charakter obou těchto neúplných či omezených emancipací probíhajících v devatenáctém století – Židů v Německu a Afroameričanů ve Spojených státech – se mohou zdát velice odlišné. Jsou zde však velmi zajímavé analogie, díky nimž se bližší srovnání vyplatí, přestože jsou rozdíly samozřejmě mnohem významnější než podobnosti. Za prvé: v obou případech byl překážkou pro rovné občanství federalismus. Americká občanská válka sice rozhodla, že státy nejsou suverénní, řešení této ústavní otázky však státy nezbavilo výsadních práv respektovaných Nejvyšším soudem, a kvůli nim byla ochrana černých před diskriminací podstatně omezena. Jak jsme již viděli, ani udělení německého občanství v Říši po roce 1871 nezabránilo diskriminaci Židů na státní úrovni pod pláštíkem státního náboženství. Za druhé: ve Spojených státech i v Německu vyvolaly rychlá industrializace a ekonomický růst situace, v nichž příslušníci většiny museli na pracovních místech či v jiných ekonomických příležitostech soutěžit s příslušníky dosud diskriminované skupiny. Představovali pro ně přinejmenším potenciální konkurenci, což bylo v době existence ghett a otrockých plantáží nemožné.[57]

Třetí podobnost spočívá v tom, že v obou případech závisel úspěch emancipace na vítězství liberálního politického hnutí nad radikálním. Je již otřepanou pravdou, že v moderní historii Německa byl osud Židů spojen s osudem liberalismu. Emancipace se uskutečnila v době, kdy se Bismarck spojil se středolevými Národními liberály. Když se s nimi v roce 1879 rozešel a spojil se s konzervativními a aristokratickými politickými

směry, postavení Židů se okamžitě zhoršilo, a poprvé nastoupil na scénu politický antisemitismus.[58] Podobně práva Afroameričanů závisela na jedné z hlavních politických stran či frakcí – radikálních republikánech – kteří prosadili zákony o rekonstrukci z let 1867 a 1868, částečně z idealismu a částečně z politického kalkulu. (Doufali, že využijí hlasy černých k získání politického vlivu v jižních státech.) Podobně, jako se s poklesem liberalismu v Německu stali Židé zranitelní vůči antisemitským útokům, neúspěch republikánů zabránit převaze demokratů na americkém Jihu po roce 1876, zároveň s poklesem vlivu radikálního elementu v republikánské straně, vystavil černé teroru ze strany stoupenců bělošské nadřazenosti a zákonům rasové segregace. Německý liberalismus a americké radikální republikánství nebyly v žádném případě identické. První jmenovaný byl mnohem elitářštější a méně věrný myšlence lidové demokracie než druhý. Pokud se však nově osvobození Afroameričané mohli považovat za osoby s plnými občanskými právy v rámci demokratického zřízení, měli němečtí Židé dobrý důvod považovat se za součást nové elity založené na dosaženém úspěchu a nikoli na narození. Do začátku dvacátého století však ztratil liberalismus v Německu i Rakousku ideologický vliv a židovská střední třída tak zůstala bez mocného politického spojence. Ve Spojených státech se z republikánů stala strana podporující podnikatele, kterou již práva černých naprosto nezajímala, zatímco demokraté apelovali na koalici jižanských bělochů a severní pracující třídy přistěhovalců, a měli tudíž vůči černošským aspiracím ještě méně pochopení.

Doprovodným jevem ztráty politického spojence byl vzestup stran a frakcí připravených využít negrofobii či antisemitismus. Bělošská nadřazenost byla po rekonstrukci ústředním sjednocujícím heslem jižních demokratů a zdůrazňovala se vždy, když znevýhodnění běloši rozvinuli prapor třídní nespokojenosti a kritizovali elitu plantážníků a podnikatelů, kteří ovládali stranickou mašinérii a státní i místní vlády, které sloužily jejich zájmům.[59] V Německu se antisemitská strana nejprve zviditelnila ve volbách v roce 1881, kdy její úspěch zařídil shora Bismarck a konzervativci, využívající nepřátelství vůči Židům k odlákání voličů střední třídy od liberálů. Spontánní a populistický antisemitismus, který vstoupil do volební arény v devadesátých letech devatenáctého století, slavil takový úspěch, že se konzervativci posléze rozhodli tuto taktiku napodobit. Začlenění antisemitské rétoriky do programu konzervativců vedlo koncem devadesátých let devatenáctého století k poklesu a následnému zániku stran s výlučně protižidovským programem. Stejně jako demokraté na Jihu Spojených států se němečtí konzervativci poučili, že rasismus lze využít, kdykoli je to vhodné a účelné, k vyražení trumfů z rukou politickým rivalům a k uchování pevné kontroly nad situací.[60]

A přestože je to spíše náhoda než zjevná podobnost jako v předešlých případech, německé Židy i Afroameričany brzdil v jejich boji za rovná práva mezinárodní ekonomický pokles, který započal v roce 1873. V Německu vzbudil hospodářský propad pochybnosti ohledně toho, kdo těží z finančního kapitalismu, a upoutal pozornost na Židy, kteří se podíleli na několika zkrachovalých finančních projektech. Jádrem antisemitské propagandy se od toho okamžiku stalo tvrzení, že židovští podvodníci oškubali německé investory.[61] Afroameričany sice z paniky v roce 1873 nikdo nevinil, některé z posledních státních vlád na Jihu, kde si dosud uchovali převahu republikáni, a v nichž působili i černoši, však měly obrovské výdaje a musely vyhlásit platební neschopnost. Severané, kteří hledali důvod, proč opustit dvojrasový experiment radikálních republikánů, dostali silný argument poukazem na zkorumpovanost či finanční extravaganci „černých a snědých" vlád.[62] Krize, která následovala paniku, vyvolala na průmyslovém Severu násilné střety mezi dělníky a podnikateli. Obavy z třídního boje následně napomohly udusit poslední zbytky humánnosti střední vrstvy, pozůstalé z protiotrokářského hnutí a projevované působením společností, které v několika letech bezprostředně po válce podporovaly osvobozené černochy.[63]

Tento podobný či analogický vývoj vytvořil příhodné podmínky pro vzestup rasistických ideologií. Ve Spojených státech vysvětlil „rasový darwinismus" vrozenou podřadnost černých mnohem účinněji, než starší polygenetické teorie, které mnozí považovali za nepřijatelné či heretické. Evoluční teorie poskytla objasnění, jak se mohly v průběhu širokých časových období vyvíjet nové druhy a trvale se odlišit svými schopnostmi. Vyplývalo z ní rovněž, že lidské rasy si navzájem konkurují a že podřadné druhy nemohou z „boje o přežití" vyjít vítězně.[64] Eugenické hnutí, které vzniklo v Anglii jako biologický přístup k třídním rozdílům, se ve Spojených státech i v Německu nakonec začalo aplikovat na rasové a etnické skupiny. Přesvědčení, že je nutný zásah vlády k neutralizaci podřadného druhu, ospravedlňovalo řadu opatření, včetně omezování imigrace, zákazu smíšených manželství, nucené sterilizace nežádoucích jedinců a nakonec i euthanasie celých lidských skupin.[65]

I přes všechny tyto podobnosti mezi okolnostmi a charakterem nastupujícího rasismu ve Spojených státech a Německu koncem devatenáctého století a začátkem století dvacátého jsou rozdíly mezi nimi mnohem významnější. Za prvé: ekonomického a společenského soutěžení, vyvolaného emancipací, se účastnily odlišné třídy či společenské vrstvy. Osvobození otroci ve Spojených státech konkurovali především bělochům z řad dělníků. Zaměstnavatelé, kteří chtěli podkopat schopnost svých bělošských zaměstnanců organizovat se a vyjednávat z pozice síly, často využívali Afroameričany jako stávkokazy. Právě to vedlo k vytvoření předpokladu, že pouze běloši jsou loajální vůči svým kolegům. V této souvislosti se utvářel příznačný rasismus bílé pracující vrstvy. Černošští a čínští přistěhovalci (a občas i snědí nově příchozí z jižní a východní Evropy, kteří se zdáli být poměrně bílí) byli označeni za geneticky neschopné třídní solidarity a byli tudíž potenciálním nástrojem vykořisťovatelských zaměstnavatelů.[66] Na zemědělském Jihu mnozí bílí farmáři, kteří během dlouhé hospodářské krize na konci devatenáctého století přicházeli o půdu a nezávislost, ještě více trvali na zachování společenského postavení, které zdědili se svou bílou kůží. Řečeno slovy W. E. B. Du Boise, „skupinu bílých dělníků, kteří dostávali nízké platy, částečně odškodnila určitá veřejná a psychologická mzda. Dostávalo se jim veřejné úcty a čestných titulů, protože byli bílí."[67] Skutečnost, že se bělošská pracující a nižší vrstva cítila černými obzvlášť ohrožená, neznamená, že střední a vyšší vrstva rasové předsudky neměla. Vědomí silnějšího postavení a jistoty však privilegovaným bělochům umožňovalo mít vůči černochům, s nimiž se setkávali především jako se sluhy či opraváři, uvolněnější a spíše shovívavý přístup.[68]

Naproti tomu v Německu se skutečné či potenciální soutěžení mezi Židy a křesťany odehrávalo ve střední či kvalifikované třídě. Židé úspěšně těžili z posílení práv a příležitostí, které přineslo sjednocení a industrializace Německa. Koncem století se jim dařilo celkem dobře v obchodě, žurnalistice, medicíně i právu, stejně jako v oblastech, kde měly malé počty Židů tradiční úspěch odjakživa – v bankovnictví a finančnictví. Byli tak na rozdíl od Afroameričanů pro příslušníky střední vrstvy většinového obyvatelstva přímou konkurencí. Stávalo se, že obchodní domy vlastněné Židy občas vyřadily z podnikání nežidovské obchodníky. Židovští podnikatelé kromě toho často najímali účetní, úředníky a dokonce sluhy z řad většinového etnika. Naproti tomu černoši ve Spojených státech

nebyli prakticky nikdy v tomto období v postavení, v němž by mohli ovládat bílé. (Radikální rozdíl ve společenském postavení obou skupin ukazuje zejména skutečnost, že křesťanské ženy v Německu někdy kojily židovské děti – obyčej, který nacisté později zakázali. Ve Spojených státech bylo samozřejmě naprosto nepředstavitelné, aby bílé ženy kojily černé děti.) Tudíž nikoli v pracující, ale naopak v *Mittelstand* neboli v nižší střední vrstvě, byl odpor vůči židovskému vzestupu nejsilnější. Tradiční stereotypy o bezohlednosti a klanové soudržnosti Židů vyvolávaly zejména mezi těmi, kteří byli sami poměrně neúspěšní a sledovali, jak je Židé předhánějí, dojem, že židovské úspěchy jsou nezasloužené a pramení ze zlomyslného spiknutí, jehož cílem je dominovat německé společnosti. Historik John Weiss popsal fungování tohoto principu takto: „Přesvědčení o nadřazenosti německé krve umožňovalo příslušníkům nižší vrstvy uchovat si hrdost, i když Židé rychle postupovali v obchodě a dalších oblastech. Úředníci a byrokratičtí podřízení s pouze částečnou kvalifikací a jen ztěžka se držící na nižších příčkách žebříčku vedoucímu k úspěchu v rámci střední vrstvy lpěli na rasismu, aby si potvrdili údajnou vnitřní nadřazenost..."[69] Hnutí pracujících v Německu, které nalezlo politické vyjádření v Sociálně demokratické straně, bylo vůči antisemitskému rasismu poměrně imunní; mnohem odolnější, jak se později ukázalo, než byl Americký dělnický svaz z konce devatenáctého a začátku dvacátého století vůči rasismu založenému na barvě pleti.

Tyto odlišné ekonomické a společenské okolnosti pomáhají vysvětlit, proč se rasistické ideologie v těchto dvou zemích rovněž lišily ve svých charakteristických představách. Tradiční stereotypy spojené s Židy a s černochy nacházely nové uplatnění podle momentálních potřeb či zájmů. Antisemité ve vilémovské říši neobviňovali Židy z neschopnosti či intelektuální podřadnosti, ale tvrdili, že jsou od přírody neschopní podílet se na německém kulturním životě a chovají vůči němu nezdolné nepřátelství. Reakční romantický nacionalismus – přiživovaný Wagnerovými hudebními dramaty situovanými do předkřesťanské germánské minulosti, lidovými příběhy bratří Grimmů a historkami o starobylé, odvážné a ctnostné rase Germánů – vedl k přesvědčení o věčném *Volksgeist*, který nelze získat zkulturněním; obzvlášť jej nemohou získat Židé, jejichž vrozené vlastnosti byly považovány za absolutní protiklad vlastností Němců. Němci byli duchovní národ, Židé hyperracionální; Němci byli čestní a poctiví, Židé bezskrupulózní a nedůvěryhodní. Jádrem rasistického anti-

semitismu, který nastoupil v sedmdesátých letech devatenáctého století a vykrystalizoval na přelomu století, byl tudíž *völkisch* nacionalismus a nikoli evoluční biologie.[70] Nacisté posléze efektivně spojili obecný vědecký rasismus, který se do té doby nezaměřoval výlučně na Židy, a převládající německý antisemitismus související s *völkisch* antimodernismem. Druhý zmíněný, který formulovali myslitelé jako Houston Stewart Chamberlain, napáchal nejvíce zla do dvacátých let dvacátého století.[71] Líčil Židy jako symboly a agenty nežádoucích změn a vyvolal vůči nim silné nepřátelství, přinejmenším ze strany mnoha těch, kteří se cítili neobvykle rychlou přeměnou Německa z volného sdružení převážně venkovských a zemědělských knížectví na urbanizovaný a průmyslový stát zahlceni, dezorientováni, či odsunuti stranou. Tento proces trval necelé půlstoletí a neusnadnila ho ani liberální ideologie, díky níž v zemích jako Velká Británie a Spojené státy považovali takové změny za „pokrok" a podporovali je demokratickými reformami. Mnozí příslušníci *Mittelstand*, odmítající socialismus, protože ohrožoval soukromé vlastnictví a tradiční hodnoty, ale zároveň obávající se kapitalistického rozvoje, neodolali pokušení klást za vinu vše, co bylo špatné, právě Židům.

Německý antisemitismus konce devatenáctého a začátku dvacátého století se nejvíce lišil od americké bělošské nadřazenosti z téhož období odlišnými stereotypy, které se o obětech rasistické agrese tradovaly. Němci se obávali, že v moderních soutěživých podmínkách, z nichž údajně těžili mazaní a bezskrupulózní jedinci, mohli Židé získat převahu. Diskriminace tudíž byla oprávněná jakožto prostředek sebezáchovy.[72] Většina bílých Američanů byla naopak přesvědčena, že černoši jsou ve všech podstatných ohledech dědičně podřadní. Pro své bílé sousedy podle extrémních rasistů představovala jejich populace v procesu degenerace či „návratu k divočině" nebezpečí, které spočívalo v nemoci, násilné kriminalitě a sexuální kontaminaci.[73]

V obou případech se tak lišilo pojetí jinakosti nejen těch druhých, ale i „nás". Němci se nepovažovali pouze za bělochy; byli příslušníky nadřazené větve bělošské rasy – árijci. Politickým cílem árijského mýtu (který vzešel z lingvistických studií, které vystopovaly německý a další indoevropské jazyky ke starověkému sanskrtu) bylo odlišit Němce a další Severoevropany od Židů. Vzhledem k tomu, že etnologové semity všeobecně považovali za větev bělošské rasy, pouhé „bělošství" k odlišení panské rasy nestačilo. Ve Spojených státech naproti tomu nakonec vždy nejvíce záželo na bílé pleti – i když se občas vyskytly pochybnosti, nakolik lze různé přistěhovalce z jižní a východní Evropy považovat za bělochy – a všechny osoby evropského původu se tak odlišovaly od černochů, Asiatů a původních Američanů.[74]

Přestože toto vše dosud platí, je třeba vzít v úvahu jisté nedávné závěry současných badatelů, zabývající se obdobím mezi osmdesátými lety devatenáctého století a dvacátými lety dvacátého století. Obzvlášť silnou výzvu konkurenční ideologii osvícenského univerzalismu v této době představovala ideologie, kterou politický vědec Rogers M. Smith nazval „askriptivním amerikanismem". Činila totiž hodnotící rozdíly mezi evropskými „rasami", stejně jako mezi Evropany obecně a Afričany a Asiaty. Nativisté, jejichž cílem bylo omezení přistěhovalectví z východní a jižní Evropy, poukazovali na souvislost mezi schopností samosprávy a anglosaskými, angloamerickými či nordickými (nikoli pouze bílými či evropskými) předky. Ani Spojené státy se tak nevyhnuly vlastní variantě etnického nacionalismu.[75] „Správný druh" lidí podle ní zdědil po svých předcích schopnost být liberální či demokratický způsobem, jaký předepisovalo osvícenství a Otcové zakladatelé. V Německu se *völkisch* nacionalismus otevřeně propagoval jako protiklad liberalismu a dědictví osvícenství a čelil poměrně slabé opozici ze strany těch, podle nichž měl být národní stát zosobněním humanity.

Na přelomu století vycházela americká ideologie bělošské nadřazenosti z interpretace (či zkomolení) osvícenské filozofie, na níž byl založen národ. Předpokládalo se, že věda prokáže, která skupina není způsobilá pro plné občanství, a ta pak bude moci být vyloučena. Německý antisemitismus na druhé straně vycházel z odmítnutí racionalismu, univerzalismu a politických hodnot, které s nimi souvisely. Američané si mohli vybrat, zda budou černé považovat za sobě rovné lidské bytosti, nebo je degradují na postavení nižší kasty. Logicky vzato, s odhlédnutím od obvykle zmatené společenské praxe neexistovala žádná jiná možnost. V roce 1900 převládal názor, že věda jasně vyřešila tento problém tím, že prokázala černošskou podřadnost; o půlstoletí později se však tato záležitost vyřešila odlišně. V Německu žádná taková volba či dilema neexistovaly; antisemitismus zde byl nemilosrdně partikularistický. Podle německé ideologie, která přinesla plody v období nacismu, se práva vztahovala na národy či *Völker* a nikoli na jednotlivce. Němci jakožto výjimečný a nadřazený *Volk* měli právo se bránit před cizí krví a zvyky jakýmikoli nezbyt-

nými prostředky. Zločiny proti lidskosti, které Němci spáchali ve dvacátém století, se ospravedlňovaly stejnou měrou idealizací vlastního národa jako nenávistí vůči „odlišným".

Co tyto rozdíly prozrazují o hlubokých vnitřních faktorech ovlivňujících „mezirasové vztahy" (tzv. race relations situations), jak je nazývá britský sociolog John Rex?[76] Klíčovou proměnnou v obou sledovaných případech je ekonomická role, jakou pronásledované skupiny hrály a s níž byly spojovány. Židé byli v Německu a střední Evropě vnímáni jako „podnikatelská menšina", která pravděpodobně vyvolává hluboký odpor a z níž se snadno stane obětní beránek, nastane-li nestabilní situace a přijdou těžké časy. Její domácí nepřátelé pravděpodobně navrhnou úplnou likvidaci této skupiny deportací či horším způsobem, a někdy se o to i pokusí. Podobným příkladem takové menšiny jsou Indové z východní Afriky a Číňané z jihovýchodní Asie.[77] Afroameričané naproti tomu strávili prvních tři sta let na severoamerickém kontinentu jako otrocká pracovní síla. Otrokáři či majitelé půdy usilovali o uchování podřízené skupiny, jejíž práce byla klíčová pro jejich prosperitu. Dokud příslušníci této skupiny zůstávali „na svém místě", mohlo se s nimi zacházet se shovívavostí, která často souvisí s obrovskými mocenskými rozdíly. Jakmile ale chtěli povstat ze svého místa a požadovali zrovnoprávnění se členy dominantní skupiny, byli vystaveni zuřivé a násilné rasistické odvetě.[78]

Stereotypy vzešlé či posílené ekonomickými vztahy však mohou přežít i poté, co se ekonomické role jednotlivých skupin změní. Židé se původně stali příslušníky podnikatelské menšiny kvůli středověkým náboženským předsudkům, a přestože po své emancipaci v devatenáctém století začali působit v mnoha pracovních odvětvích, stále se na ně pohlíželo jako na lichváře a nevyzpytatelné obchodníky. Migrace Afroameričanů ve Spojených státech z otevřeně diskriminačních podmínek v zemědělských jižních oblastech do poněkud svobodnější atmosféry na urbanizovaném Severu nezměnilo přesvědčení většiny bílých, že jsou to lidé nižší kasty, kteří byli zrozeni pouze k otrocké práci. Jakmile jednou vznikne kulturní rasismus, může se adaptovat na mnoho problémů a je obtížné ho vymýtit.

Politické souvislosti jsou další významnou proměnnou. Jak jsme již viděli, černoši museli dostat americké občanství, jakmile bylo uznáno jejich plné lidství. Logickým následkem národního nacionalismu založeného na krvi, k němuž se stále více přikláněli Němci, však bylo naprosté vyloučení či likvidace Židů. Význam tohoto rozdílu vyšel najevo až

v polovině dvacátého století. Když se na věc díváme z pozice roku 1900, nelze pochybovat o tom, že americká rasová diskriminace byla mnohem přísnější, než existující bariéry mezi německými Židy a křesťany. To, k čemu zde došlo později, se možná nemuselo stát. Kdyby nedošlo k dalším krizím, frustracím a ideologickému rozvoji, mohli se Židé poměrně snadno asimilovat do tolerantnějšího a pluralitního Německa. Američané rovněž nemuseli v šedesátých letech odmítnout svůj legalizovaný rasistický systém a přijmout všeobecnou rovnost, nebýt některých domácích i mezinárodních politických událostí. Historické podmínky obvykle nejsou určujícími činiteli, pokud do věci nezasáhnou jiné okolnosti či nahodilosti.[79]

Zřejmě nejvýznamnější poučení, které si lze z tohoto srovnání vzít, se týká vztahu mezi rasismem a modernitou či modernizací. Odpor vůči kapitalistickému ekonomickému rozvoji a individualistickým hodnotám, které s ním souvisely, byl podstatně slabší ve Spojených státech než v Evropě, a zřejmě silnější v Německu, než v jakékoli jiné západoevropské zemi.[80] Židovští přistěhovalci se – přinejmenším v dlouhodobém měřítku – dobře přizpůsobili americkému modernistickému charakteru a prosperovali v něm. Černoši naopak byli v myslích bělochů spojováni s primitivismem, zpátečnictvím, či s beznadějnou nemoderností. Dědictví otroctví a přesvědčení o divokosti Afriky zplodilo mýtus o bělošské nadřazenosti, podle něhož jsou černoši rasa dědičně neschopná pokroku, která se nemůže zapojit do moderního světa jako výkonný a produktivní národ. Poměrně slabý antimodernismus ve Spojených státech napomohl toleranci Židů. Měl však za následek obnovení pohrdavého přístupu vůči černým. Vztah obou skupin vůči modernismu, jemuž byla Amerika oddaná, tudíž považuji za lepší vysvětlení relativní slabosti amerického antisemitismu, než jaké předkládá běžná teorie, že Židé zde nemuseli sloužit jako univerzální obětní beránci, protože tuto funkci již plnili černoši.

V Německu, kde byla modernizace nerovnoměrná, rozvratná a ostře kritizovaná, učinil ze Židů symbol a agenty odstrašujících či nechtěných změn tradicionalistický či zpátečnický odpor vůči kapitalismem inspirovanému ekonomickému a společenskému rozvoji a především vůči politickému liberalismu, s nímž byl spojován v jiných zemích. Zatímco Afroameričané nebyli dostatečně moderní, němečtí Židé byli moderní až moc. Cena, kterou museli zaplatit za to, že se odchylovali od převažujícího pojetí národního charakteru, byla v obou případech příliš vysoká.

KAPITOLA TŘETÍ

Vrchol a ústup:
Rasismus ve dvacátém století

Kdybychom považovali rasismus za přirozenou a prakticky nevyhnutelnou lidskou reakci na setkání s něčím cizím či neznámým, vyjmuli bychom tento problém z historie a zasadili ho výlučně do oblasti psychologie či sociobiologie. Budeme-li jej však nadále považovat za historický výtvor související s nástupem moderní doby a specifickým národním či mezinárodním vývojem, musíme konstatovat, že ve století, které právě skončilo, přinesl strašlivé ovoce. Jeho dvě nejstabilnější a nejzlovolnější podoby – bělošská nadřazenost založená na barvě pleti a antisemitismus ve své naturalistické či sekulární podobě – dosáhly svých logických extrémů. Bělošská nadřazenost zažila největší ideologický rozkvět na Jihu Spojených států mezi devadesátými lety devatenáctého století a padesátými lety dvacátého století, v Jižní Africe mezi rokem 1910 a osmdesátými lety dvacátého století, zejména však po roce 1948. Antisemitismus samozřejmě dospěl do svého strašlivého vrcholu v nacistickém Německu mezi lety 1933 a 1945. Někteří historikové již porovnávali obě verze legalizované bělošské nadřazenosti, žádný se však, pokud vím, nepokusil systematicky porovnat jednu či obě s tím, co nacisté udělali Židům. Všechny tyto rasistické režimy byly nakonec svrženy a ideologie, z nichž vycházely, jsou zjevně zdiskreditovány. Zbývá však otázka, jíž se budu zabývat v epilogu, zda jejich pád také znamená, že byl virus rasismu již definitivně vyhuben, nebo že pouze zmutoval do nových, stále ničivějších podob.

Jak jsme již viděli, projevy, které můžeme oprávněně považovat za rasismus, existovaly dlouho před dvacátým stoletím, či dokonce před koncem století devatenáctého. Předsudky a diskriminace posilované ideologiemi založenými na tvrzení, že rozdíly mezi lidskými skupinami s odlišnými

předky jsou nezměnitelné a nutně se odrážejí na společenském postavení či zařazení, mají kořeny už v pozdním středověku. Rasistické principy však nebyly plně začleněny do zákonů aktivně prosazovaných státem, ani se nestaly ústředním zájmem státní politiky až do nástupu oněch režimů v minulém století, které nazývám „otevřeně rasistické".[1] Vzhledem k tomu, že americká a jihoafrická segregace byly, jak uvádí John Cell, „nejvyšším stadiem bělošské nadřazenosti", měli bychom se blíže podívat na souvislost mezi modernizací a legalizovaným rasismem.[2] Jakmile se nerovné zacházení s lidmi, ospravedlňované jejich rasou, byrokratizovalo a „vysvětlovalo" ve weberovském stylu, můžeme konstatovat, že rasismus se modernizoval. Nejničivější důsledek rasistického režimu – holocaust – byl vyvolaný něčím víc než jen antisemitskou ideologií a náladami. Jak zdůrazňuje Zygmunt Bauman, zcela závisel na moderních byrokratických metodách a vyspělé technologii.[3]

Jaké jsou tedy charakteristické znaky otevřeně rasistického režimu, čím se liší od běžné, etnicky smíšené společnosti, v níž rasové předsudky významně ovlivňují společenské uspořádání? Za prvé, existuje zde otevřeně rasistická oficiální ideologie. Vládní moc trvá na tom, že rozdíly mezi dominantní a podřízenou, či eliminovanou skupinou, jsou trvalé a nepřekonatelné. Nesouhlasit s touto ideologií je nebezpečné a většinou ústí v právní či mimoprávní represe, jelikož rasové rovnostářství je v otevřeně rasistickém režimu považováno za herezi. Za druhé, pojetí radikální odlišnosti a odcizení se nejjasněji a nejdramatičtěji projevuje v zákonech zakazujících smíšená manželství. Ideálem je „čistota rasy" a zákaz míšení ras odráží snahu uchovat či vytvořit kastovní systém založený na předpokládaných rasových rozdílech. Za třetí, společenskou segregaci vynucuje zákon a nejde tudíž výlučně o následek zvyku či ojedinělé diskriminační činy, které stát pouze toleruje. Cílem je zabránit všem možnostem kontaktu, které by mohly naznačovat rovnost mezi segregujícími a segregovanými. Za čtvrté, pokud je politické zřízení formálně demokratické, příslušníci podřadné skupiny nesmějí zastávat veřejné funkce a dokonce nemají ani volební právo. Za páté, mají natolik omezený přístup ke zdrojům a ekonomickým příležitostem, že většina příslušníků pronásledované skupiny buď žije v bídě, nebo je cíleně ožebračována. Tento obecný popis „otevřeně rasistického režimu" se velmi dobře hodí na americký Jih v době rasové segregace, na Jižní Afriku v době apartheidu a na nacistické

Německo. Nikde jinde se politické a právní možnosti rasismu takto plně nerozvinuly.

Mnohé jiné společnosti sice měly či mají podstatnou rasistickou dimenzi a některé bychom mohli výstižně označit za „racialistické", kritéria pro otevřeně rasistický režim však přesto nesplňují. Běloši zastávali vysoce výhodné pozice na úkor podrobeného obyvatelstva ve všech evropských koloniích v Africe, Asii i v Tichomoří. S cílem udržení nadvlády a s ohledem na proklamovaný ideál „civilizační mise" nicméně obvykle umožňovali výjimky pro nebělochy z domorodých elit, které se buď asimilovaly s kulturou kolonizující mocnosti (jako v případě francouzských a portugalských držav), nebo jim dovolovali uchovat si část své předkoloniální moci v rámci systému nepřímé nadvlády, které dávali přednost zejména Britové.[4] Jediná imperiální mocnost, která na začátku dvacátého století oficiálně zakázala smíšená manželství mezi kolonisty a nebělochy, včetně míšenců, bylo patrně Německo (což bude hrát roli zejména v našem následném pojednání o původu nacistického rasismu).

Latinskoamerické společnosti, kde žilo podstatné procento černošského či indiánského obyvatelstva, neformálně diskriminovaly ty, kteří nebyli bílí či Evropané (tj. *branco*, *blanco* či *ladino*), nezaváděly však segregační zákony, ani nezakazovaly smíšená manželství, která byla poměrně častým jevem. V takových společnostech může ideologie, která schvaluje či dokonce prosazuje míšení ras, navenek sloužit jako nerasistická fasáda pro uchování velkých společenských a ekonomických nerovností, daných rozdíly ve fenotypu.[5] Přestože na Severu Spojených států existovala mezi poválečnou rekonstrukcí Jihu a padesátými lety dvacátého století faktická diskriminace a negativní stereotypy vůči černým, nešlo zde o otevřeně rasistický režim. Mnohé státy tolerovaly smíšená manželství a veřejná zařízení byla podle zákona rasově nesegregovaná. Historik George Reid Andrews postavil do kontrastu neoficiální rasismus amerického Severu a Brazílie a „surovost a očividnost" bělošské nadřazenosti na Jihu Spojených států a v Jižní Africe a dospěl k názoru, že „neexistence státem řízené segregace boj proti rasové nespravedlnosti podstatně ztěžovala".[6] Měl však dodat, že břemeno, které její oběti nesly, také nebylo tak těžké.

V neposlední řadě je nutné přihlédnout k tomu, že i když se antisemitismus na začátku dvacátého století vyskytoval ve většině středo- a východoevropských států – Rakousko a Polsko jsou nejtypičtějšími příklady – nikde nevedl k tak masivnímu útoku na židovská práva, k jakému došlo

v Německu ve třicátých letech; alespoň ne dokud se tyto státy nedostaly připojením *(Anschlussem)* či dobytím pod přímou nadvládu nacistů. Politický antisemitismus v Rakousku překonával na přelomu století svou silou a životaschopností antisemitismus německý; byla to právě Vídeň, kde Adolf Hitler formoval svůj názor na Židy. Rasistický antisemitismus zde však nepřevážil nad starší, katolickou tradicí, považovat Židy za nevěrce, které lze spasit konverzí.[7] Z evropských států se rasistickému režimu před nástupem nacismu nejvíce přiblížilo carské Rusko, které předešlo jihoafrický apartheid, když se pokusilo vykázat Židy do vymezených geografických oblastí. Špatné zacházení se Židy zde nicméně vycházelo spíše z náboženského a kulturního šovinismu, než z otevřeně rasistické ideologie. Před začátkem dvacátého století byla oficiální doktrínou zásada, že židovský konvertita „je křesťan jako každý jiný".[8]

Na nepochybně výjimečné a extrémní případy nacistického Německa, apartheidu v Jižní Africe a americký Jih v době rasové segregace bychom se měli zaměřit proto, že svět poučily o tom, jaké následky může mít bezuzdný a nekontrolovatelný rasismus, jehož plody nakonec změnily zásady mezinárodně přijatelného chování. Rasismus se stal ústředním problémem lidských práv v průběhu století především proto, že těmto režimům věnovali pozornost lidé za jejich hranicemi. Vzestup a pád těchto systémů je považován za velkou událost nejen v historii těchto zemí samotných, ale i v historii celého světa. Neměli bychom je proto zkoumat ani srovnávat izolovaně, ale pouze v mezinárodním kontextu, který nejprve ovlivnil jejich nástup a posléze přispěl k jejich pádu. Historie rasismu ve dvacátém století je příběhem s několika vedlejšími zápletkami, nikoli pouhou sbírkou historek na podobné téma.

Jak jsme již konstatovali, modernizace či „nástup modernismu" byla hlavní podmínkou pro fungování otevřeně rasistických režimů. Tradiční neformální či „paternalistická" hierarchie, která charakterizovala vztahy mezi bílými a černými na venkovském americkém Jihu a v Jižní Africe před nástupem moderní doby, se nemohly udržet v městském a industriálním prostředí dvacátého století. Zachování bělošské nadřazenosti zde vyžadovalo pravidla a předpisy, které měly černým zabránit v tom, aby využili neexistenci osobního dohledu a zůstali „na svém místě".[9] Podobně nemohl tradiční model oddělené židovské a křesťanské komunity, jejichž kontakty se omezovaly především na ekonomické transakce a který v Evropě existoval před nástupem modernismu, stačit k tomu, aby ve

věku těžkého průmyslu, velkých měst, zvýšené sociální a ekonomické mobility a konsolidace národních států udržel řád, v němž by se postavení jednotlivých etnik určovalo na základě jejich vyznání a původu. V moderních národních státech, v nichž měli všichni nárok na občanství a stejná práva, se mohly předsudky vůči některé skupině změnit na její systematické vyloučení pouze za předpokladu, že byla považována za méně lidskou, nebo v nejlepším případě za dědičně nevyspělou a tudíž neschopnou přijmout zodpovědnost dospělosti.

Jelikož se však ve většině moderních či modernizujících se společností otevřeně rasistické režimy nevyvinuly, zůstává otázkou, proč se tak stalo na americkém Jihu, v Jižní Africe a v Německu. Částečnou odpověď poskytuje jejich etnicko-rasová demografie, avšak zdůrazňuji – pouze částečnou. V relativně homogenní společnosti bez dlouhé historie etnické hierarchie a rozdílů by se rasistický režim zřejmě nevyvinul. (Přání zůstat etnicky či fenotypicky homogenní, které vyústilo v různá imigrační omezení či zákazy, může vycházet z rasistického přesvědčení, jako tomu bylo například v politice „bílé Austrálie". Přestože však byli nevítaní cizinci s úspěchem odvraceni od břehů země, domácí projevy tohoto přesvědčení se nevyžadovaly.) Rovněž vlastní počet „nežádoucích" obyvatel otevřený rasismus nevyvolával. V Brazílii žilo více osob afrického původu než ve Spojených státech (či dokonce než na americkém Jihu), a Polsko a Maďarsko měly větší procento Židů ve třicátých letech dvacátého století než Německo. A přesto se otevřeně rasistické režimy vyvinuly právě v Německu a v části Spojených států. V Jižní Africe, kde Evropané tvořili menšinu, hrála čísla větší roli; v Mexiku a v Peru si však běloši relativně čistého španělského původu, na rozdíl od mesticů a Indiánů, dlouho udrželi postavení vládnoucí menšiny, aniž by se uchýlili k oficiálnímu rasismu. Přetrvávající síla předsudků a stereotypů daných předešlými vztahy – staletími otroctví, pohraničních konfliktů, silného náboženského fanatismu, či ostrého obchodního soupeření – je rovněž významnou částí vysvětlení. V těch zemích či oblastech, v nichž se později vyvinuly otevřeně rasistické režimy, lidé v preindustriálním období nepochybně chovali silnější a patrnější negativní pocity vůči černým či Židům, než v zemích ostatních.

Dalším společným faktorem, který má ve třech zmíněných případech různý význam, byla míra, nakolik byli rasově „odlišní" identifikováni s národní porážkou a ponížením. Afroameričané, z nichž většinu tvořili nově osvobození otroci, zásadně posílili v občanské válce Sever, když jich

přes 200 tisíc narukovalo do ozbrojených sil Unie. Podíleli se tak na zničení jižanských nadějí na nezávislý stát. Sůl do ran bývalých stoupenců Konfederace posléze nasypala v období poválečné rekonstrukce Jihu nadvláda radikálních republikánů, kterou zajistili černoši svými volebními hlasy. Adolf Hitler a další němečtí antisemité kladli po roce 1918 vinu za porážku v první světové válce machinacím mezinárodního židovstva a údajné neloajalitě německých Židů. V jihoafrické válce z let 1899–1902 podporovala většina černých Afričanů britskou stranu v boji proti afrikánským republikánům, kteří je následně považovali za zaryté nepřátele afrikánského sebeurčení.[10] Ve všech těchto případech byli skuteční viníci porážky a národního ponížení – americký Sever, spojenci v první světové válce a Velká Británie – příliš mocní, takže nebylo možné se jim pomstít, alespoň ne v krátkodobém hledisku. Udělat obětního beránka z dostupných a zranitelných „odlišných" tak bylo jedním ze způsobů, jak se vyrovnat s hořkostí a frustrací pramenících ze selhání nacionalistických projektů. Tendence přizpůsobit již existující systémy rasové hierarchie podmínkám moderní doby by existovala tak jako tak; spojení rasismu s nacionalistickou záští však dodalo těmto snahám emocionální rozměr a zvýšilo pravděpodobnost, že budou užity extrémní prostředky.

Skutečnost, že mezinárodní války měly na rozvoj radikálního antisemitismu v Německu a bělošské nadřazenosti v Jižní Africe zásadní vliv, ukazuje, jak běh světových dějin ve dvacátém století vynesl do centra pozornosti rasu a napomohl vytvoření režimů, které byly oficiálně a jednoznačně rasistické. Nástup těchto režimů nelze plně vysvětlit izolováním „nezávislých proměnných", které je odlišují od „racialistických společností". Abychom udrželi skutečně historický pohled, musíme vzít rovněž v úvahu konkrétní a někdy nahodilé způsoby, jimiž geopolitická historie dvacátého století ovlivnila rasové vztahy ve Spojených státech, v Německu a Jižní Africe.

Západní imperialismus, který začal koncem patnáctého století, vyvrcholil ve století devatenáctém „rvačkou o Afriku" a zabráním nových držav či získáním územních koncesí ve východní Asii a v Tichomoří. Ideologie, kterou Francie, Velká Británie, Německo a nakonec i Spojené státy ospravedlňovaly zabrání nových koloniálních území, byla otevřeně rasistická. Rudyard Kipling shrnul tuto ideologii v básni *„Břímě bílého muže"*, kterou napsal v roce 1899 v souvislosti se španělsko-americkou válkou, aby povzbudil vítězné Američany ke zřízení koloniální nadvlády nad Filipínami. Podle Kiplinga měla nadřazená rasa povinnost převzít zodpovědnost za „nově podmaněné, vzpurné národy, napůl ďábelské, napůl dětské". Jeho metafora obratně spojila darwinovský důraz na konkurenceschopnost bělochů s myšlenkou pseudopaternalistické mise, jejímž cílem mělo být pozvednout či zdokonalit domorodce, kteří se dostali pod evropskou či americkou nadvládu.[11] Jak uvádí Paul Gordon Lauren, rasový darwinismus předpokládal, že „národy a rasy se mohou zdokonalovat jedině v krutém soutěžení", a proto „nemají na výběr a musejí se účastnit boje o přežití nejsilnějšího".[12] Imperialismus poháněl stejnou měrou soupeření o postavení mezi západními státy, jako touha po konkrétních teritoriích a jejich přírodních a lidských zdrojích. V první řadě se však odůvodňoval nadřazeností „civilizovaných" bělochů nad „barbarskými" či „divošskými" národy.

Názor Michaela Adase, podle něhož je rasismus ideologickou podstatou imperialismu, bychom však měli brát s rezervou.[13] Někteří zastánci imperialismu byli sice přesvědčeni, že kolonizované národy jsou polozvířecí, a nejsou tudíž schopny zdokonalení a lze je pouze ochočit či zkrotit, jiní však uznávali jejich schopnost se vzdělávat a civilizovat, i kdyby mělo jít o dlouhodobý proces. Tvrzení, že koloniální nadvláda je dlouhodobou a problematickou přípravnou fází pro moderní civilizaci, lze považovat za funkčně rasistické, vzhledem k tomu, že podrobenému obyvatelstvu se pro dohlednou budoucnost odepírala občanská a politická práva. Rasistický aspekt nicméně oslaboval fakt, že těch poměrně málo jedinců, kteří se asimilovali do západní civilizace, mohlo tato práva získat. Koloniální politika, podle níž asimilace umožňovala určitou emancipaci, jak to praktikovali především Francouzi, byla vysoce etnocentrická, nikoli však, přísně vzato, rasistická. Extrémní rasisté se také někdy stavěli proti imperialismu s tím, že z úzkých kontaktů s „podřadnými druhy" obývajícími Afriku a Asii, či ze snahy osídlit tropické oblasti, kterým se běloši od přírody špatně přizpůsobovali, nemůže v podstatě vzejít nic dobrého. Oba hlavní zastánci biologického rasismu v Anglii a ve Francii v polovině devatenáctého století – Robert Knox a Arthur de Gobineau – pohlíželi na výhody zaoceánského imperialismu vysoce skepticky. Když se Spojené státy staly po válce se Španělskem na konci devatenáctého století imperiální velmocí, většina přesvědčených zastánců rasové segregace na Jihu nesouhlasila s porobením Filipín s tvrzením, že stát už má i tak plné ruce problémů s podřadnými a degenerujícími rasami doma.[14] Adolf Hitler

v knize *Mein Kampf* retrospektivně kritizoval Německo za to, že se před první světovou válkou připojilo k honbě za zámořskými koloniemi. Mělo podle něj nechat Brity, ať si s barevnými rasami světa dělají, co chtějí. Samo mělo rovnou expandovat na východ. Jediné žádoucí kolonie byly ty, které se „zdály z velké části vhodné pro osídlení Evropany". Tropické oblasti, hustě osídlené neevropany, považoval za zbytečné, a Němci s nimi podle něj měli mít co nejméně společného.[15]

Ideologie imperialismu nicméně skutečně inspirovala architekty rasové segregace ve Spojených státech a v Jižní Africe. Na začátku dvacátého století se útvar, z něhož se stala Jižní Afrika, skládal ze dvou britských kolonií a dvou afrikánských republik (které v té době právě přišly o svou nezávislost a byly absorbovány do britské říše). Od konce jihoafrické války v roce 1902 po vytvoření autonomní Jihoafrické unie v roce 1910, v níž dominovali běloši, zde položili britští imperialisté základy politiky, které se rychle začalo říkat „segregace domorodců". Původně se udržování územního oddělení kolonistů a domorodého obyvatelstva prezentovalo jako výhodnější pro místní populaci. Afrikánci v bývalých búrských republikách i angličtí kolonisté v provincii Natal se stavěli proti zřízení rozsáhlých „domorodých rezervací" z obavy, že by jim to bránilo v přístupu k černošské pracovní síle. Imperialisté považovali územní segregaci za humánní a společensky stabilizující alternativu vůči přímé nadvládě, neboli tomu, co Afrikánci nazývali *baaskap* (doslova panství). Když však britská imperiální moc předala v roce 1910 plnou kontrolu nad domorodci menšině bílých osadníků, obětovala zájmy Afričanů. Nevyhnutelně tak segregace znamenala princip oddělený a *nerovný* – zástěrku pro stále krutější formu nadvlády a vykořisťování. Zde vidíme, jak se imperialistická forma rasové dominance rozvinula do otevřeně rasistického režimu, přičemž tento proces byl dovršen zavedením apartheidu v roce 1948.[16]

Souvislost mezi rasovou segregací na americkém Jihu a nejvyšším stadiem západního imperialismu není tak přímá. Nicméně byla významná. Jak první zdůraznil C. Vann Woodward, jakmile Američané přijali na přelomu století „břímě bílého muže" na Filipínách i jinde, pomohlo to překonat i poslední odpor Severanů vůči jižanskému zacházení s černými jako rasově méněcennými.[17] Černoši však byli na americkém Jihu vystaveni v prvních letech dvacátého století takové brutalitě poháněné nenávistí, že zděsila i jistého jihoafrického zastánce segregace, který Jih navštívil.[18] V éře „radikálního rasismu", jak ji nazval Joel Williamson,

páchali bílí Jižané na Afroameričanech takové věci, jaké by imperiální mocnosti sotva dovolily bílým osadníkům páchat na podmaněných „domorodcích". Nejenže byly schváleny segregační zákony ošetřující do nejmenšího detailu společenský styk, ale černošští muži byli zbaveni volebního práva, jímž mnozí z nich dříve disponovali, a Jih zachvátila epidemie sadistických lynčovacích večírků a jednostranných „rasových nepokojů".[19]

Poměrně liberální a pokrokové stoupence bělošské nadřazenosti – ty, kteří věřili, že Afroameričané se zlepšují, nikoli zhoršují, a mohli by přispět k modernizaci Jihu – tyto události spojené s násilím znepokojovaly. Po strašlivých nepokojích v Atlantě v roce 1906 využili svého vlivu a prosadili rasovou separaci, která měla černým poskytnout příležitost „vyvíjet se po své vlastní dráze". Přestože černošské vzdělání zůstalo mnohem podřadnější než to, které bylo poskytováno bílým, přežilo demagogické ohrožení své vlastní existence. Před začátkem první světové války se přístup bílých Jižanů vůči černým změnil od vyjadřování naprostého pohrdání a dokonce genocidní nenávisti k paternalistické a blahosklonné benevolenci. V té době však již černoši nemohli volit a segregační systém byl nejen zcela vžitý, ale i poměrně imunní vůči vnější kritice. Zde se nabízí analogie s poručnickým imperialismem a „břemenem bílého muže", zejména v době, kdy stát získal své vlastní kolonie.[20] Americká podoba bělošské nadřazenosti však měla na rozdíl od Jižní Afriky původ především v obchodu s africkými otroky, ne v kolonizaci tohoto kontinentu. Získala nicméně legitimitu tím, že se prokazatelně shodovala se vztahem mezi černými a bílými, který se vytvořil v Africe během kulminace západního imperiálního pronikání a nadvlády.

Opožděný zámořský imperialismus Německa se lišil od anglického, francouzského či dokonce amerického v síle rasismu, který dávali němečtí vojáci a osadníci najevo vůči podrobeným národům. Z evropských kolonií v Africe na začátku dvacátého století byla smíšená manželství mezi bělochy a nebělochy, včetně křesťanských „míšenců", zakázaná pouze v německých državách. V roce 1905 byla taková manželství zakázána i v jihozápadní Africe a dva roky nato byli manžel či manželka ze svazku, který byl uzavřen a považován za legální před rokem 1905, dokonce zbaveni občanských a politických práv. V téže kolonii Němci spáchali genocidu na vzbouřeném kmeni Hererů, jehož počet zredukovali ze 60–80 tisíc v roce 1904 a na 16 tisíc v roce 1905. Ti, kteří přežili, se

před naprostým vyhlazením zachránili útěkem z německého území. Generál, který toto nařízení vydal, prohlásil, že „černocha nelze spoutat žádnou smlouvou, pouze brutální silou". Další skupinou, která se v jihozápadní Africe stala terčem genocidní politiky, byli Namaquové – jediní přeživší potomci relativně čistokrevných Khoikhoiů neboli Hotentotů, kteří před velkou migrací Bantů obývali většinu jižní Afriky. Jak uvádí historik Helmut Bley, „nejenže měl německý důstojník v úmyslu vyhladit celý kmen Namaquů, ale většina osadníků byla přesvědčena, že Namaquové jsou nepoužitelní v tom nejširším slova smyslu, a tudíž není žádný důvod tuto rasu uchovávat".[21]

Člověk je v pokušení považovat genocidní brutalitu německých důstojníků a osadníků v jihozápadní Africe za předobraz příznačného myšlení, které později schvalovalo vyhlazení evropských Židů. Hannah Arendtová měla možná pravdu, alespoň v případě Německa, když prohlásila, že semínko totalitarismu bylo zasazeno během koloniální nadvlády v Africe.[22] Kvůli spravedlnosti je však nutné poznamenat, že nařízení vyhladit Herery vyvolalo silné protesty v samotném Německu a přimělo vládu v Berlíně vydat zákaz, aby bylo toto nařízení vykonáno. Došlo k tomu nicméně příliš pozdě a rozhodnutí bylo poměrně nejednoznačné, takže se provedení genocidy ve skutečnosti nezabránilo.[23] Často přehlížená tragédie německého kolonialismu v jižní Africe však ukazuje, že přednacistický německý rasismus se nezaměřoval výlučně proti Židům. Hitlerův názor na černé jako na „podlidi" neboli *Untermenschen* nebyl ojedinělý. Historie německého kolonialismu rovněž naznačuje, že „konečné řešení problémů", které představovaly etnicko-rasové skupiny, jež byly považovány za zbytečné či nebezpečné, bylo přijatelné přinejmenším pro některé Němce již v letech 1904 a 1905.

Židé v Německu si v období mezi koncem devadesátých let devatenáctého století a první světovou válkou mohli krátkodobě oddechnout od otevřených projevů politického antisemitismu, částečně proto, že pozornost rasistických šovinistů a *völkisch* nacionalistů se v té době zaměřovala ven a nikoli dovnitř. V tomto období došlo k úpadku antisemitských politických stran a vtělení antisemitismu do rétoriky Konzervativní strany a Všeněmeckého spolku jen jako doplňujícího tématu vedle hlavního důrazu na prosazování národní prestiže a moci na světové scéně. Tato přestávka však neznamenala, že by v té době Židé vůbec nebyli vystavováni předsudkům a diskriminaci. Antisemitismus i nadále fungoval jako

„kulturní kodex" omezující přístup Židů do mnoha oblastí německého společenského a profesionálního života, i když se na něj politici již tak často neodvolávali.[24] Dokud se zdálo, že se ambice Německa stát se dominantní světovou velmocí naplňují, neexistovala silná tendence učinit z Židů obětní beránky za národní selhání. Základní názory, které při pozdějším hledání vnitřních důvodů německé porážky a ponížení učinily z Židů nejpravděpodobnější terč, ale již existovaly.

První světová válka měla velký dopad na mezirasové vztahy ve všech třech zemích, v nichž již existoval, či se později rozvinul otevřeně rasistický režim. Významným nepřímým výsledkem bylo ukončení éry západní imperiální expanze, která poskytla kontext pro legitimizaci rasového darwinismu. Tvrzení W. E. B. Du Boise, že Velkou válku vyvolalo především soupeření během boje o Afriku, je možná trochu přehnané.[25] Velké válečné ztráty na životech i vysoké finanční náklady nicméně utlumily proces získávání nových držav až do roku 1936, kdy Itálie provedla invazi do Etiopie. Německé kolonie v Africe byly připojeny ke koloniálním říším Anglie, Francie a autonomního společenství Jižní Afriky pod mandátním systémem Společnosti národů, který nabízel možnost konečné samosprávy. Wilsoniánský slogan o „sebeurčení" zároveň v mnoha koloniích inspiroval rodící se hnutí za nezávislost. K vlastní dekolonizaci sice došlo až po další, ještě ničivější světové válce, již ve 20. letech dvacátého století však západní státy z velké části ztratily vůli a schopnost udržovat rozsáhlé zámořské říše.

Vzhledem k tomu, že Spojené státy a Jižní Afrika patřily k vítězné straně a na evropském konfliktu se podílely pouze okrajově či opožděně, válka je ovlivnila mnohem méně, než poražené Německo. Válka a její důsledky nicméně v obou zemích podstatně změnily vztahy mezi černými a bílými. Nedostatek pracovní síly, který způsobil válkou vyvolaný pokles imigrace z Evropy, podnítil v roce 1914 velkou migraci Afroameričanů ze zemědělského Jihu na průmyslový Sever, která přetrvala až do poválečných let. Společenský problém, který se původně považoval za problém regionální, se tak stal celonárodním. Černošští vojáci, kteří bojovali v segregovaných jednotkách ve Francii, očekávali, že se po svém návratu setkají s respektem za své přispění k vítězství spojenců; čekaly však na ně pouze vzpoury, lynčovací davy a oživený Ku-klux-klan. Bojovnost spojená s hnutím „New Negro" (Nový černoch) a činností

Marcuse Garveyho* ve dvacátých letech však přesvědčila mnohé bělochy – zejména na Severu, kde se černoši těšili větší svobodě slova – o nepravdivosti jižanské snahy o vyobrazení Afroameričanů jako „spokojených černochů" („happy darky"). Růst soucitného přístupu k černým se odrážel v bělošském patronátu nad Národní asociací pro povznesení barevného obyvatelstva, která byla založena v roce 1909, a v nástupu antropologické školy vedené Franzem Boasem, která připisovala rozdíly mezi jednotlivými skupinami především kultuře a nikoli biologické rase, přičemž se zdržela hodnocení etnicko-rasových skupin. Řada rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu mezi lety 1917 a 1939 postupně ničila konstrukci segregace a zamezovala například zákonnému vynucování segregace obydlí, či znemožňovala upírat Afroameričanům přístup ke státem financovanému postgraduálnímu vzdělání.

Židovští přistěhovalci jako Boas, kteří se dokázali ztotožnit s oběťmi rasismu díky své vlastní zkušenosti s evropským antisemitismem, měli v meziválečných letech mezi liberálními stoupenci volného sdružování ras prominentní postavení. Měnící se bělošské postoje odrážely do určité míry růst černošské politické moci. Díky přesunu z Jihu na Sever získali Afroameričané opět možnost volit. Ve 30. letech dvacátého století byli dostatečně početní, aby mohli v některých velkých městech a klíčových průmyslových státech rozhodnout výsledek těsných voleb, a demokraté je přivítali ve svých městských koalicích. Na Jihu se však podmínky viditelně nezměnily až do poválečných let. Nová politická síla černochů ze Severu a zvýšená pravomoc federální vlády díky politice Nového údělu však zatím nepřešla v útok na systém rasové segregace, který dosud udržovala ústavní doktrína o pravomocech států a naprostá oddanost jižanské Demokratické strany teorii bělošské nadřazenosti.

Zvýšenou migraci černých z venkova do měst v Jižní Africe během první světové války a po ní rovněž doprovázelo zvýšení a posílení protestní politiky Afričanů. Nedošlo zde však k posílení černošské moci a zmírnění bělošských názorů, právě naopak. „Kontrola přílivu migrantů" a vykázání těch, kteří dostali povolení zdržovat se v městských průmyslových oblastech, do segregovaných městských obvodů či objektů, položily základy systému pracovního donucení, který byl následně plně a nelítostně zaveden v období apartheidu. Meziválečné období bylo svědkem zvýšených represí a odpírání práv, což kulminovalo v roce 1936, kdy byli všichni černí Afričané v Kapské provincii vyňati ze seznamu voličů.[26] Bílí vůbec nedebatovali o tom, zda je segregace nutná či nikoli – jednalo se pouze o podrobnostech jejího zavedení. Poměrně liberální běloštší intelektuálové a akademici nevyužívali novou kulturní antropologii k tomu, aby prosazovali začlenění černých do společnosti jako Boas ve Spojených státech, ale jako promyšlené obrany skupinové separace, v níž kulturní integrita jako politický cíl nahradila rasovou čistotu.[27] Během dvacátých let dvacátého století byla zavedena opatření na ochranu bílé pracující třídy před černošskou konkurencí v mnohem větší míře, než jaké se těšili chudí běloši na americkém Jihu po zrušení otroctví. V roce 1924 a později byly schváleny nové zákony, které ochraňovaly „civilizovanou pracovní sílu" a vztyčily „průmyslové barevné přehrady", přičemž pozvedly platy bílých na uměle vysokou úroveň a poskytly jim výlučný přístup ke kvalifikovaným pracovním místům a dalším formám žádoucích zaměstnání. V roce 1936 ucpal jihoafrický parlament poslední trhlinu v rozvíjejícím se systému rasového rozlišení a separace, když poprvé zakázal manželství mezi bělochy a černými Afričany.

První světová válka a její důsledky byly samozřejmě mnohem ničivější a více demoralizující zkušeností pro Němce, než pro bílé Američany a Jihoafričany. Skutečnost, že Německo souhlasilo s ponižujícími i oslabujícími mírovými podmínkami, přestože nebylo obsazeno a dobyto, představovala pro militaristy a nacionalisty velice hořkou pilulku. Legitimita Výmarské republiky byla zpochybněna od jejího samotného založení. Skutečnost, že vítězové trvali na plné výši placení reparací, což vedlo v roce 1923 k francouzské okupaci Porúří a následné hyperinflaci v Německu, nadále diskreditovala vládu a liberální zásady, na nichž byla založena. Zatímco se z nejistoty a hanby stala panika a zoufalství, jako odpověď na krizi se vynořila nacistická strana, zorganizovaná v roce 1921. Historie pádu Výmarské republiky a vzestupu Adolfa Hitlera k moci byla mnohokrát popsána. Nám zde postačí znovu zdůraznit roli antisemitismu.[28]

Pozornému čtenáři knihy *Mein Kampf*, kterou Hitler napsal v roce 1924 ve vězení po neúspěšném pokusu o „pivní puč" v Mnichově, nemůže uniknout, že nenávist a strach z Židů byly hlavní silou pohánějící politické hnutí, které vedl a zosobňoval. Kdykoli Hitler hovoří o „židovské hrozbě", čiší z textu spíše upřímnost fanatika, než fráze demagoga (přestože autenticitu jeho „socialistické" oddanosti ekonomickému blahobytu

* jenž založil Sdružení pro všeobecné zdokonalení černochů, *pozn. překl.*

pracujících tříd lze zpochybnit). Židé byli v očích Hitlera zodpovědni za německou prohru ve válce, kolabující ekonomiku, i hrozbu, kterou pro Německo představovala ruská revoluce a nástup bolševismu. Rozsáhlé židovské spiknutí, které Hitler předpokládal, bylo podle něj zodpovědné za hrozbu přicházející ze dvou zdánlivě protikladných zdrojů – mezinárodního kapitalismu a sovětského komunismu, které byly oba v protikladu vůči tomu, v čem spatřoval ducha německého národa, neboli *Volksgeistu*. Židé v jeho očích symbolizovali různé podoby internacionalismu, kosmopolitismu a univerzalismu. Byli hlavními provozovateli a stoupenci nadnárodního moderního umění, které podle Hitlera – bývalého malíře – ničilo estetické zásady Západu. Vůči internacionalismu Židů postavil Hitler nacionalismus Němců, který byl založen výhradně na rase.[29]

Hitler, stejně jako sekulární antisemité od dob Marra a Dühringa, zastával názor, že Židy (stejně jako Němce) charakterizuje nikoli jejich náboženství či etnická příslušnost, ale biologická rasa. Hitlerovi se však podařilo spojit mystickou tradici *völkisch* nacionalismu s novým vědeckým rasismem inspirovaným eugenickým hnutím. On a jeho stoupenci rovněž přesáhli antimodernismus raných antisemitských myslitelů tím, že se chopili vyspělé technologie, dokud byla ve službách německého *Volksgeistu* a nikoli ovládaná židovskou „mocí peněz". Jeffrey Herf tuto ideologii výstižně nazval „zpátečnickým modernismem".[30] Hitler však ve svém líčení Židů rovněž použil starobylou lidovou tradici, která představovala Židy jako posluhovače ďábla. Nebyli podle něj pouze biologicky nezpůsobilí, ale nepřekonatelně zlomyslní; zlo, které zosobňovali, měli stejnou měrou v duši jako v těle.[31]

Ve slavné pasáži Hitler vylíčil následující děsivou představu:

> Černovlasý židovský mladík číhá, s fanatickým výrazem v obličeji, celé dlouhé hodiny na nic netušící děvče, které chce pošpinit svou krví a uloupit ji tak jejímu národu. Všemi prostředky se snaží zničit rasové podklady podmaněného národa. Tak jak sám plánovitě kazí ženy a dívky, nezastavuje se ani před tím, otevřít krevní závory v širším rozsahu i pro ostatní. Byli a jsou to Židé, kteří k Rýnu přivážejí negry, pořád se stejnými postranními myšlenkami a jasným cílem. Pomocí vynuceného křížení zničit jimi nenáviděnou bílou rasu, svrhnout ji z její kulturní a politické výše a stát se sám jejich pánem.[32]

Tento text vypovídá o hlubokých zdrojích extrémního rasismu víc než kterýkoli jiný. Lynčující davy na americkém Jihu často ospravedlňovaly své zločiny tím, že černoši údajně znásilnili nebo se pokusili znásilnit bílé ženy. Strach ze sexuálního znečištění nebo znásilnění údajně podlidskou rasou má blízko k jádru vražedného či genocidního rasismu, ať už se objeví kdykoli a kdekoli. Černoši jsou však v představách rasistů považováni za násilné sexuální predátory častěji než Židé. Mýtus, že černoši mají obrovský penis, kontrastuje s antisemitským přesvědčením z přelomu století, že velký židovský nos znamená *malý* penis, který je ještě zmenšený obřízkou. Tyto představy vzbuzovaly pochybnosti o židovské mužnosti.[33] Avšak zločinný „dvorní Žid" z osmnáctého století, zpodobněný ve filmu Vieta Harlana *Žid Süss* z roku 1940, dokázal znásilnit ženu z prominentní křesťanské rodiny a byl za to zlynčován.[34] Teorie, že Židé jsou lstiví svůdci a často i násilníci, tvořila hlavní součást nacistické propagandy. V pasáži varující před „černovlasým židovským mladíkem" Hitler rovněž dokázal vzbudit strach z černošské sexuality, když obvinil Židy, že přivedli do Porýní černošské vojáky z francouzských afrických kolonií, aby zde měli poměr s německými ženami, z něhož se narodily smíšené děti. Budoucí *Führer*, negrofóbní vyznavač bělošské nadřazenosti a rasistický antisemita, ztotožnil zásadu rasové rovnosti, jak ji formulovali Židé a marxisté, se „zbastardělým a znegrovatělým světem", v němž „by byla všechna lidská krásna a vznešenosti, jakož i veškeré představy idealizované budoucnosti našeho lidstva, navždy ztraceny".[35] Hitler dokonce tvrdil, že se Francie svou tolerancí černobílých smíšených manželství a zdánlivě barvoslepého pojetí asimilace, stala místem pronikání Afriky do srdce Evropy.[36] Jako každý, kdo ohrožoval německou národnost a rasovou čistotu, Francouzi samozřejmě Židy – úhlavního nepřítele – podle Hitlera podporovali. Na žádném místě knihy *Mein Kampf* Hitler k vyhlazení Židů otevřeně nevyzývá, je v ní však nepochybný náznak, že pro ně v obrozeném a regenerovaném Německu nebude místo. Vzhledem k tomu, že dokázali využívat národů jako Francouzů a Rusů jako nástroje svého ďábelského spiknutí, vypadalo to, že bezpečnost a poslání Německa mohou být zajištěny jedině tehdy, budou-li všichni Židé na světě eliminováni, nebo stanou-li se alespoň bezmocnými. Holocaust či podobný jev nebyl nelogickým či přehnaným následkem takového uvažování. K porozumění fobického antisemitismu, který choval Hitler i jeho následníci, je totiž třeba něco víc než pouhý biologický rasismus. V prohlášení,

které diktoval Martinu Bormannovi krátce před svou smrtí v roce 1945, označil Židy „víc než cokoli jiného za duchovní společenství ... které je jaksi provázáno s osudem". Jejich „rasu definuje neschopnost asimilace ... kterou je nutné neochotně akceptovat jako vítězství ‚ducha' nad hmotou".[37] Pokud měl Hitlerův rasismus nemateriální či „duchovní" základy, bylo by to zcela v souladu s přesvědčením Alfreda Rosenberga, hlavního ideologa nacistické strany z doby, kdy se postavil za Hitlera, když byl v roce 1924 poslán do vězení. Kurzívou jsou v Rosenbergových spisech výroky typu: *„Duše je rasa viděná zevnitř: naopak, rasa je ztělesněním duše,"* a *„Rasa nepředstavuje logicky se vyvíjející filozofii, nemá ani určitou dráhu, kterou lze vystopovat, je to spíš vývoj mystické syntézy, aktivity duše"*.[38] Hitler a Rosenberg možná skutečně nevěřili na ďábla, jejich předpoklad, že Židé mohou uplatňovat zhoubnou duchovní moc, se nicméně zakládal na neracionální víře v nadpřirozenou sílu stejně, ne-li víc, než na „vědeckých" výsledcích rasově zaujatých biologů a eugeniků.

Ještě více než skutečnost, že paranoidním a klamným představám podléhající heterofob jako Hitler mohl najít další jedince, kteří měli sklony vidět svět tak jako on, udivuje jeho úspěch absolutního diktátora moderního a zdánlivě osvícenského západního národa. Nebudu se pokoušet vyřešit zapeklitou otázku, nakolik nese německý národ jako celek zodpovědnost za nacistický útok na Židy. Ani extrémní názory, že veškerou vinu nese Hitler a hrstka jeho nejbližších následovníků, nebo že průměrný Němec potenciálně choval vražednou nenávist vůči Židům, se mi nezdají věrohodné.[39] Saul Friedlander, přední americký odborník na nacistické Německo a Židy, uvádí, že Hitler toho nabízel mnohem víc – přišel s řešením problémů, které sužovaly různé sektory německé společnosti. (Větší přitažlivost jeho hnutí dodal fakt, že vyjadřoval solidaritu s dělníky využívanými bezcitnými kapitalisty a sliboval, že vyřeší jejich problémy, víc než rétorika, která stavěla výlučně na antisemitismu ekonomicky konzervativních příslušníků střední třídy.) Jeho mezinárodní i domácí úspěchy z poloviny třicátých let – během nichž vrátil Němcům práci, stavěl dálnice, obsadil opět Porýní, uspořádal a vyhrál olympijské hry – vytvořily „neotřesitelnou důvěru" v jeho osobu, která „s sebou nesla všeobecné, ať už pasivní či aktivní, přijetí různých omezení vůči Židům".[40] Antisemitská politika se tak stala součástí balíčku opatření, který mohl být přijat pouze vcelku.

Což však neznamená, že prostí Němci nechovali antisemitské pocity. Přesvědčení o nepřekonatelné „odlišnosti" Židů bylo v německé kultuře velmi zakořeněno jako výsledek desetiletí, pokud ne století antisemitských debat.[41] Takové předsudky však mohou být poměrně slabé a nemusejí automaticky vést k otevřeně rasistickému režimu či holocaustu. Hitler a nacistické vedení byli původci a vykonavateli pronásledování ve třicátých letech a vyhlazování v letech válečných, a od většiny Němců nevyžadovali přímý podíl, ale pouze souhlas. Ten by však nedostali, kdyby Židé byli přijímání jako spříznění členové národního společenství, neboli *Volksgemeinschaft*.

Od okamžiku, kdy se nacisté v roce 1933 chopili moci, začalo pronásledování a týrání půl milionu německých Židů. Otevřeně rasistickým režimem, srovnatelným s tím, který existoval na americkém Jihu či vznikal v Jižní Africe, se však Německo stalo až po schválení Norimberských zákonů v roce 1935. Jeden ze zákonů omezoval německé občanství pouze na osoby německého či spřízněného původu a všechny Židy z něj vylučoval. (Černoši na americkém Jihu sice formálně občany byli, práva spojená s občanstvím se jim nicméně v praxi upírala.) Němečtí Židé se tak v zemi, kde se narodili, stali trvale usídlenými cizinci. Další zákon zakázal svatbu a pohlavní styk mezi Židy a německými občany. Hlavním zahraničním precedentem pro takovou legislativu byly zákony zakazující manželství mezi bílými a barevnými, které v té době platily ve většině amerických států.[42] (Jak jsme již řekli, v Jižní Africe nebylo postaveno míšení ras mimo zákon až do roku 1936.) Je však zajímavé, že nacistická definice Židů nebyla nikdy tak přísná jako „pravidlo jediné kapky krve"*, které převládalo v charakteristice černých v zákonech o rasové čistotě na americkém Jihu. Aby byl člověk považován za Žida, musel mít tři židovské předky. (Mnozí Židé, zejména ti, jejichž předkové uzavřeli sňatek s Němci, se dostatečně nelišili svými fyzickými znaky od árijců, a tak u nich mělo při určování předků jako náhražka za biologickou rasu sloužit jejich náboženské vyznání.) Ti, kteří byli židovského původu z jedné čtvrtiny či dokonce poloviny (*Mischlinge*), mohli být považováni za německé občany, pokud nepraktikovali judaismus, nebo neuzavřeli manželství s Židem nebo částečným Židem. Nacisté usoudili, že povolení

* požadující, aby se osoba mající třeba jen jediného afrického předka deklarovala jako černá, *pozn. překl.*

sňatku čtvrtinových Židů s čistokrevnými Němci by národní krev nemělo znečistit na nesnesitelnou úroveň. Poloviční Židé se však směli ženit či vdávat pouze za Židy.[43] Německý antisemitismus nebyl tudíž v této omezené míře tak přísný jako americká bělošská nadřazenost. Mnohem důsledněji však odmítal míšení ras; na rozdíl od amerických států zakazoval nejen smíšená manželství, ale i pohlavní styk mezi příslušníky různých ras. Režim apartheidu v Jižní Africe následoval nacistický příklad svým zákonem o nemorálnosti v roce 1949*.

Na rozdíl od rasistického režimu na americkém Jihu a jihoafrického přechodu od „segregace domorodců" k apartheidu se nacistická verze nevyvinula z již existujícího rasového řádu daného otroctvím nebo koloniální nadvládou. Útok na německé Židy byl činem revolučně totalitního režimu, který přinesl radikální změny v mnoha oblastech, nejen ve vztazích mezi Židy a křesťany. I když byli Židé samozřejmě diskriminováni i před rokem 1935, Norimberské zákony jejich postavení kategoricky změnily. Jak napovídá existence mnoha *Mischlinge*, počet smíšených německo-židovských manželství byl před nástupem nacistů poměrně vysoký, zatímco legislativa zakazující míšení ras na americkém Jihu a v Jižní Africe postavila mimo zákon jev, k němuž prakticky nedocházelo. (Poměr Židů uzavírajících sňatek s křesťany stoupl z téměř osmi procent v období mezi lety 1901 až 1904 na téměř 23 procent v roce 1929.)[44] Převratný proces se ale u odepírání občanství a zákazu smíšených manželství nezastavil. Po vládou podporovaném pogromu, tzv. *Křišťálové noci* z roku 1938, byla veřejná segregace Židů dovedena do extrému, který v mnoha ohledech překračoval americkou rasovou segregaci i jihoafrický apartheid (Židé například měli zakázán vstup do veřejné dopravy, jejich děti již nesměly chodit do školy, platil pro ně speciální zákaz vycházení a mohli nakupovat pouze v přesně stanovených hodinách). V roce 1939 bylo Židům odepřeno právo podnikat a vlastnit větší majetek. Cílem již nebylo jejich pouhé podřízení, ale eliminace nucenou emigrací, nebo v případě neúspěchu internací v koncentračních táborech, z nichž se měly stát tábory smrti. Skutečnost, že otevřeně rasistický režim v nacistickém Německu ve třicátých letech vědomě přecházel v režim genocidní, jej velmi ostře odlišuje od amerického a jihoafrického příkladu.[45]

* Šlo o dodatek ke stejnojmennému zákonu z roku 1927, který původně zakazoval pouze bílým ženám stýkat se s jinými než bílými muži; nyní zákon platil pro všechny bez rozdílu, *pozn. překl.*

Nacistický rasismus se samozřejmě vztahoval na všechny neárijce a nikoli pouze na Židy. Norimberské zákony umístily Romy do stejné podřadné kategorie jako Židy; velký počet jich byl v roce 1936 poslán do koncentračních táborů v Německu a někteří byli posléze posláni na východ, aby zemřeli v plynových komorách v Osvětimi. Nedávné studie však ukázaly, že kolem přesného rasového zařazení Romů panovalo mnoho nejasností a zjevně nikdy nepadlo jasné rozhodnutí vyhladit je jako rasu. Šéf gestapa Heinrich Himmler byl přesvědčen, že „rasově čistí" Romové jsou přímými potomky starodávných Árijců a měli by se zachovat jako předmět etnologického výzkumu raného vývoje současné „panské rasy". V důsledku toho se do Osvětimi posílali pouze cikánští *„Mischlinge"*. Zatímco se Židy smíšeného původu se v té době zacházelo o něco shovívavěji než s úplnými Židy, u Romů tomu bylo přesně naopak.[46] A co se týče stovek potomků smíšených svazků mezi německými ženami a francouzskými koloniálními africkými vojáky v Porýní během prvních poválečných let – v roce 1937 byli předvedeni a sterilizováni, aby se tak uchránila německá krev před netolerovatelným zdrojem znečištění.[47] Kdyby v Německu existovalo početné černošské obyvatelstvo, byli by zřejmě posláni do plynových komor společně s Židy a některými Romy. Německé pronásledování Židů ale zjevně nezáviselo na jejich počtu; v době, kdy se Hitler ujal moci, tvořili pouhé jedno procento obyvatelstva. Odráželo přesvědčení, že to je nepřítel ve vlastních řadách, rozežírající životně důležité orgány německého národa v rámci celosvětového židovského spiknutí, které se skrývalo jak za bolševismem, tak za mezinárodním finančním kapitalismem. Přestože byl na Jihu Spojených států a v Jižní Africe černých mnohem větší počet, měli ekonomickou hodnotu, a jakmile se plně uplatnila rasová segregace, respektive „segregace domorodců", nebyli obvykle považováni za bezprostřední hrozbu bělošské nadvládě.

Druhá světová válka, do níž Hitler uvrhl svět, byla vyvrcholením a zároveň bodem zlomu v historii rasismu ve dvacátém století. Společně se studenou válkou, která vypukla téměř vzápětí, zásadně změnila kontext, v rámci kterého se skupiny považované za „rasy" vzájemně setkávaly a potýkaly. Události ve čtyřicátých a padesátých letech daly vzniknout modelům myšlení a jednání souvisejícím s rasou a rasismem, které přetrvaly po zbytek století. Holocaust a začátky dekolonizace v Asii a Africe byly konkrétními výsledky války, které názor na rasu ovlivnily nejvíce.

Holocaust vyvolal rozsáhlé zpytování svědomí a morální odpor, jakmile vyšlo najevo, jaký následek mělo dovedení rasismu do jeho logického extrému. Dekolonizace naopak dodala geopolitický význam mnoha nově nezávislým státům, tvořeným národy, které kvůli své barvě kůže odmítaly a odsuzovaly přetrvávání bělošské nadřazenosti.

Události holocaustu jsou příliš známé na to, abychom je zde opět rozebírali. Pro naše téma je nejpodstatnější, jak na nacistické vyvraždění šesti milionů Židů reagoval západní svět. Spojené státy a Velká Británie odmítly před vypuknutím války kvůli svému mírnému antisemitismu přijmout mnoho židovských uprchlíků z Německa, a bylo pro ně těžké uvěřit prvním popisům „konečného řešení", které vycházely najevo v letech 1942–1943. Strašlivé pravdě, kterou vyjevilo osvobození táborů smrti roku 1945, se však nedalo vyhnout. Následný šok a zahanbení přispěly k diskreditaci rasismu – přinejmenším v jeho otevřeně ideologické podobě – více než jakákoli jiná předchozí historická událost. Jak uvádí německý filosof Jürgen Habermas, díky vítězství spojenců nad nacisty ve druhé světové válce „ztratilo *veškerý* nárok na legitimitu vše, co alespoň teoreticky nepřijímalo univerzalistického ducha politického osvícenství".[48] Zločiny nacistů byly natolik neobhajitelné, že pozdější neonacisté raději popírali, že k holocaustu vůbec došlo, než aby se jej snažili ospravedlnit.

Eugenické hnutí, které mělo ve Spojených státech a Velké Británii před válkou mezi vědci velký respekt, se nevzpamatovalo z odhalení hrůz, jež nacisté učinili jeho jménem. Všichni eugenici nebyli rasisty a dokonce ani společenskými konzervativci; samotný nápad zlepšovat s pomocí státu genové vybavení obyvatelstva však na několik desetiletí po válce zahalil temný mrak. Empirická genetická věda padesátých let se příliš nelišila od té z let čtyřicátých, kdy převládal názor, že rozdíly mezi rasami jsou vrozené a jejich křížení by mohlo mít zhoubné následky. V padesátých letech však většina předních genetiků a fyzických antropologů zcela či alespoň částečně souhlasila s prohlášením Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu UNESCO, že věda nijak nepodporuje teorii, podle níž se lidské skupiny liší ve „vrozené schopnosti rozumového či emocionálního rozvoje", a že neexistuje „žádný přesvědčivý důkaz", že míšení ras má „škodlivé následky". Jak prohlásil jistý významný genetik, nejvýznamnějším důvodem, proč byl eugenický rasismus odmítnut, „byl odpor vzdělaných lidí ve Spojených státech a Anglii k nacistické rasové doktríně a jejímu uplatnění při ospravedlnění vyhlazení Židů".[49]

Ve Spojených státech si instituce i politici zodpovědní za mezinárodní vztahy začínali uvědomovat, že rasová segregace je nejen analogií nacistického zacházení se Židy a tudíž morálně neospravedlnitelná, ale je také v rozporu s národními zájmy. Komise pro studium mezinárodní organizace míru uvedla ve zprávě z roku 1944, že „špatné postavení černochů v naší zemi poskytuje argumenty nepřátelské propagandě a představuje obrovskou brzdu pro naše ideály... Distancujeme-li se od nacistické doktríny, můžeme uvést naše vlastní praktiky ve všech státech v soulad se svými proklamovanými ideály."[50] V témže roce podpořil Gunnar Myrdal tyto naděje ve své studii s názvem *Americké dilema*, věnované vztahům mezi černými a bílými ve Spojených státech: „Tato válka je klíčová pro budoucnost černých, stejně jako je černošský problém klíčový v této válce. Postavení černých v Americe se následkem této války změní." Ústředním tématem jeho knihy byla myšlenka, že *„od samotné rekonstrukce neexistovaly pádnější důvody očekávat zásadní změny v amerických rasových vztazích; změny, které budou směřovat k naplnění amerických ideálů"*.[51]

Kombinace studené války a dekolonizace Asie a Afriky daly nesmírně silný popud k rasové reformě ve Spojených státech. Státníci, politici, tvůrci veřejného mínění a dokonce i soudci si v poválečných letech začali uvědomovat mezinárodní nevýhody, jaké představovaly americké rasové praktiky v zápase se Sovětským svazem o „srdce a mysl" národů v té části země, které se začalo říkat třetí svět.[52] Komunisté měli v tomto konfliktu některé přirozené výhody. Marxistická ideologie se otevřeně o rasy nezajímala; neevropské národy v Sovětském svazu měly přinejmenším formálně rovnoprávné postavení a společnost se k černochům ze Západu, kteří navštívili Rusko, chovala bez jakýchkoli rasových předsudků. V začátcích studené války získali Sověti obrovskou propagandistickou výhodu poukazováním na americkou praxi segregace a na případy rasového násilí a teroru, k němuž i nadále docházelo na americkém Jihu. Když koncem padesátých a začátkem šedesátých let získalo několik evropských kolonií v Africe nezávislost, stala se diskriminace afrických diplomatů ve Washingtonu a okolí velkým problémem pro americké ministerstvo zahraničí a napomohla vyvolat první federální snahy o desegregaci veřejných zařízení.[53]

Geopolitická cena přetrvávání legalizovaného rasismu ve Spojených státech byla vysoká a vyvolala otázku, proč Kongresu trvalo celá dvě desetiletí od konce druhé světové války a začátku války studené, než schválil

zákony o občanských právech, které postavily rasovou segregaci mimo zákon a poskytly ochranu volebního práva černých. Nejvyšší soud dokonce poslední státní zákony uchovávající hlavní symbol rasistického režimu – zákaz smíšených manželství – anuloval až v roce 1967. Částečně lze tento odklad vysvětlit populárním spojováním „nucené desegregace" s komunismem během vrcholu mccarthyismu koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let.[54] Kompletní odpověď se však skrývá v určité kombinaci pevně zakořeněných rasistických přesvědčení a ochraně, kterou federální systém i nadále poskytoval jižním státům, které se odchylovaly od státní normy právní rovnosti.

Z významné současné studie vyplývá, že proces rasového zrovnoprávnění ve Spojených státech živily zejména vnější tlaky vyvolané válkami a mezinárodním soupeřením. V době, kdy se zdálo, že národní úspěch či přežití závisí na uplatnění a potvrzení rovnostářských hodnot, jak tvrdí Philip A. Klinkner a Rogers M. Smith v díle *The Unsteady March* (Nejistý pochod), zdálo se být rozšíření práv na Afroameričany přijatelné. Když takovéto tlaky chyběly, situace se vracela k zdánlivě normálnímu modelu rasové nerovnosti. Druhá světová i studená válka tak pootevřely okno příležitosti pro černé, které se nyní zavíralo.[55] Na podporu takovéhoto tvrzení existuje v historii Afroameričanů mnoho důkazů. V nejlepším případě tento pokrok znamenal dva kroky vpřed a jeden vzad oproti době, kdy bylo těsně po americké revoluci otroctví na Severu zrušeno, na Jihu však posíleno. Přece jen však došlo k významnému posunu: legalizovaná rasová segregace je dnes skutečně mrtvá, tak jako bylo v roce 1865 mrtvé otroctví. Nelze však považovat stát za jedinou motivaci pro rovnostářské reformy a přehlížet tak dimenzi morální – skutečnost, že rasismus je v rozporu s hodnotami, které Američané formálně zastávají. Je nepochybně snazší vyburcovat národní svědomí, když lze apelovat i na vlastní zájmy. Holocaust však jakýkoli rasismus natolik morálně zpochybnil, že Afroameričané a jiné, obvyklé či potenciální oběti rasové diskriminace ve Spojených státech i na celém světě, získaly mezinárodní solidaritu a dokonce i ochranu. Všeobecná deklarace lidských práv OSN a Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidy neznemožnily případy rasových nespravedlností a dokonce ani masové vyvražďování rasově či etnicky „odlišných", zvýšily však šanci, že se s tím bude něco dělat, protože to nyní představovalo porušování mezinárodních norem.[56]

Jediný otevřeně rasistický režim, který přežil druhou světovou válku i válku studenou, byl jihoafrický, a ve skutečnosti plně dozrál až poté, co Národní strana, v níž dominovali Afrikánci, zahájila po svém volebním vítězství v roce 1948 období apartheidu. Většina vůdců této strany, kteří se později dostali k moci, s válkou proti Německu v roce 1939 nesouhlasila, a někteří zůstali solidární s nacistickým režimem po celou dobu války. Populistický, antikapitalistický antisemitismus byl ve třicátých letech druhotným tématem afrikánské polemiky Národní strany; po válce se však strana většinou snažila vyhýbat útokům na Židy jako na zosobnění kapitalistů či komunistů. Kampaň proti *svart gevaar* (černé hrozbě) v roce 1948 postavila anglicky hovořící Židy na správnou stranu rasové linie, přestože nebyli součástí *Volk*. Vzhledem k tomu, že nechtěli být spojováni s holocaustem a usilovali o vzájemně výhodné vztahy s Izraelem, soustředili se tvůrci apartheidu pouze na ospravedlnění bělošské nadvlády v Jižní Africe.[57]

Dekolonizace a studená válka ovlivnily jihoafrickou rasovou politiku diametrálně odlišně od černo-bílých vztahů ve Spojených státech. Jelikož byla Jižní Afrika zosobněním nadvlády bílých osadníků nad domorodou většinou, nepřipojila se k řetězové dekolonizaci (které se Spojené státy navenek snažily přizpůsobit). Zatímco stále více afrických zemí získávalo nezávislost a okruh samostatných států se přibližoval k jihoafrickým hranicím, odhodlání uchovat bělošskou nadřazenost rostlo. Jihoafričtí vůdci považovali na vrcholu studené války za své eso v rukávu, že mohou na kontinentu ohroženém rudou hrozbou zastávat roli bašty antikomunismu. Mohli tak očekávat západní pomoc i tichou podporu – a té se jim skutečně dostávalo od konce čtyřicátých do konce sedmdesátých let poměrně hojně. Je obrovskou ironií, že Trumanova administrativa, která toho tolik učinila na podporu hnutí za občanská práva Afroameričanů, zároveň pomáhala a podporovala nový režim apartheidu s tím, že jeho zacházení s černými Afričany lze tolerovat, dokud stojí na straně „svobodného světa" proti sovětskému komunismu.[58]

Jižní Afrika po roce 1948 vytvořila a zavedla ten nejúplnější rasistický režim, jaký svět kdy viděl, s tím, že mělo jít o trvalé uspořádání. (Tvůrci nacistického režimu předpokládali, že ve společnosti, kterou vytvoří, rasové rozdíly existovat nebudou, protože zde bude žít pouze jediná rasa.) Podle dřívějšího modelu „segregace domorodců" odepřeli tvůrci apartheidu černým Afričanům tvořícím přes 70 procent obyvatelstva právo usadit se

trvale mimo venkovské „domoviny" či „bantustany", které tvořily asi 13 procent celkové rozlohy Jižní Afriky. Ti, kteří měli povoleno bydlet v městských a průmyslových oblastech, měli postavení cizinců s trvalým pobytem, či hostujících dělníků, jejichž jedinou funkcí bylo sloužit ekonomickým zájmům bílých. Tvrzení, že černí Afričané jsou odlišní či prostě etnicky „jiní" se využilo k zamaskování čistě rasistického charakteru režimu. Předseda jihoafrické vlády J. G. Strydom v roce 1952 upřímně odpověděl na otázku, co všechno apartheid obnáší: „Cílem naší politiky," prohlásil otevřeně, „je uhájit vůdčí postavení Evropanů a zůstat *Baas* (pány) v Jižní Africe. Odmítneme-li myšlenku *Herrenvolk*..., rozšíříme-li volební právo na neevropany, a budou-li se neevropané vyvíjet na stejném základě jako Evropané, jak pak mohou Evropané zůstat *Baas*? Podle našeho názoru si Evropané musejí v každém ohledu uchovat právo zde vládnout a udržet tuto zemi jako zemi bělochů."[59] Tuto upřímnou obhajobu bělošské nadřazenosti nicméně zatemnil ideologickou mlhou Strydomův nástupce Hendrik Verwoerd, který se zoufale snažil dodat tomuto jevu, který byl, jak Strydom přiznal, pouhým sobectvím jedné skupiny, přesvědčivé filozofické, morální a teologické vysvětlení.

Koncem padesátých let, v nepřesvědčivé snaze připojit Jižní Afriku ke zdánlivě nevyhnutelnému hnutí dekolonizace, nastínil Verwoerd možnost „nezávislosti" afrických domovin; čtyři z nich nakonec nabídku formální autonomie přijaly, vnější svět ji však odmítl uznat. Ideologie apartheidu, kterou formuloval Verwoerd a skupina afrikánských akademiků a intelektuálů (z nichž mnozí studovali před válkou v Německu), se snažila na jihoafrický případ adaptovat romantický nacionalismus Herdera a Fichteho. Teologové podporující apartheid zároveň hledali v Písmu svatém potvrzení božího přání, které by posvětilo jihoafrickou rasovou politiku, jež se ocitala pod stále větší kritikou ze strany křesťanského světa. Někteří z prvních stoupenců apartheidu sice následovali nacistický příklad a spojovali *völkisch* nacionalismus s biologickým rasismem, obhájci apartheidu, kteří reagovali na mezinárodní kritiku mezi padesátými a sedmdesátými lety, se nicméně biologickým argumentům vyhýbali a dávali přednost „kulturnímu esencialismu", jak tento jev trefně označil historik Saul DuBow.[60]

V jádru teorie byla myšlenka, kterou převzali přímo od Herdera – že každý národ *(Volk)* má vlastní ojedinělou a cennou kulturu; aby si ji však mohl vyvinout, musí se chránit před znečištěním jinými kulturami, což

vyžadovalo podstatný stupeň izolace a „odděleného vývoje". Podle Afrikánců byly projevem „křesťanského nacionalismu" oddělené školy a univerzity od těch, které navštěvovali Angličané, v nichž tudíž mohl vzkvétat jazyk a hodnoty afrikánského národa. Teoreticky to znamenalo totéž pro Zuly a Xhosy, jejichž domoviny měly být kolébkami růstu jejich vlastní jedinečné národní kultury. Důraz na jazyk, kulturu a rasu, který charakterizoval rané německé nacionalistické myšlení, se zde uplatnil bez důrazu na čistě biologický či genetický faktor, který mu připsali nacisté. Teologové jihoafrické holandské reformované církve nenalezli své biblické vysvětlení v Chámově prokletí, které posloužilo jejich otrokářským předkům, nýbrž v příběhu o zničení Babylónské věže. Náboženští obránci apartheidu na tomto příběhu demonstrovali, že Bůh považoval pokusy sjednotit lidské pokolení za projev hříšné hrdosti. Jako lék na zlo univerzalismu nařídil přísné rozdělení lidstva do oddělených jazykových a kulturních skupin, které měly udržovat vzájemný odstup a „vyvíjet se po své vlastní linii".[61] Kdybychom měli tyto ideology vzít za slovo, za základ apartheidu bychom museli považovat kulturní relativismus a nikoli hierarchický rasismus.

Jejich slova však nemohou zastřít skutečnost, že praxe apartheidu byla s těmito zásadami v příkrém rozporu a odrážela nezastřenou ideologii *Herrenvolk* J. G. Strydoma, který potvrdil, že klíčem k přežití bělochů v Jižní Africe je „důraz na barvu".[62] Privilegia, kterým se těšili všichni „Evropané" bez ohledu na jazyk a etnickou příslušnost, na rozdíl od všech „nebělochů", jejichž jedinečné jazykové a kulturní vlastnosti nezabránily tomu, aby byli odkázáni do oddělených oblastí pro *„nie blankes"*, dokazovala jasný triumf barvy pleti nad kulturou. Afrikánci snadno vyhráli svůj dlouhý boj za ekonomickou, společenskou a kulturní rovnost s Angličany, jakmile měli po roce 1948 k dispozici plnou státní moc. „My" dostávalo stále více význam všichni bílí, a „oni" všichni černí Afričané nebo dokonce všichni nebělоši.

Takzvaní „barevní" – podstatná část populace smíšeného původu, která se vyvinula v západním Kapsku následkem kontaktů Evropanů, Východoasiatů, Khoikhoiů (Hotentotů) a černých Afričanů v sedmnáctém a osmnáctém století – sdíleli afrikánský jazyk i kulturu. Během období apartheidu však byli stále více segregováni a diskriminováni. V šedesátých letech byli degradováni ze statutu „mezičlánku" mezi bělochy a černými Afričany na postavení ostatních černochů. Zákon o nemorálnosti, zákon o zákazu smíšených manželství a zákon o městských oblastech pro

domorodce, které patřily mezi první legislativní úpravy apartheidu, poprvé zakázaly barevným pohlavní styk, sňatek či usídlení ve stejné čtvrti s bílými. Pouze otevřený a zřejmý rasismus mohl ospravedlnit takovou politiku, což někteří ze zásadovějších obhájců „ideálního apartheidu" uznávali. Oficiální kulturalistické vysvětlení lze však rovněž považovat za rasistické, přijmeme-li teorii, že základem rasismu není biologický determinismus *per se*, ale jakkoli podložené tvrzení o nepřekonatelných rozdílech mezi etnickými či rodovými skupinami, jimiž je následně ospravedlněno rozdílné zacházení. I kdyby afrikánský *Volk* přijal barevné mezi sebe, jak někteří důslední kulturní nacionalisté doporučovali, v Jižní Africe by stále existoval otevřeně rasistický režim, uplatňovaný na černé Afričany. Rozdělení černých do kvazi-států neodráželo ryzí kulturní pluralismus, ale spíše strategii „rozděl a panuj" vládnoucí menšiny.[63]

Zatímco zánik rasové diskriminace ve Spojených státech můžeme částečně připsat strategickým úvahám ovlivněným studenou válkou, konec téže války významně přispěl k zániku apartheidu. Vzhledem k tomu, že jihoafrický režim nemohl nadále očekávat pomoc a dokonce ani toleranci ze Západu za svou roli při obraně kapitalismu, a že rozpadající se Sovětský svaz odřízl pomoc Africkému národnímu kongresu, obě znepřátelené strany zasedly k jednacímu stolu, aby vyřešily konflikt, v němž ani jedna nemohla dosáhnout úplného vítězství.[64]

Jednání vedla k výsledku, který běloši po desetiletí odmítali přijmout – aby měl každý člověk jeden volební hlas – což bylo v první řadě zásluhou obratných vyjednávacích schopností Nelsona Mandely. Propuštění Mandely z vězení, stejně jako prestiž a morální rozměr, které vnesl do vyjednávání, bylo z velké části dosaženo díky vyburcovanému mezinárodnímu veřejnému mínění. Světové morální odsouzení a ekonomické sankce, k jejichž zavedení nakonec došlo, podkopaly ochotu bílých Jihoafričanů bránit apartheid za každou cenu. Koncem osmdesátých let se postavení proti celému světu zjevně ukázalo demoralizujícím a ekonomicky nákladným. Odpor k oficiálnímu rasismu, který inspiroval mezinárodní kampaň za osvobození Mandely a ukončení apartheidu, má kořeny především v nástupu antirasismu jako důsledku holocaustu, který se v desetiletích po druhé světové válce projevil ve vztahu k barevným národům i v úspěchu dekonolonizace, jakož i působením hnutí za občanská práva v různých částech světa. Jihoafrická politika natolik připomínala nacistické Německo, že se nemohla vyhnout odsouzení, které postihlo

otevřeně rasistické režimy. Kvůli tvrdým praktikám specifické podoby kolonialismu se dostala do sporu s nezávislými národy světa, které vznikly na troskách evropské koloniální říše.

EPILOG

Rasismus na úsvitu jednadvacátého století

Panuje všeobecné přesvědčení, že rasismus zůstává významným mezinárodním problémem i na úsvitu jednadvacátého století. V některých zemích a v některých kruzích se termín rasismus používá i k označení prakticky bezdůvodného nepřátelství a diskriminace některé skupiny; ve Francii se například takto označují předsudky založené na věku, pohlaví či sexuální orientaci. Obvykle však kategorizace „odlišného" vychází z rozdílů, které jsou v nějakém ohledu „etnické". Jak uvádí politolog Donald L. Horowitz, etnicita „se zakládá na mýtu o společných předcích, kteří údajně sdíleli určité vrozené znaky. Etnické skupině jsou tudíž připisovány určité sdílené vlastnosti, z nichž vyplývá pocit příbuznosti."[1] Mezi znaky, s nimiž se etnická příslušnost obvykle spojuje, patří jazyk, náboženské vyznání, zvyky a fyzické znaky (vrozené či získané). Jeden či více těchto znaků (někdy všechny) mohou sloužit jako zdroje etnického rozvratu; mohou vyvolávat pohrdání, diskriminaci, či násilí ze strany jiné skupiny, která tento znak či znaky definující etnickou „odlišnost" nesdílí. Jak popisuji v jednom ze svých esejů, rasismus je v podstatě hierarchicky uspořádanou etnickou příslušností, neboli, jinými slovy, znevýhodnění jedné etnické skupiny uplatněním moci nad tou druhou.[2] Jak však napovídají předcházející kapitoly, nyní bych kladl větší důraz na přítomnost otevřeně proklamovaného přesvědčení, že charakteristické znaky jsou vrozené či nezměnitelné. Barva kůže přitom nemusí být jediným údajně neodstranitelným rozlišujícím znakem, na kterém může být založen rasismus, jak jasně ukazuje historie antisemitismu.

V září 2001 se v jihoafrickém Durbanu konala pod záštitou OSN světová konference o rasismu, rasové diskriminaci, xenofobii a s tím související netoleranci. Tato bohatá terminologie naznačuje, že stále přetrvávají pochybnosti, zda je termín „rasismus" dostačující pro označení všech nepřátelských projevů a útlaků na této konferenci projednávaných. V úvodu této knihy jsem poukázal na to, čím se liší rasismus od xenofobie a rasová netolerance od náboženské. Xenofobie (doslova strach z cizinců) je starodávný a prakticky univerzální jev, zatímco rasismus, jak jsem uvedl, je historický výtvor s vystopovatelnou dráhou, sahající od čtrnáctého století až do století jednadvacátého. Náboženský fanatismus se soustředí na to, v co lidé věří, a nikoli čím jsou. Na rozdíl od „rasové" charakteristiky je náboženské přesvědčení obvykle považováno za změnitelné rozhodnutím vůle. (Jak však Horowitz trefně poznamenal, většina skupin mimo západní svět „nepovažuje náboženství za předmět víry, ale za danou, nedílnou součást své identity, a některé v ní dokonce vidí nedílnou složku svého lidství".)[3] Ve třetí kapitole uvádím, že ve druhé polovině dvacátého století došlo k oslabení rasismu následkem holocaustu a pozdějšího odstranění rasové segregace ve Spojených státech a apartheidu v Jižní Africe. Lze tedy konferenci OSN považovat za jakési „poslední sbohem věku rasismu", a můžeme očekávat nové století bez projevů nenávisti a nespravedlností, které charakterizovaly to předchozí? Patří, či bude brzy patřit rasismus definitivně minulosti?

Rasismus bohužel přežívá, dokonce i v té pečlivě specifikované podobě, kterou se řídí tato studie jeho historie. Holocaust a dekolonizace možná trvale zdiskreditovaly režimy, které nazývám „otevřeně rasistické". Tato dobrá zpráva však neznamená, že samotný rasismus je mrtvý, nebo že snad umírá. Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, skupinové nerovnosti založené na znacích údajně podřadného či bezcenného původu, které jsou považovány za nesmazatelné, mohou existovat i bez fungujícího aparátu moderního státu, který by je udržoval. Setkali jsme se také se situacemi, v nichž se ideologie nedovolávala rasy v moderním biologickém smyslu, a přesto sloužila k ospravedlnění existence kastovních systémů či vykořisťování, reflektujících v zásadě rasistické vidění nesmazatelných, nepřekonatelných a záštiplných odlišností mezi lidskými skupinami. Takzvaný „nový rasismus", který existuje mimo jiné ve Spojených státech, Velké Británii a Francii, vychází z rozdílů daných kulturou a nikoli genetickým vybavením, jinými slovy nechává kulturu odvádět práci rasy.[4]

Příchod velkého počtu přistěhovalců z bývalých anglických a francouzských kolonií vedl ke zdůrazňování „kultury", kterou se nevítaní nově příchozí odlišují od „ryzích" Britů či Francouzů. V Británii se i nadále úzce spojuje barva kůže a kultura, a panuje obecné přesvědčení, že způsob života je stejně nezměnitelný, jako pigmentace. Ve Francii není barva pleti jako taková tak důležitá; lidé s tmavou či snědou kůží mohou být teoreticky považováni za přijatelné, projeví-li vůli a schopnost se asimilovat. Všeobecně se však soudí, že většina z nich se do *culture française* nemůže či nechce asimilovat a obětovat tak svou existující etnickou a náboženskou identitu. Spojené státy, tradiční země přistěhovalců, by měly být schopny kulturní rozmanitost vytvořenou imigrací přijímat lépe, než většina evropských zemí. Diskriminace Afroameričanů se však nyní ospravedlňuje jako „racionální" – údajně jde o adekvátní reakci na „dysfunkční" subkulturu, která prý posedla duše mnoha černých obyvatel. Nepříznivý efekt negativních stereotypů přisuzovaných Afroameričanům posiluje skutečnost, že je lze díky jejich pigmentaci na první pohled rozeznat.[5]

Přestože byl vědecký rasismus zdiskreditován a oficiální či legalizovaná diskriminace odmítnuta, rasové spravedlnosti a rovnosti dosud nebylo dosaženo ještě v dalším ohledu. Historie otroctví, rasové segregace, apartheidu či kolonizace zanechala mnoho příslušníků dříve pronásledovaných a právně znevýhodňovaných skupin v ekonomicky a psychologicky zranitelné situaci, která jim ztěžuje soutěžení s těmi, jejichž rodiny a předkové tak otřesnou zkušenost podstoupit nemuseli. Černoši, kteří jsou nyní u moci v Jižní Africe, nemohou s ohledem na své dostupné zdroje náležitě odškodnit všechny černé za tři a půl století vyvlastňování, vykořisťování a strádání tak, aby se stali skutečně rovnými bělochům. Následky bývalých „otevřeně rasistických režimů" mohou rovněž vyvolat asociální či sebedestruktivní chování. Selhání a „patologie", které z toho pramení, zdánlivě potvrzují pravdivost přetrvávajících negativních stereotypů o pronásledované skupině, bez ohledu na to, že ideologické „lešení", které je dříve udržovalo, bylo odstraněno. Soudce Harry Blackmun to vyjádřil stručně v rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států z roku 1978, které potvrdilo zásady afirmativní akce*: „Abychom překonali rasismus, musíme nejprve vzít v úvahu rasu. Žádný jiný způsob neexistuje. Abychom mohli s některými osobami zacházet rovnoprávně, musíme

* tzv. pozitivní diskriminace, *pozn. překl.*

s nimi zacházet odlišně. Nemůžeme – nesmíme se odvážit – nesmíme dovolit, aby klauzule o rovné ochraně zákona* zachovala rasovou nadřazenost."[6] Nejde pouze o to, že se dosud nepodařilo eliminovat poslední přežitky překonaných a zdiskreditovaných myšlenek a praktik. Dědictví rasismu ve Spojených státech zaměřeného proti černým spíše připomíná virus, který se nám nepodařilo zničit; přežívajícího mikroba, který nejenže i nadále v některých z nás vyvolává onemocnění, ale uchovává si schopnost vyvolávat i nové vypětí nemocí, na kterou nemáme žádný stoprocentní lék.

Rovněž antisemitský rasismus je stále živý a bez ohledu na holocaust a vznik státu Izrael má stále schopnost páchat zlo. Nenávistné skupiny v mnoha zemích i nadále věří v hitlerovský mýtus, že svět ohrožuje židovské spiknutí. Internet je plný jejich chvástavých řečí. (Ve Spojených státech jde v myslích ultrarasistů nenávist k černým a k Židům ruku v ruce a Afroameričané jsou na internetových stránkách popisováni jako nemyslící nástroje ďábelsky prohnaných Židů, osnujících zničení bílé křesťanské Ameriky.) V Německu, Francii, Spojených státech a v několika východoevropských zemích se Židé dodnes stávají terčem útoků; na zdech synagog se objevují hákové kříže a židovské hřbitovy jsou znesvěcovány. Po mnoho let podporují arabské vlády, které ostře protestují proti státu Izrael a jeho politice, šíření klasické antisemitské propagandy, včetně nechvalně známých podvržených *Protokolů sionských mudrců*.[7]

V západních demokraciích se antisemitismus oficiálně odsuzuje a výroky či činy na něm založené jsou doménou okrajových skupin působících mimo zákon nebo (s výjimkou Rakouska) politických stran, které jsou příliš malé, aby měly nějakou šanci podílet se v dohledné budoucnosti na moci. Židovští představitelé se však v mnoha zemích obávají, že pasivní antisemitismus zůstává silný a že může snadno nastat situace, v níž by mohlo dojít k oživení jeho zhoubných projevů. Zacházení státu Izrael s Palestinci vedlo k obviněním vzneseným Valným shromážděním OSN, že sionismus představuje určitou formu rasismu. Je nepopiratelné, že Izrael občas zachází s Palestinci na okupovaných územích nebo dokonce v rámci svého území nespravedlivě a dokonce brutálně. Je to však rasismus, nebo následek konfliktu skutečně založeného na kultuře a náboženském vyznání a ne na odlišnosti „krve" či genetického vybavení?

* kodifikované 14. dodatkem k americké Ústavě, *pozn. překl.*

Jak naznačuje obsáhlý název konference OSN, hlavní problém lidských vztahů dnešního světa nemusí představovat výlučně či převážně rasismus v tom smyslu slova, jak se používá v této knize. Není-li rasismus mrtvý, je méně intenzívní a intelektuálně přijímaný než před stoletím, či dokonce půlstoletím. Lidé však i nadále špatně zacházejí s jinými příslušníky lidské společnosti na základě jejich etnické příslušnosti. V určitém smyslu se můžeme vrátit k chronologickému počátečnímu bodu této studie. Před „vynálezem rasismu" křesťané pronásledovali Židy a muslimy kvůli jejich náboženskému přesvědčení a chování, které z něj vyplývalo. Křížové výpravy se nevedly pod praporem bělošské, árijské či indoevropské nadřazenosti nebo Bohem daného práva *Herrenvolk* vládnout nad podřadnějšími národy. Konflikty se vymezovaly spíše kulturně, a nikoli rasisticky. Jak jsem nicméně ukázal na mnoha místech této studie, překročit hranici mezi „kulturalismem" a rasismem není zdaleka tak těžké. Kultura a dokonce i náboženství mohou být natolik vymezeny, že mohou fungovat jako ekvivalent biologického rasismu, což do určité míry charakterizuje současné pojetí Afroameričanů ve Spojených státech a Velké Británii a muslimů v několika převážně křesťanských zemích.[8]

Řada krutých a krvavých etnických konfliktů dnešní doby nevyžadovala otevřené rasové vymezení „jiného", a přesto byly dostatečně ničivé. Většina menšin na celém světě, které jsou obětí diskriminace či násilí, se liší od svých utlačovatelů spíše kulturně a nábožensky, nikoli geneticky danou rasou. Irské katolíky v Severním Irsku, severoafrické muslimy ve Francii, Turky v Německu, albánské muslimy ve zbytkové Jugoslávii, bosenské Muslimy pod srbskou či chorvatskou nadvládou, Čečence v Rusku, muslimy, sikhy a křesťany v Indii, Tamily na Srí Lance, buddhisty v Číně ovládaném Tibetu a Palestince v Izraeli (tento výčet by mohl pokračovat donekonečna) zpravidla příslušný většinový národ nepovažuje za rasově odlišné ve smyslu používaném v této studii. Jsou identifikováni svým náboženským vyznáním a jednáním – nikoli, nebo alespoň ne v první řadě, svými tělesnými znaky či původem. Ve všech, nebo ve většině těchto případů, se pronásledovatelé a pronásledovaní liší především nábožensky. Ve společenskovědní terminologii tak jsou rozdíly sice etnické, spíše však etno-náboženské, než etno-rasové. Čtenář si zde zřejmě pomyslí, že přece nehraje roli, zda krutosti jednoho etnika proti druhému jsou založené na náboženském fanatismu nebo údajných rozdílech v genetickém vybavení. Důraz na náboženství a absence ideologické

složky biologického determinismu nebrání masakrům, etnickým čistkám, upírání rovnoprávného občanství a ekonomické diskriminaci.[9] Je skutečně lákavé podlehnout současné tendenci a rozšířit termín „rasismus" tak, aby zahrnoval i xenofobii a pronásledování založené na náboženském vyznání a kulturních odlišnostech.

Kdybychom však tomuto všeobjímajícímu užití podlehli, nemohli bychom správně pochopit zvláštní znaky západního ideologického rasismu rozebíraného v této studii, jako je jeho úzká souvislost s otroctvím a koloniální nadvládou nad barevnými národy, či způsob, jakým jeho antisemitská varianta reflektovala trauma z kapitalistické modernizace. Pohlédneme-li do budoucnosti, může nám také uniknout, že pokud by se náboženské vyznání stalo základním znakem odlišnosti, mělo by to poněkud jiné důsledky, než když je odlišnost založená na krvi nebo genech člověka. Jak je patrné na případu raně středověkého křesťanského pronásledování Židů a muslimů, má náboženská netolerance obvykle únikový východ. Vždy existuje teoretická možnost konverze, a v některých případech je i praktikována, zejména když dochází ke smíšeným manželstvím mezi příslušníky odlišných etnicko-náboženských skupin. (Pokud vím, žádné ze současných dějišť etnického konfliktu či nadvlády smíšená manželství formálně nezakázaly, jako tomu bylo v otevřeně rasistických režimech, obvykle však musí manžel či manželka konvertovat.) Jsou-li však etno-náboženské odlišnosti méně přísné než odlišnosti etno-rasové, mohou být trvalejší. Ve výstižném srovnání konfliktu v Jižní Africe a Severním Irsku sociolog Hamish Dickie-Clark přesně předpověděl již v roce 1976, že bude snadnější překonat formální rasové rozdělení v Jižní Africe, než náboženské rozpory v Ulsteru. Svou prognózu postavil na přesvědčení, že „rasistické teorie jsou přístupné racionálním a empirickým argumentům, které je mohou vyvracet, zatímco církevní tvrzení jsou tak hluboce zakořeněná ve víře a nadpřirozenu, že nejsou přístupné logice a zkušenosti".[10] K překonání rasismu samozřejmě nestačí pouhé racionální přesvědčování; jelikož však lze empiricky dokázat, že jsou jeho základy falešné, je rasismus mnohem křehčí než nevyvratitelná a nezpochybnitelná víra, jakou vyžaduje církevní či fundamentalistické vyznání. Boj proti rasismu vyžaduje kromě šíření pravdy o lidských fyzických odlišnostech rovněž i rovná občanská práva pro pronásledované skupiny, politické zastoupení adekvátní jejich počtu, a stejnou příležitost ke vzdělání a zaměstnání (což může vyžadovat zavedení zvláštních opatření, která by

kompenzovala nevýhody zděděné z minulosti). Pokud přetrvávající rasové předsudky a nerovnosti brzdí úplné oddělení rasy a státu, v první řadě se lze proti militantnímu náboženskému fanatismu bránit úplným oddělením církve a státu. Vysoká zeď*, kterou Nejvyšší soud Spojených států potvrdil bez ohledu na stálé hrozby od zanícených příslušníků protestantské většiny, by mohla sloužit jako model pro jiné nábožensky různorodé národy. I když Spojené státy dávaly po většinu historie špatný příklad v oblasti rasových vztahů, vytvořily si poměrně dobrou pověst ve zvládání náboženské rozmanitosti pramenící z přistěhovalectví.[11]

Zastíní tedy rasovou diskriminaci dvacátého století náboženská diskriminace století jednadvacátého? Budou mít konflikty spíše podobu džihádu či křížové výpravy, než tažení za lidská práva a společenskou spravedlnost? Mnohé již na to ukazuje. Rasismus, jak jsme viděli, nabízí materiální a psychologické výhody etnické skupině, která má moc a vůli ovládat nebo eliminovat jinou etnickou skupinu, kterou označuje za vrozeně odlišnou, a ospravedlňuje tak špatné zacházení s jejími příslušníky. Dovolává se buď pohrdání nebo strachu, podle toho, zda vládnoucí skupina považuje „odlišné" za dostatečně pod kontrolou a bezpečně „na svém místě", nebo případně schopné konkurence či odvety. Odehrává se především na pozadí růstu komerčního a průmyslového kapitalismu a vyvolat ho mohou zájmy a obavy vzbuzené touto velkou historickou přeměnou.

V jednadvacátém století se však setkáváme s globálním kapitalismem, který nezná žádné barevné hranice, protože se zaměřuje na zákazníky a pracovníky všech ras. Faktické rasové hranice existují jen proto, že „neevropané" jsou následkem otroctví, kolonialismu, nebo pozdějšího startu na cestě k modernizaci průměrně chudší a znevýhodnění oproti lidem bílého či evropského původu. Aktivní rasismus však nemusí tento „nový světový pořádek" nutně uchovat, ani nelze říci, zda ho konvenční antirasismus dokáže nějak zásadně změnit. V tomto kontextu se militantní fundamentalismus či náboženský fanatismus mohou snadno stát útočištěm pro národy, které mají pocit, že jsou jejich společenské a tradiční etické hodnoty ohroženy.[12] Na člověka, podle něhož je potrat vraždou, či konzumace vepřového nebo zabíjení dobytka zločinem v očích Boha, žádné argumenty neplatí. Není to však samotné dogmatické nábožen-

* oddělující církevní a státní moc, *pozn. překl.*

ství, co plodí etnicko-náboženské konflikty či teokratické režimy. Mír na celém světě i v mnoha zemích ohrožuje politizace víry a snaha přimět ostatní, aby se přizpůsobili vyznání, které nesdílejí. Způsob, jakým Tálibán vládl v Afghánistánu, považovala většina světa za nepřijatelný. Existují však mnohé mírnější projevy bojovného a nátlakového náboženského fanatismu. Izraelci a Palestinci jsou ochotní bojovat do smrti o kontrolu nad svými svatými místy. Přestože většina muslimských přistěhovalců do Evropy není potenciálními teroristy a nemají v úmyslu vnucovat své vyznání ostatním, křesťané a sekularisté z nich dělají terče podezření a diskriminace. Ve Spojených státech se církev snaží kontrolovat i chování těch, kteří nesdílejí její názory na potrat, sexuální orientaci, sexuální morálku či euthanasii. V některých zemích, jako je například Indie, pramení konflikt a diskriminace z přímé konfrontace dogmatických náboženských vyznání. V jiných – nejlepším příkladem jsou opět Spojené státy – dochází ke konfrontaci spojených sil několika dogmatických náboženství a koalice tolerantních křesťanů a nenáboženských humanistů.

Bylo by předčasné tvrdit, že ti, kteří usilují o spravedlivý a mírový svět, by se měli zaměřit na potlačování kulturních válek o duchovní či morální hodnoty, které by měly nahradit boj proti rasové nenávisti a nadvládě. Jak již bylo řečeno, náboženství se v pomatených myslích rasistických skinheadů ve východním Německu či Spojených státech snadno ztotožňuje s rasou. Mnohé pachatele násilí proti „odlišným" (ať už jsou vymezeni rasově či nábožensky) charakterizuje společenská okrajovost. Největší nebezpečí přímého násilí hrozí od potomků privilegovaných, nebo alespoň vysoce postavených skupin, kteří se cítí být na okraji moderního (či postmoderního) světa komunikačních technologií, globálního finančního trhu a byrokratizovaných národních států. Odcizení od kurzu místního či světového vývoje může vyvolat rasismus nebo náboženský fanatismus; podle kulturních a společenských okolností. Touha po vlastní identitě vyvolává ve světě, který hrozí redukovat každého, kdo není součástí elity, na špatně placeného dělníka či pouhého konzumenta levného, masově vyráběného zboží, hlad po smyslu a pocitu sebehodnoty, který může nejlépe uspokojit rasové či náboženské povědomí. Rasa přitom nabízí odcizeným a rozčarovaným menší útočiště než dříve, s ohledem na celosvětovou kampaň proti rasismu, která je jedním z velkých úspěchů dvacátého století. Absolutistické náboženství si však svou lákavost uchovává i nadále a vzhledem k tomu, jak se stává militantním či politizovaným, má potenciál stát se hlavním zdrojem konfliktů a agrese v jednadvacátém století.

DODATEK

Pojetí rasismu v historických interpretacích

Přestože se termín „rasismus" užívá velice běžně, je to ve skutečnosti obsáhlý a poměrně nejednoznačný pojem. Používají ho například obě strany v současné debatě ohledně afirmativní akce ve Spojených státech k charakteristice svých protivníků; může totiž znamenat buď nedostatek „barvosleposti", který je v tomto údajně postrasistickém věku politováníhodný, *nebo* lhostejnost vůči minulé a současné diskriminaci skupin, jimž se může pomoci pouze tehdy, budou-li rasově kategorizovány. „Rasismus", kdysi považovaný především za záležitost víry či ideologie, se nyní může projevovat formou institucí či společenských praktik, které mají opačný efekt na příslušníky skupiny kategorizované podle „rasy", přestože vědomé přesvědčení o jejich podřadnosti či bezcennosti chybí. Existuje zřejmé nebezpečí, že tento termín ztratí přesný význam, který je však velmi potřebný k tomu, aby mohl být analytickým nástrojem historiků a společenskovědních expertů zkoumajících vztahy mezi lidskými skupinami či národy. Málokdo může popřít, že je třeba mít nějaký silný výraz, jímž můžeme označit strašlivé brutální činy a nespravedlnost, které inspirovaly přesvědčení spojené s pojetím rasy – ponižování, lynčování a rasovou segregaci Afroameričanů na americkém Jihu, nacistickou démonizaci a vyhlazování evropských Židů a odmítání občanství a ekonomický útlak černých v Jižní Africe v době apartheidu.

Z těchto tří jasných příkladů teoretického i praktického rasismu jasně vyplývá, že tendence očerňovat a týrat druhé kvůli odlišným fyzickým znakům, původu a údajným duchovním nedostatkům, se otevřeně zamě-

řovala na dvě skupiny lidí: barevné (zejména černé) a Židy. V hlavní části této studie srovnávám tyto dvě hlavní varianty rasismu a zkoumám jejich vzájemné souvislosti. Hlubší pohled by mohl poskytnout přehled toho, jak předchozí učenci (včetně mne samého) pojímali rasismus jako historický subjekt – jaké mu připisovali významy a jaké si můžeme vzít z této historiografie poučení, pomocí něhož můžeme posoudit, s čím se můžeme setkat v budoucnosti. Jelikož má slovo rasismus v současnosti příliš mnoho významů, byli někteří historikové a společenskovědní odborníci včetně mne samého v pokušení tento termín z našeho slovníku zcela vyloučit. V předmluvě ke své dřívější knize o „bělošské nadřazenosti" ve Spojených státech a Jižní Africe uvádím, že „jsem dospěl k názoru, že rasismus je termín příliš nejednoznačný a široký na to, aby mohl výstižně popsat můj námět."[1] V nedávné studii se přední sociolog zabývající se rasou Loïc Wacquant zasazuje o to, aby se „opustila jednou provždy ta strašlivě a zoufale ohebná kategorie ‚rasismu' a používala se pouze jako popisný termín vztahující se na empiricky zkoumatelné doktríny a přesvědčení související s ‚rasou'."[2]

Většina historiků zabývajících se rasou a rasismem se skutečně omezuje na studium rasových doktrín a přesvědčení a má tudíž Wacquantovo svolení tento termín i nadále používat. Bylo to však částečně právě toto omezení, které označuje rasismus výlučně za doktrínu či soubor názorů, co mne přimělo použít raději termín „bělošská nadřazenost" k popisu bělošského dominantního chování vůči černým. Hodlal jsem se zabývat vztahem mezi kulturními aspekty – rasistickými názory, přesvědčeními a myšlenkami – a strukturami a politikou rasové nadvlády. Jinak řečeno, zajímala mne nejen historie myšlenek a názorů, ale historie idejí v nejširším smyslu toho slova. Zajímal mne tudíž i vztah mezi postoji a názory na straně jedné a praxí a institucemi na straně druhé. Jsem přesvědčen, že ti, kteří rasismus uplatňují, musejí alespoň částečně vědomě chovat určité názory a myšlenky. Kdyby ne, neměli bychom jak odlišit rasismus od diskriminace na základě příslušnosti ke společenské třídě, etnocentrismu, sexismu, náboženské netolerance, diskriminace starých osob, či jakéhokoli jiného modelu diskriminace kategorií lidí, které se skutečně či jen domněle liší v několika důležitých ohledech.

K hlubšímu vyjasnění pojmů může přispět rozlišení mezi rasismem a „racialismem", s nímž přišel Kwame Anthony Appiah. Definuje racialismus jako přesvědčení, „že příslušníky našeho druhu charakterizují určité znaky, díky nimž je můžeme dělit na několik ras, přičemž všichni příslušníci jedné rasy sdílejí určité znaky a tendence, které se u jiné rasy nevyskytují".[3] Taková teorie uznává existenci rozdílů, nemusí však nutně naznačovat nerovnost či hierarchii. Jako filosof shledává Appiah takové hledisko mylné, nikoli však nemorální. Racialisté se nestávají rasisty, dokud na základě tohoto přesvědčení nepožadují pro příslušníky své rasy zvláštní privilegia a neodsuzují a neubližují těm, které označují za rasově „odlišné". Ve svém dřívějším díle o americkém rasismu založeném na barvě pleti jsem nepřímo učinil podobné rozlišení, když jsem termínem „romantický racialismus" označil tehdy běžné přesvědčení předválečných abolicionistů obou ras, že černí se od bílých skutečně liší temperamentem i psychikou (jsou „duchovnější" a méně agresivní). Nechtěl jsem použít pejorativní termín „rasismus", protože přinejmenším část těchto odpůrců otroctví nepovažovala tyto údajné odlišnosti Afroameričanů za důvod považovat je za podřadné, nebo za ospravedlnění jejich zotročení či diskriminace.[4] Dostanou-li se však skupiny, jejichž odlišný původ jasně vyplývá z jejich kultury a/nebo z fyzických znaků, do soupeřícího kontaktu, vzniká zejména u silnější skupiny silné pokušení ospravedlnit agresi, nadvládu či vyhlazování údajnými rozdíly definovanými jako „rasové" – ve smyslu, že jsou vrozené a nezměnitelné.

Na rozdíl od některých sociologů nevěřím, že jsou rasa a etnická příslušnost jasně odlišné a nesouvisející jevy. Podle mého názoru by skupiny označované jako rasy mohly být rovněž považovány za „etnika" ve weberovském smyslu jakožto historická společenství, která mají společné předky. Rasu tudíž můžeme chápat jako ekvivalent etnické příslušnosti, jeli tato považována za pevně danou či nezměnitelnou a sestaví se hierarchicky.[5] Existují však případy – a etnická příslušnost Afroameričanů je nejlepším příkladem – v nichž je etnická identita vytvořena rasovým označením osob, které by jinak společnou identitu nesdílely. (Dokud žili v různých královstvích a kmenových společenstvích západní Afriky před nástupem obchodu s otroky, nepovažovali se černí za černochy a dokonce ani za Afričany.) Takto nahlíženo můžeme rasismus považovat za zlé dvojče etnocentrismu. Ten může zahrnovat racialismus v Appiahově pojetí, může se však zakládat na individuální kulturní identitě, která se nepovažuje za nezměnitelnou. (Mnohá společenství před nástupem moderní doby – například americké indiánské kmeny – považovaly samy sebe za nadřazené bytosti a své nepřátele za zcela podřadné, nicméně byly ochotny

asimilovat zajatce a jiné cizince bez ohledu na jejich fenotyp či kulturní zázemí.) Chybná, avšak poměrně neškodná doktrína prostého racialismu se zřídka vyskytuje mezi příslušníky zvýhodněné či dominantní skupiny v pluralitní společnosti, *rasismus* je však velmi běžný. Mnohem častěji se setkáváme s tolerantním či rovnostářským racialismem mezi skupinami pronásledovanými: mohou přijmout a zvážit některé rozdíly, které jsou jim tradičně připisovány, pokusit se je přeměnit z nedostatků na ctnosti a potvrdit tak pozitivní kulturní identitu a obhájit tvrzení, že odlišnost nemusí znamenat podřadnost.

Moje snaha oprostit se od problematického termínu „rasismus" v některých mých dřívějších dílech neuspěla vzhledem k tomu, že jsem zkrátka nedokázal nalézt uspokojivou alternativu, která by náležitě popsala jev, jenž chci zkoumat. Termín „bělošská nadřazenost" lze použít pouze na jediný typ rasismu – „rozlišený podle barvy pleti" neboli somatický typ. Z přehledu historických interpretací rasismu, které se datují od 20. let dvacátého století, vyplývá, že tento termín byl poprvé použit k označení ideologií, které zlovolně rozlišovaly skupiny v rámci „bílé" či kavkazské rasy, zejména aby dokázaly nadřazenost árijské či nordické rasy nad jinými národy běžně považovanými za „bílé" či „kavkazské". Termín „rasa" má dlouhou historii, „rasismus" se však datuje pouze od začátku dvacátého století a koncovka „-ismus" odráží porozumění historiků a dalších, kteří o tomto jevu psali, že se jedná o pochybný soubor přesvědčení, a ne o nepopiratelné biologické skutečnosti. Můžeme říci, že pojem rasismus vyvstává teprve tehdy, kdy začíná být pojem rasa, respektive jeho používání, zpochybňováno. Naše chápání, jak rasismus funguje – že připisuje lidským skupinám dané či trvalé rozdíly a užívá těchto odlišností k ospravedlnění rozdílného zacházení s těmito skupinami – se v minulém století změnilo méně než specifické kategorie lidí, které jsou považovány za jeho oběti.

Historiografie dvou hlavních projevů rasismu – bělošské nadřazenosti a antisemitismu – dosud postupovaly po rozdílných kolejích. Historici a sociologové zabývající se jednou variantou rasismu obvykle projevují jen malý zájem o díla věnovaná variantě druhé. Rasismus jakožto ústřední téma této studie je často definován natolik skupinově specifickým způsobem, že to širší aplikaci velice ztěžuje, pokud ji zcela nevylučuje. Určitě lze souhlasit například se stručnou definicí rasismu od britského sociologa Zygmunta Baumana, která předchází jeho pojednání o tom, jak se

vztahuje k holocaustu: „Člověk je člověkem ještě předtím, než jedná; nic, co udělá, nemůže změnit to, čím je. To je zhruba filozofický základ rasismu". Následně však toto pojetí omezuje na případy, kde je cílem vyhlazení či vystěhování rasově odlišné skupiny.[6] Bělošská nadřazenost, která obvykle představuje dominanci a nikoli eliminaci „odlišného", by pak projevem rasismu nebyla. Když jsem sám definoval podstatu rasismu jako názory, praktiky a instituce spojené s přísnou formou etnické hierarchie, neúmyslně jsem tak upřednostnil variantu bělošské nadřazenosti nad antisemitismem, který usiluje o zrušení hierarchie vyhnáním či zničením skupiny s nižším postavením.[7]

Přestože se historiografie bělošské nadřazenosti a antisemitismu většinou neprolínaly, malý počet vědců již od dvacátých let dvacátého století zkoumal historii rasismu, aniž by se zaměřil na nějakou konkrétní skupinu – čistě jako způsob myšlení či soubor názorů, uplatňovaných na rozličné cíle. Podíváme-li se na to, které skupiny se považovaly za hlavní oběti, a jak rasisté, jejichž myšlenky byly předmětem analýzy, identifikovali sami sebe a skupinu, k níž náleželi, vytvoříme tak určitý rodokmen k mé krátké historii. Zastánce vědecké objektivity by však jistý aspekt v těchto studiích mohl znepokojovat. Hlavním cílem jejich autorů, kteří se stavěli nepřátelsky vůči jevu, jejž popisovali, bylo v mnoha případech (zejména v době, kdy byl rasismus uznávaný) jeho myšlenky zdiskreditovat. Sice to neznamená, že vytvářeli propagandu a nikoli vědecké dílo, rozhodně však obhajovali či zjevně předpokládali nesprávnost a škodlivost teorií a myšlenek, jimiž se zabývali. Je však vůbec možné napsat objektivní historii rasismu bez vynášení soudů? Historikové se začali zabývat dějinami rasismu nebo (jak by někteří řekli) „rasismů" v rámci historie idejí, v době, kdy rasová hierarchie byla široce přijímaným jevem. Kdyby tehdejší historik pouze popsal rasistickou ideologii tak, jak ji pojímali stoupenci rasismu, aniž by přitom přímo či nepřímo naznačil, že jsou mylné a škodlivé, v podstatě by tak podporoval jejich šíření a přispěl k jejich ospravedlnění. Jako nejlepší může v naší době, kdy se rasismus všeobecně odsuzuje, posloužit příklad z lékařského prostředí. Na začátku jednadvacátého století můžeme zcela legitimně předpokládat, že rasismus je zlo – podobně jako smrtelná nemoc – což bylo na začátku století dvacátého naprosto vyloučené. Úkolem historika či sociologa, který rasismus zkoumá, není moralizovat a odsuzovat ho, ale tomuto zhoubnému nádoru porozumět, aby ho bylo možné účinně léčit, tak jako výzkumník

v laboratoři nemoralizuje o rakovině, ale snaží se o ní zjistit co nejvíce, aby mohl napomoci při nalezení léku.

Jedním z prvních historiků rasismu byl Théophile Simar, knihovník belgického ministerstva kolonií ve dvacátých letech. Jeho historie tzv. „rasové doktríny" (la doctrine des races) byla vydána v Bruselu v roce 1922.[8] Podnětem k jejímu napsání pro něj zřejmě bylo napadení Belgie Němci v první světové válce: kritickou pozornost zaměřoval především na doktrínu německé či germánské nadřazenosti nad ostatními Evropany, zejména „latinskými národy", jejíž kořeny vystopoval až k pangermánství v šestnáctém století, a k francouzské teorii století osmnáctého, podle níž třídní rozdíly souvisejí s „rasovým" původem. (Aristokracie údajně pocházela z germánských Franků a „třetí stav" z Galů.) Simar svým tvrzením, že takto aplikované pojetí rasy postrádá veškerou vědeckou platnost a bylo vymyšleno z politických důvodů, předběhl svou dobu. Nároky na rasovou nadřazenost byly podle něj velmi často záminkou pro prosazování třídních zájmů. Do panské rasy, formulované německými mysliteli v devatenáctém století, podle Simara patřili „zkrátka všichni běloši" („les blancs tout court"). Odsuzoval přesvědčení amerických jižanských otrokářů, že černoši patří k jinému druhu než běloši, z jeho děl však nijak nevyplývá, že by mohl být rasismus i za krutostmi Belgičanů vůči Afričanům v Kongu. Simarova nedůslednost rovněž vychází najevo v jeho kritice Houstona Stewarta Chamberlaina a jeho teorie o germánské nadřazenosti, aniž by zmínil hlavní Chamberlainovu posedlost – antisemitismus. Co se týče rasistických názorů na Židy – přesvědčení antisemitů o rozsáhlém židovském spiknutí považoval za přehnané či dokonce „bizarní", Židé si však podle něj většinu negativních pocitů zaměřených vůči nim zavinili sami svým tradicionalismem a výlučností. Simar sice patrně použil v historické práci termíny „rasista" a „rasismus" jako první, největší hrozba však podle něj pramenila z toho, že je užívají Němci proti jiným Evropanům křesťanského vyznání.[9]

V podobném duchu se nese dílo Franka H. Hankinse *The Racial Basis of Civilization*, vydané v roce 1926; jde o první dílo z pera Američana, které se částečně zabývá „racialismem", jak tento jev nazval sám autor. Zpochybňuje teorii nordické nadřazenosti, kterou ve Spojených státech svými díly popularizoval Madison Grant společně s úspěšnou kampaní za omezení přistěhovalectví z jižní a východní Evropy.[10] Hankins – sociolog, který vyučoval na Smithově koleji, byl sám racialista v Appiahově smyslu

(pokud ne ve svém vlastním). Dnes bychom ho považovali za rasistu kvůli jeho přístupu k černým; on sám však přesvědčení o černošské genetické podřadnosti nepovažoval za rasismus či „racialismus", ale pouze za danou, vědecky prokázanou skutečnost. „Popíráme výstřední tvrzení zastánců nadřazenosti nordické rasy," napsal, „zároveň však odmítáme stejně zvrácené a doktrinářské tvrzení rasových rovnostářů. Rasy si v žádném ohledu nejsou rovné; rozdíly mezi nimi však musíme považovat za relativní odchylky a nikoli absolutní rozdílnost druhů."[11] Hankins popisoval a ostře kritizoval názory klasických zastánců nadřazenosti nordické rasy, teutonství či árijství. „Nejzřejmější chybou *racialistů*," uvádí, „jsou tvrzení o čistotě krve a specifických civilizačních schopnostech, která nejsou podložena fakty." V nedávné světové válce se „doktrína o rasové čistotě a nadřazenosti uplatnila podstatně více v Německu než kdekoli jinde".[12] Hankins tedy podobně jako Simar kritizuje teorie o nordické či germánské nadřazenosti, které spojoval s německou agresivitou, jež údajně způsobila první světovou válku. Vzhledem k tomu, že byl Američan, se Hankins nicméně mohl jen sotva vyhnout pojetí rasy na základě barvy pleti, a zde převzal názory většiny svých bílých spoluobčanů. „Přestože černoši jsou často v kontaktu s centry vyspělé kultury, nebo dokonce žijí v jejich středu," napsal, „obvykle za úrovní těchto kultur zaostávají." Černošské zpožďování je tudíž dané biologickými faktory, zejména velikostí mozku, a nelze je tudíž „vysvětlovat nedostatkem příležitostí".[13]

Hankins, otevřený kritik evropského „racialismu", tak potvrzoval pevný základ amerického rasismu – přesvědčení, že Američané evropského či bílého původu jsou nadřazení inteligencí a tvořivostí černým Afroameričanům. Od hlediska bělošské nadřazenosti se odchyloval pouze tím, že schvaloval míšení ras, včetně smíšených manželství mezi černými a bílými. Mulati měli podle něj velkou šanci přizpůsobit se „vyspělé kultuře", a pokud byli dostatečně bílí na to, aby prošli jako běloši, bylo to tím lepší. Biologický rasismus tak uplatňoval logičtěji (někteří by řekli brazilštěji), než obecné americké „pravidlo jediné kapky krve".[14] Jeho zmínky o Židech ukazují, že si jen málo či téměř vůbec neuvědomoval nebezpečí zpolitizovaného antisemitismu, i když některé mýty o Židech, například tvrzení Houstona Chamberlaina, že Ježíš byl ve skutečnosti árijec, označil za směšné. Židé podle něj nepředstavovali „rasu v jakémkoli přesném smyslu slova"; popsal je jako „společenskou skupinu, která byla často na mnoha místech terčem mnohem silnější nenávisti, než černoši ve Spo-

jených státech ve druhé polovině století. Židé nejen bojovali svou vlastní bitvu, ale po každém ztroskotání se vždy ‚vrátili' s téměř nepřístojnou vytrvalostí a ‚odvahou'."[15] Hankins tak sice kritizoval neschopnost Afroameričanů znovu se vzchopit po vzoru Židů, zároveň však výrazem „nepřístojnou vytrvalostí" odhalil stopy typického anglo-amerického antisemitismu, který byl ve dvacátých letech hojně rozšířený.

S nástupem Hitlera k moci v Německu v roce 1933 vyšlo centrální postavení antisemitismu v „rasové doktríně" nebo „racialismu" v moderním světě poprvé otevřeně najevo. Termín „rasismus" uvedl v obecnou známost Magnus Hirschfeld, přední německý sexuolog Výmarské republiky a jeden z prvních obhájců práv homosexuálů, když jím nazval svou knihu. Hirschfeld – asimilovaný Žid – správně vycítil, že má utéct, když se nacisté dostali k moci. Svou kritiku nacistických etnologických teorií dokončil v exilu v Nice, kde zemřel v roce 1935 a zanechal po sobě své nezveřejněné dílo. Rukopis nazvaný „Rassismus" (sic) byl následně přeložen do angličtiny a zveřejněn jako *Racism* v roce 1938.[16] Jak můžeme předpokládat, kniha především líčí historii a analyzuje a vyvrací rasovou doktrínu, kterou s sebou nacisté přinesli a zavedli do praxe, jakmile převzali kontrolu nad Německem. Jakožto vědec, který předběhl svou dobu, považoval Hirschfeld pojetí rasy za prakticky bezcenné: „Kdyby to bylo proveditelné, měli bychom rozhodně při popisování jednotlivých podsekcí lidských druhů přestat používat termín ‚rasa'."[17] Hirschfeld, který sám sebe považoval za objektivního vědce a kosmopolitu, nikoli za etnického loajalistu, dělal analogie mezi Němci a Židy, které nám nyní ve světle holocaustu mohou připadat urážlivé: „Oba národy se považují za vyvolené či vybrané, a oba se zároveň těší velké neoblibě u všech ostatních."[18] Bystře však popsal psychologické zdroje rasismu, když vysvětlil posílení německého antisemitismu jako reakci na prohru v první světové válce a problémy, které následovaly. Rasismus, napsal, slouží jako bezpečnostní ventil před pocitem katastrofy. Zjevně „přináší obnovení sebedůvěry, uspokojení asertivního nutkání vůle k moci tyranizováním nepřítele ve vlastních řadách, jehož napadení je mnohem jednodušší a méně nebezpečné, než útok na domnělého nepřítele mimo státní hranice".[19]

Hirschfeldovo posmrtné dílo se těšilo poměrně malé pozornosti. Větší zájem vyvolávaly snahy jistého historika působícího na jedné z předních amerických univerzit, který se věnoval problému rasismu. Jacques Barzun z Kolumbijské univerzity, který se narodil ve Francii, ale vzdělání získal

v Americe, zahájil svou dlouhou a úspěšnou kariéru jako historik kultur studiem evropských rasových teorií. Jeho první kniha, *The French Race* (1932), rozebírala teorie a debaty, které Francouzi vedli o rasovém původu své populace. Kritizoval zejména snahy datující se do sedmnáctého století, dokazující germánské kořeny vyšších tříd.[20] Svou druhou a ambicióznější knihou, *Race: A Study in Modern Superstition*, původně vydanou v roce 1937, napsal s naléhavostí vyvolanou Hitlerovým nástupem k moci v Německu.[21] V předmluvě se otevřeně uvádí Barzunův didaktický cíl: „Hlavním cílem či předmětem této práce je ukázat, že všechny běžné a osvojené rasové teorie jsou stejně nepodložené."[22] Názory Arthura de Gobineau, Houstona Chamberlaina a dalších, jejichž postoje analyzoval, označil za „rasistické" (toto adjektivum bylo v té době stále poměrně vzácné) a v první kapitole uvedl, že rasismus nestojí pouze za německým přístupem k Židům, ale nachází se i v obecném předpokladu, že „běloši jsou nadřazení barevným rasám", ve strachu ze „žlutého nebezpečí" z Asie a v přesvědčení, že „hlavním problémem v Americe je uchránit čistotu anglosaské rasy před znečištěním od černošské (jihoevropské či židovské) ‚krve'". V mylném pokusu o nestrannost (podobně jako Hirschfeld) tvrdil, že „Semité sami jsou si vědomi své rasy, a kdykoli mají šanci, jsou stejně pohrdaví a plní předsudků jako árijci, kteří je utlačují".[23] Barzun ukázal, jak široce pojímá předmět svého bádání, když rozpoznal v evropském rasismu pozdního devatenáctého století čtyři rozdílné tendence: 1) soupeření mezi Německem a Francií prezentované jako árijství versus keltství; 2) připisování vzestupu socialismu židovskému spiknutí; 3) tvrzení, že germánská rasa je na vzestupu a latinské na ústupu; 4) přesvědčení, že civilizovaní běloši se musejí sjednotit, aby udrželi kontrolu nad „barevnými hordami černých, rudých a žlutých národů, které se probudily ze své původní apatie, jinak je evropská kultura – či dokonce samotná civilizace – odsouzena k zániku". Dospěl k názoru, že „žádná evropská významná osobnost, ať už byla v jakémkoli společenském postavení, se během tohoto období (1870–1900) neubránila pošpinění jedním nebo více z těchto přesvědčení".[24]

Přestože si byl vědom šíře předmětu svého bádání, soustředil Barzun jako historik téměř veškerou svou pozornost na ty myslitele, kteří položili základy pro nacistické pojetí árijství. Specificky antisemitské zaměření árijství však věnoval překvapivě málo pozornosti. „Rasa v Německu," vysvětloval, „byla prostředkem, jak vrátit německému národu pocit sebe-

úcty po národní porážce ve Versailles i poté." Následně podrobně popsal, jak bylo využito rasismu za účelem „národního pozvednutí" v jiných dobách a místech.[25] Vůbec se nezmínil o Norimberských zákonech z roku 1935, které učinily z rasismu oficiální politiku na úrovni, která byla ve světové historii bezprecedentní (i když se jí některé jižní státy ve Spojených státech svými zákony dost přiblížily), a popis německého antisemitismu v jeho díle nedává čtenáři téměř žádný důvod předpokládat, že může vést k tak strašlivým věcem, jimž měli být záhy vystaveni Židé v Německu. Přestože jsou jeho teorie časově omezené, Barzunovo dílo položilo dva významné precedenty pro většinu budoucích historiků rasismu: tvrzení o vrozené podřadnosti jedné „rasy" vůči druhé označil za mylné nebo přinejmenším neprokázané a jeho hlavní zájem se soustředil na historii idejí, spíše než na společenské a politické uplatnění předsudků a předpojatých názorů.

Po vypuknutí druhé světové války se německá rasová ideologie ocitla v centru pozornosti jako destruktivní teorie zlého nepřítele. Ještě před vstupem Spojených států do války uvedla přední kulturní antropoložka Ruth Benedictová termín „rasismus" v obecnou známost díky své knize *Race: Science and Politics*, původně vydané v roce 1940 a vydané ještě několikrát poté. První kapitola nazvaná „Racism: The *ism* of the Modern World" (Rasismus: *-ismus* moderní doby), a další s názvem „A Natural History of Racism" formulovaly některé z ústředních témat pozdějších a podrobnějších rozborů tohoto předmětu. Jejím hlavním cílem bylo vyvrátit vědecké aspirace stoupenců rasové nerovnosti, zároveň ale poskytla historický popis i teoretické pojednání souvislostí mezi rasovou a náboženskou netolerancí. Jako historička zabývající se dějinami idejí činila zásadní rozdíl mezi náboženským a rasovým pojetím těchto rozdílů. Nejprve omezila pojetí rasismu na teorie založené na přírodních vědách, které získaly uznání až v devatenáctém století a posléze začala zkoumat psychologii „rasových předsudků", přičemž se pokusila dokázat funkční rovnocennost mezi náboženským fanatismem a nepřátelstvím zdánlivě založeným na fyzických znacích či původu. Oba typy považovala za hlavní varianty „pronásledování", které se lišily pouze tím, jak byly vykládány, ne základní povahou. „Rasismus je v očích historie," uvedla, „... pouze jiným druhem pronásledování menšin kvůli výhodám těch, kteří jsou u moci." Z tohoto úhlu pohledu „Třetí říše pouze následovala dlouhou řadu precedentů v evropském antisemitismu".[26] Americké předsudky vůči černým připisovala „přežívajícím otrokářským názorům". Odhalila zároveň hranice rasového liberalismu ve Spojených státech, když v roce 1940 vyzvala ke zlepšení postavení Afroameričanů, aniž hájila jejich plnou a okamžitou rovnost: „Přestože mnoho černých není připraveno na plné občanství, společenské podmínky udržující jejich chudobu a nevědomost se musejí zlepšit a teprve pak může někdo posoudit, jakými občany by mohli být v jiných, lepších podmínkách."[27]

Válka a holocaust inspirovaly široké množství literatury o historii antisemitismu, z níž většina zdůrazňovala jeho náboženské kořeny a vyhýbala se srovnání s rasismem zaměřeným proti jiným skupinám. Objevily se rozporuplné názory na otázku, zda nacistické úsilí eliminovat Židy na základě „rasové hygieny" vycházelo z dřívějších antisemitských názorů založených alespoň zdánlivě na náboženství, nebo zda šlo o radikální nový směr, *sine qua non* pro holocaust.[28] Zastánci druhé zmíněné teorie někdy definovali rasismus tak, že bylo možné tento termín aplikovat pouze na antisemitismus „eliminační".

Mnoho kritických společenskovědních studií zabývajících se předsudky a diskriminací Afroameričanů naopak následovalo po zveřejnění *Amerického dilematu* Gunnara Myrdala v roce 1944. Toto epochu formující dílo poprvé přitáhlo pozornost široké veřejnosti ke skutečnosti, že společenskovědní odborníci, podnícení odporem vůči rasismu vyvolaným Hitlerovou politikou, dospěli ke konsensu, že rasová segregace je neospravedlnitelná a skutečně neamerická.[29] Raná díla kritická k bělošské nadřazenosti ve Spojených státech s oblibou používala termín „rasové předsudky" místo „rasismus". Druhý zmíněný termín se začal obecně užívat k označení názorů na Afroameričany až v 60. letech, a i tehdy se zpočátku vztahoval pouze na ideový rozměr přesvědčení a nikoli na chování, které s ním bylo spojeno. Jak ale lidové užívání tohoto termínu začalo zahrnovat kromě doktríny i předsudky a diskriminaci, mnoho historiků zabývajících se černo-bílými vztahy ve Spojených státech začalo tento termín užívat nahodile, aniž by se nějak zvlášť starali o jeho význam. Naprosto nepřesně se například užíval k označení jakékoli činnosti či názorů bílých, které mohly znevýhodňovat černé. V 60. a 70. letech vzešla z pera společenskovědních expertů a historiků idejí řada klíčových prací o rasismu založeném na barvě pleti či bělošské nadřazenosti jakožto teorii, systému přesvědčení, či ideologii. Tato díla inspirovala nejen hnutí za občanská práva ve Spojených státech, ale rovněž dekolonizace Afriky a rostoucí

vědomí, že rasové otázky existují i v jiných, dříve otrokářských společnostech amerického kontinentu.[30]

Od chvíle, co se historiografie bělošské nadřazenosti a antisemitismu vydaly po druhé světové válce po oddělených kolejích, došlo jen k hrstce vážných pokusů napsat historii rasismu, která by zahrnovala jeho variantu antisemitskou i variantu založenou na barvě pleti. První všeobecná historie amerického rasismu, dílo *Race: The History of an Idea in America* (1963) Thomase Gossetta, vystopovalo povědomí rasy až do antického světa.[31] Při popisu zejména amerických projevů má poměrně široký záběr a zahrnuje kromě přístupu k černým i zacházení s americkými Indiány a přistěhovalci z jižní a východní Evropy, včetně Židů. Většina pozdějších prací o historii amerického rasismu se však zaměřuje na konkrétní skupinu, nejčastěji pak na teorie o Afroameričanech. Všeobecná historie evropského rasismu George Mosseho, zveřejněná v roce 1978, se naopak soustředila především na vývoj rasistického antisemitismu, přičemž rasismu založenému na barvě pleti a souvisejícímu s imperiální expanzí věnovala jen malou pozornost.[32] Existují zřejmě pouze dva významné pokusy celkově pojmout západní přístup k rase: dílo Ivana Hannaforda *Race: The History of an Idea in the West* (1996)[33] a práce Immanuela Geisse *Geschichte der Rassismus* (Historie rasismu), vydaná v Německu v roce 1988 a do angličtiny nikdy nepřeložená.[34] Jak naznačuje název Hannafordovy studie, jde čistě o historii idejí, která prezentuje rasu jako koncepci, spíše než rasismus jako ideologii. Přesvědčivě argumentuje, že do sedmnáctého století žádné konkrétní pojetí rasy neexistovalo, a vznáší tak otázku, zda vše, co předcházelo „vynalezení" rasy v moderním slova smyslu, lze skutečně označovat za rasismus. Geiss naopak za předchůdce rasismu v mnoha ohledech považuje etnocentrismus či xenofobii, které se vyvinuly v antickém světě, což vyplývá mimo jiné i ze Starého zákona.

Mé vlastní pojetí, jak jsem předeslal v předmluvě a ukázal v celé *Stručné historii*, spadá kamsi mezi Hannafordovu teorii, že rasa a rasismus jsou typickými moderními myšlenkami, a Geissovo tvrzení, že jde o pouhé varianty odvěkého etnocentrismu a xenofobie. Pokusil jsem se rozpracovat pojetí, které by nebylo ani příliš široké, aby mohlo mít historickou specifičnost, ani příliš úzké, aby zahrnovalo více než omezený rozsah západní historie, během níž byl rasismus potvrzený vědeckými teoriemi o lidských odlišnostech široce přijímán. Definujeme-li rasismus jako ideologii a nikoli jako teorii, můžeme dát do souvislosti přesvědčení a praxi,

které historie idejí může zahalovat. Ideologie však mají zvláštní obsah, a je nezbytné rozlišovat ideologie rasistické od jiných systémů přesvědčení, které zdůrazňují lidské rozdíly a lze jimi tudíž nerovnosti ospravedlnit. Může nám přitom pomoci klasické sociologické rozlišení mezi rasismem a etnocentrismem, nikoli však zřejmě v obvyklém smyslu, v němž jde zejména o to, zda jsou rozdíly charakterizovány kulturními či fyzickými znaky. Ve skutečnosti je poměrně obtížné určit v konkrétních historických případech, zda je zdrojem hlavních rozdílů vzhled či „kultura", jelikož kulturu lze natolik konkretizovat a vymezit, že může mít stejný rozlišující efekt jako barva kůže. Pojetí rasismu bychom však příliš natahovali, kdybychom se do něj pokoušeli zahrnout i hrdost a loajalitu, která může pramenit ze silného pocitu etnické příslušnosti. Taková skupinová sebestřednost ohrožuje předsudky a diskriminací ty, kteří členy této skupiny nejsou, musely by však zde být přítomny dva dodatečné prvky, aby bylo oprávněné užití termínu rasismus. Jedním je přesvědčení, že rozdíly mezi příslušnými etnickými skupinami jsou trvalé a nesmazatelné. Pokud skutečně existuje možnost konverze či asimilace, jde o náboženskou či kulturní netoleranci, nikoli však o rasismus. Druhým je pak společenská a politická strana ideologie – její propojení s výkonem moci ve jménu rasy a následný model nadvlády či vyloučení. Stručně řečeno bychom mohli říci, že jde o rasismus, jakmile jedna etnická skupina či historicky dané společenství dominuje, vylučuje, či se snaží vyhladit jinou etnickou skupinu na základě rozdílů, které považuje za dědičné a nezměnitelné.